

**VITENSKAPELIG
HØYSKOLE**

Norwegian School of
Theology, Religion and Society

Fortellinger om kirkens makt

En kvalitativ studie av et utvalg historiedidaktiske lærebøkers representasjon av
kristendommen i middelalderen

Magne Fossan

Veileder

John Wayne Kaufman

MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn,

AVH5055: Masteroppgave Lektorprogram i KRLE/religion og etikk og samfunnsfag

(45 ECTS), Våren 2020

Antall ord: 29 849

Forord

Det er med stor tilfredshet jeg nå kan levere inn en ferdig masteroppgave. Som fremtidig religions- og historielærer har det vært svært spennende å studere en tematikk som berører begge disse feltene, og som jeg selv opplever som viktig. Jeg sitter igjen med mange nye perspektiver og nå gleder jeg meg til å ta med dette inn i klasserommet.

Ved innleveringen av dette prosjektet er det mange jeg har lyst til å takke:

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder, John Wayne Kaufman. Hans veiledning og positive tilbakemeldinger har vært uunnværlig gjennom hele arbeidsprosessen. Takk også til Marielle Stigum Gleiss, Merethe Skårås og Lina Snoek Hauan, for gode råd og kildehenvisninger. Videre vil jeg rette en stor takk til alle ansatte ved MF vitenskapelige høyskoles bibliotek. Takk for all deres vennlighet og hjelpelighet!

Jeg vil også takke mine medstudenter, Ole Thomas, Anders Emil, Kjell Einar, Ruben og Jakob, for trivelige luncher, humor og godt fellesskap. Takk også til mine medboere, Kjetil og Lars Martin. Takket være dere har jeg alltid kunnet glede meg til å komme hjem etter en lang studiedag.

Oslo, våren 2020

Sammendrag

Denne avhandlingen har tatt utgangspunkt i følgende problemstilling: Hvordan fremstilles middelalderens kristendom i et utvalg norske lærebøker i historie for videregående trinn, fra 1976 og frem til 2013? Bakgrunnen for problemstillingen er at norske lærebøkers kirkehistoriske fagstoff er lite forsket på. Oppgavens hensikt er å utforske et historiedidaktisk fagstoff med et religionsdidaktisk blikk, samt å diskutere dette fagstoffets fremstilling av kristendommen i middelalderen.

For å besvare problemstillingen har det blitt brukt en deskriptiv-analytisk tekstanalyse av fem lærebøker i historie. Lærebøkens kirkehistoriske fagstoff har blitt analysert i lys av fire tematiske kategorier som ble konstruert med utgangspunkt i datamaterialet. Analysen tar utgangspunkt i Aleida Assmanns teori om *kanon og arkiv*, samt momenter fra *representasjonsteori*, *attribusjonsteori* og *historie som narrasjon*.

Studien viser at lærebøkene inneholder et bredt datamateriale av kirkehistoriske momenter. Videre synliggjøres både likheter og forskjeller mellom lærebøkene, både ved hvilke momenter som betones og hvordan tilsvarende momenter beskrives. En av studiens viktigste innsikter er derfor at lærebokforfatteres valg og vinklinger er avgjørende for hvordan kristendommen fremstilles i lærebøkene.

Fire tendenser synliggjøres på tvers av lærebøkens kirkehistoriske fagstoff. En tendens er at religiøse aspekter ved middelalderkirken nedtones. I forlengelsen av dette er en annen tendens at lærebøkene vektlegger kirkens sosiale rolle og makt. En tredje tendens er at middelalderkirken beskrives mer ovenfra enn nedenfra, hvilket gjenspeiles i ulike individers og gruppers grad av aktivt aktørskap. En fjerde tendens er at middelalderkirken tillegges flere negative enn positive beskrivelser.

Studien synliggjør at historiebøkene gir ulike fremstillinger og inntrykk av kristendommen og dens historiske rolle. På bakgrunn av dette kan det spørres hvorvidt historiedidaktiske lærebokforfattere bør ta økt stilling til religionsdidaktiske problemstillinger. Denne problemstillingen oppfordrer til økt tverrfaglighet og refleksjon rundt forholdet mellom religionsdidaktikk og historiedidaktikk.

Innholdsfortegnelse

FORORD	III
SAMMENDRAG	IV
INNHOLDSFORTEGNELSE	V
1. INNLEDNING	1
1.1 TEMA OG PROBLEMSTILLING	1
1.2 AVGRENSNING AV OPPGAVEN	2
1.3 TIDLIGERE FORSKNING	4
1.4 OPPGAVENS OPPBYGNING	5
2. TEORI	6
2.1 REPRESENTASJON AV RELIGION	6
2.2 KANON OG ARKIV	8
2.3 REPRESENTASJONSTEORI	11
2.4 ATTRIBUSJONSTEORI	13
2.5 HISTORIE SOM NARRASJON	14
2.6 LÆREPLANENE	17
2.6.1 LÆREPLAN 1976	18
2.6.2 LÆREPLAN 1997	19
2.6.3 LÆREPLAN 2006	20
3. METODE	23
3.1 OM LÆREBØKER SOM KILDER	23
3.2 METODE FOR ANALYSEN	25
3.3 OM KATEGORISERING AV DATAMATERIALET	28
3.4 PRESENTASJON AV KATEGORIENE	30
3.4.1 KIRKEINSTITUSJONEN	31
3.4.2 KIRKEN OG STYRESMAKTER	33
3.4.3 KRISTEN TRO OG LÆRE	34
3.4.4 KRISTNE HANDLINGER	35
3.5 PRESENTASJON AV LÆREBØKENE	37
3.5.1 HISTORIEN I PERSPEKTIV: GRUNNBOK I VERDENSHISTORIE FRAM TIL 1870	37
3.5.2 VERDEN 1. CAPPELENS HISTORIEVERK FOR DEN VIDEREGÅENDE SKOLE	37
3.5.3 VEIER TIL VÅR TID 1. NORGES- OG VERDENSHISTORIE FØR 1850	38
3.5.4 PORTAL. ELDRE VERDENSHISTORIE	38
3.5.5 ALLE TIDERS HISTORIE. VERDEN OG NORGE FØR 1800	39
3.6 ANALYSENS STRUKTUR	39

4. ANALYSE	41
4.1 KIRKEINSTITUSJONEN	41
4.1.1 HISTORIEN I PERSPEKTIV – MOEN, 1977	41
4.1.2 VERDEN 1. – EMBLEM ET AL. (1988)	43
4.1.3 VEIER TIL VÅR TID 1 – BENEDICTOW 1995	45
4.1.4 PORTAL – AASE & DYRVIK, 2003	47
4.1.5 ALLE TIDERS HISTORIE – HEUM ET AL., 2013	49
4.1.6 OPPSUMMERING	51
4.2 KIRKEN OG STYRESMAKTER	54
4.2.1 HISTORIEN I PERSPEKTIV – MOEN, 1977	54
4.2.2 VERDEN 1 – EMBLEM ET AL., 1988	55
4.2.3 VEIER TIL VÅR TID 1 – BENEDICTOW, 1995	57
4.2.4 PORTAL – AASE & DYRVIK, 2003	58
4.2.5 ALLE TIDERS HISTORIE – HEUM ET AL., 2013	60
4.2.6 OPPSUMMERING	62
4.3 KRISTEN TRO OG LÆRE	64
4.3.1 HISTORIEN I PERSPEKTIV – MOEN, 1977	65
4.3.2 VERDEN 1 – EMBLEM ET AL., 1988	66
4.3.3 VEIER TIL VÅR TID 1 – BENEDICTOW, 1995	68
4.3.4 PORTAL – AASE & DYRVIK, 2003	70
4.3.5 ALLE TIDERS HISTORIE – HEUM ET AL., 2013	71
4.3.6 OPPSUMMERING	73
4.4 KRISTNE HANDLINGER	75
4.4.1 HISTORIEN I PERSPEKTIV – MOEN, 1977	75
4.4.2 VERDEN 1. – EMBLEM ET AL., 1988	75
4.4.3 VEIER TIL VÅR TID 1 – BENEDICTOW, 1995	77
4.4.4 PORTAL – AASE & DYRVIK, 2003	79
4.4.5 ALLE TIDERS HISTORIE – HEUM ET AL., 2013	80
4.4.6 OPPSUMMERING	82
5. HOVEDFUNN OG DISKUSJON	85
5.1 LÆREBØKENES KANONER	85
5.2 FREMSTILLINGER AV MIDDELALDERKIRKEN	87
5.2.1 NEDTONING AV RELIGIØSE MOMENTER	87
5.2.2 PAVENS OG KIRKENS MAKT	88
5.2.3 FREMSTILLING OVENFRA	89
5.2.4 NEGATIVE VINKLINGER	90
5.3 BETYDNINGEN AV FORFATTERNES VALG OG VINKLING	91
6. KONKLUSJON	94
LITTERATURLISTE	97

1. Innledning

«Sjå for deg eit samfunn der religionen ved kyrkja, påstår at han kan forklare alle samfunnsforhold og naturforhold. Folk får ikkje tru på noko som ikkje religionen først har godkjent. [...] Dette samfunnet er mellomalderen i Europa» (Eide, Kvåle Garthus, Græsli, Schulze & Hagen Ystad, 2014, s. 196).

1.1 Tema og problemstilling

Få institusjoner har hatt en så fremtredende rolle i Europa som kirken, og kristendommen har satt dype spor i vår kulturelle tradisjon, verdier og tankesett. Dette gjenspeiles i den norske skolens formålsparagraf, som lovfester at «opplæringa skal byggje på grunnleggjande verdiar i kristen og humanistisk arv og tradisjon» (Opplæringslova, 2016, § 1-1). På bakgrunn av dette kan man spørre hvilken fortelling skolen formidler om den kristne arven og tradisjonen.

Lærebøkers fremstilling av den kristne arven ble nylig aktualisert i boka *Lurt av læreboken*. Forfatteren påpeker at norske lærebøker inneholder en rekke feil i sine fremstillinger av kristendommens historiske rolle (Davidsen, 2019, s. 13-14). Noen av feilene er av relativt liten betydning, men som helhet kan de skape et unyansert og negativt bilde av den kristne arven og tradisjonen.

Denne problematiseringen vekket min nysgjerrighet for forholdet mellom religion og historieformidling. Norske lærebøkers representasjon av religion er hovedsakelig et tema innen religionsdidaktikken. Davidsens bok synliggjør imidlertid at også historiebøker gir fremstillinger og inntrykk av religion. Dette inspirerte meg til å studere historiedidaktiske lærebøker med et religionsdidaktisk blikk, og å vurdere deres representasjon av kristendommen.

Et aktuelt tema i den forbindelse er tidsperioden middelalderen. Mange norske elever har et visst inntrykk av middelalderen, deriblant gjennom lærebøker i flere fag. Det har imidlertid blitt påpekt at enkelte lærebøker gir et negativt inntrykk både av middelalderen (Tøssøy Høisæther, 2018) og av middelalderkirken (Davidsen, 2019), hvilket synliggjøres i

innledende sitat fra norskboka *Intertekst VG2*. Jeg ønsker derfor å undersøke historiedidaktiske lærebøkers representasjon av kristendom i nettopp denne tidsperioden.

Jeg vil gå inn i tematikken med følgende problemstilling: *Hvordan fremstilles middelalderens kristendom i et utvalg norske lærebøker i historie for videregående trinn, fra 1976 og frem til 2013?*

1.2 Avgrensning av oppgaven

Jeg har valgt å fokusere på kristendommen i vesteuropeisk middelalder, hvilket jeg for enkelhets skyld vil omtale som *middelalderkirken*. Analysen innebærer da det fagstoffet i lærebøkene som representerer middelalderkirken.¹ Oppgavens geografiske avgrensning gjenspeiles i lærebøkene, som i all hovedsak fremhever nettopp vesteuropeisk historie. Enkelte lærebøker omtaler også øst-europeisk og norsk kirkehistorie, men dette ekskluderes fra min analyse.

Oppgaven avgrenses tematisk til tidsperioden middelalderen, ettersom dette begrenser datamaterialet og lar meg analysere flere lærebøker. Valget av nettopp middelalderen skyldes til dels min egen interesse for denne perioden, men også at bøkene inneholder mest kirkehistorisk fagstoff fra denne tidsperioden. Den historiske avgrensningen gjenspeiler dessuten lærebøkens tematiske inndeling, da de fleste lærebøkene behandler middelalderen som en helhetlig tidsperiode.

Opprinnelig tenkte jeg også å analysere renessansen og tidlig nytid. Religionssosiologen Stark påpeker nemlig at middelalderen ofte beskrives som en mørk og overtroisk forfallstid, mens renessansen fremstilles som en frigjørende, intellektuell gjenfødelse som medbragte fornuft og vitenskap (2011, s. 237-238). Jeg ønsket å undersøke hvorvidt denne kontrasten gjenspeiles i lærebøkens representasjon av kristendommen. Dette ville imidlertid medføre mye fagstoff og en utydelig avgrensning av oppgaven. Jeg valgte derfor å avgrense analysen til middelalderen. Imidlertid inkluderes fagstoff fra senere tidsperioder som peker tilbake på og beskriver middelalderkirken.

¹ Se redegjørelse for oppgavens religionsbegrep i kapittel 2.1.

Jeg har valgt å analysere lærebøker for videregående skole fremfor lærebøker i ungdomsskolen, ettersom disse gir de mest grundige fremstillingene av middelalderen. Den første, samlende læreplanen for historiefaget ble lansert i 1976. Oppgavens utvalg innehar derfor lærebøker skrevet fra og med dette året. Utvalget avgrenses videre til bøker skrevet frem til 2013, siden få lærebøker i historie er blitt utgitt etter dette året. Nye publikasjoner vil antakelig utgis i etterkant av den kommende Fagfornyelsen.

Utvalget består av fem lærebøker, skrevet i fem forskjellige tiår:

- Historien i perspektiv. Grunnbok i verdenshistorie fram til 1870 (Moen, 1977)
- Verden 1. Verdenshistorie før 1850 (Emblem, Hetland, Libær, Stenersen, Sveen & Astad, 1988)
- Veier til vår tid 1. Norges- og verdenshistorie før 1850 (Benedictow, 1995)
- Portal. Eldre verdenshistorie (Aase & Dyrvik, 2003)
- Alle tiders historie. Verden og Norge før 1800, VG2 (Heum, Moum & Teige, 2013)

Analysen er til en viss grad todelt, men delene henger nøye sammen. Først vil jeg undersøke hva lærebøkene i utvalget faktisk sier om middelalderkirken. Her tar jeg utgangspunkt i Assmanns artikkel *Canon and Archive*, hvilket innebærer at jeg anser lærebøkene som *kanoner* av selekterte hendelser og elementer (A. Assmann, 2008, s. 100-102). Jeg vil undersøke hvilket fagstoff som utgjør kanon om middelalderkirken i mitt utvalg av lærebøker. Fra dette følger analysens andre ledd. Her analyserer jeg hvordan middelalderkirken fremstilles i disse kanonene. Dette gjøres i lys av perspektiver fra *representasjonsteori*, *attribusjonsteori* og *historie som narrasjon*.

Analysen følger en deskriptiv-analytisk metode (Angvik, 1982, s. 374). Via nærlesing av tekstene vil jeg analysere og sammenligne bøkens fremstillinger av middelalderkirken i lys av tematiske kategorier. Oppgaven er deskriptiv snarere enn normativ, og jeg skriver innenfor en utdanningsvitenskapelig disiplin. Mitt siktemål er dermed å analysere lærebøkers fremstilling av middelalderkirken, heller enn å diskutere hvordan middelalderkirken burde ha blitt fremstilt. Jeg håper likevel at oppgaven gir grunnlag for økt bevisstgjøring rundt representasjon av religion i historiefaget.

1.3 Tidligere forskning

Representasjon av religion er et velkjent tema innenfor religionsdidaktikken. Flere artikler og avhandlinger analyserer hvordan ulike religioner fremstilles i lærebøker i KRLE-faget. Disse analysene er gjerne deskriptive, men de kan også inneholde normative elementer med fokus på hvorvidt religioner burde blitt fremstilt annerledes. Eksempelvis argumenterer Midttun (2014) for flere svakheter ved KRLE-bøkers fremstilling av islam.

Etter mye leting har jeg ikke funnet lignende analyser av religion i historiedidaktiske lærebøker. Dette skyldes antakelig at historiebøker ikke er underlagt religionsdidaktikken. Det finnes heller ikke forskning rundt kirkehistorisk fagstoff i KRLE-bøker, hvilket Skrunes omtaler som en åpenbar forskningsmangel (2010, s. 172). Min oppgaves kobling mellom kristendom og historie i lærebøker berører dermed et noenlunde utforsket territorium.

Jeg vil imidlertid fremheve Schjetne & Borchgrevink Hansens artikkel om humanisme i KRLE-lærebøker (2019). Forfatterne analyserer KRLE-lærebøkers gjennomgang av humanismens historiske utvikling, og de diskuterer hvordan dette fagstoffet fremstiller humanismen som livssyn. Artikkelen konkluderer at bøkens historiefortelling gir humanismen en intellektuell og moralsk autoritet, samt en privilegert posisjon i lærebøkene. Videre etterlyser forfatterne lignende historiske analyser av andre religioner i norske lærebøker (Schjetne & Borchgrevink Hansen, 2019, s. 8-9). Det er denne utfordringen jeg nå tar videre til lærebøker i historie.

Davidssens bok *Lurt av læreboken* (2019) kan nevnes som en inspirasjonskilde. Min oppgave er mer deskriptiv enn Davidssens bok, og jeg vurderer ikke lærebøkers fagstoff mot de historiske hendelsene. Imidlertid var Davidssens aktualisering av religion i historiebøker avgjørende for utformingen av min problemstilling. Jeg kan også trekke frem Tøssøy Høisæters avhandling om middelalderen i historiebøker (2018). Hans konklusjoner om en tidvis antikvarisk fremstilling av europeisk middelalder vekket min nysgjerrighet for hvordan kirken blir fremstilt i tilsvarende tidsperiode.

Jeg har også funnet inspirasjon i flere lærebokanalyser. Goldstein (2020) viser at kirkehistorisk fagstoff behandles ulikt på tvers av amerikanske lærebøker, hvilket gir ulike fremstillinger av kristendommens historiske rolle. Videre vil jeg trekke frem Sæles analyse av Sovjetunionen (2006), Kile Enersens analyse av året 1814 (2010) og Hauges analyse av

vikingtiden (2013). Min tematikk skiller seg fra deres, og jeg skriver innenfor en utdanningsvitenskapelig snarere enn en historievitenskapelig tradisjon. Disse avhandlingene har likevel gitt meg gode tips til hvordan en lærebokanalytisk avhandling kan se ut.

1.4 Oppgavens oppbygning

Dette innledende kapitlet har tatt for seg oppgavens problemstilling og avgrensning, og jeg har pekt på tidligere forskning rundt oppgavens tematikk. I kapittel 2 og 3 presenteres min teoretiske og metodiske tilnærming til oppgaven. Deretter følger selve lærebokanalysen i kapittel 4, som utgjør oppgavens hoveddel. Her undersøker jeg lærebøkernes kirkehistoriske fagstoff, og jeg analyserer lærebøkernes fremstillinger av kristendommen i lys av oppgavens teorikapittel. I oppgavens femte kapittel presenteres og diskuteres hovedfunn fra analysen. Til slutt vil jeg oppsummere oppgaven og gi noen avsluttende bemerkninger i kapittel 6.

2. Teori

Enhver lærebokanalyse forutsetter et teoretisk rammeverk og bevisst bruk av relevante fagbegreper. I dette kapitlet vil jeg redegjøre for de teoretiske perspektiver og begreper som ligger til grunn for analysen.

Jeg vil innledningsvis redegjøre for begrepene *representasjon* og *religion*, samt hvordan disse begrepene tilpasses til problemstillingen. Deretter gjennomgås Assmanns teori om *kanon og arkiv*, som benyttes til å undersøke lærebøkernes innhold av kirkehistorisk fagstoff. Videre belyses perspektiver fra *representasjonsteori*, *attribusjonsteori* og *historie som narrasjon*. Disse utgjør verktøyene i analysen av fagstoffets fremstilling av middelalderkirken. Til slutt fremheves momenter fra skolens læreplaner og historiedidaktikk, da dette utgjør nyttig kontekst for diskusjon rundt lærebøkernes innhold.

2.1 Representasjon av religion

Et av oppgavens sentrale, religionsdidaktiske begreper er *representasjon*. I religionsdidaktikken dreier representasjon seg om hvordan en religiøs tradisjon blir presentert og fremstilt (Andreassen, 2016, s. 121). Dette omfatter hva som sies om en religion, hvordan dette presenteres og hvilken fremstilling denne presentasjonen gir. Jeg vil heretter omtale dette som *fremstilling* heller enn representasjon av religion, dette for å unngå forveksling med representasjonsteori.²

Et annet sentralt begrepet er *religion*. Andreassen beskriver religion som «en teoretisk konstruksjon som søker å gjøre en generalisering av konkrete størrelser» (2016, s. 51). En religion utgjør dermed en generaliserende ramme for en rekke fenomener og praksiser som sammenknyttes i en religiøs tradisjon. Teorier om religion setter ulike kriterier for hvilke fenomener som skal inkluderes i denne rammen (Andreassen, 2016, s. 52). Mitt religionsbegrep avgjør dermed hvilket fagstoff jeg kan analysere i henhold til oppgavens problemstilling.

² Se kapittel 2.3.

Ifølge Andreassen oppstod begrepet *religion* som betegnelse på et sammenhengende system av trosforestillinger på 1700-tallet. Fra 1800-tallet ble ulike religioner avgrenset til og studert som definerte størrelser (Andreassen, 2016, s. 55). Begrepet religion gjenspeiler dermed moderne, vestlige forestillinger av hva religion er og bør være. Anvendelse av slike begreper på fortidens religiøse dimensjoner er derfor noe problematisk.

Anderson hevder at historiefremstilling forutsetter at erfaringer fra fortidens livsverdener oversettes inn i vår egen moderne og sekulære livsverden. Historiefremstillinger evner derfor ikke å beskrive fortidens mennesker ut ifra deres egne erfaringer og perspektiver (Anderson, 2015, s. 787). Dette omfatter også oversettelser av fortidens religiøse perspektiver. Nåtidens fremstillinger av fortidens religiøse dimensjoner ville dermed neppe kunne gjenkjennes av fortidens mennesker (Anderson, 2015, s. 791). Jeg anerkjenner derfor at min analyse tar utgangspunkt i min samtids religionsforståelse snarere enn fortidens egne premisser.

Andreassen skiller mellom *substansielle* og *funksjonelle* religionsdefinisjoner. Substansielle religionsdefinisjoner fremhever hva religion *er* i seg selv, og de søker å beskrive religioners sentrale substans og innhold. Med et slikt religionsbegrep kunne jeg operert med en konkret definisjon av hva kristendommen er, og analysert hvorvidt denne substansen fremstilles i lærebøkene. Funksjonelle religionsdefinisjoner betegner derimot ikke hva religioner *er*, men hva religioner *gjør*. Fokuset ligger da på religioners rolle og funksjon for enkeltindivider, samfunn og sosiale grupper (Andreassen, 2016, s. 52-53).

Nåtidens religionsdidaktikk beveger seg bort fra substansielle religionsdefinisjoner. Man kan fortsatt påpeke karakteristiske trekk ved ulike religioner, men disse trekkene anses ikke som en kjerne eller substans. Det fremheves heller at religiøse tradisjonene innehar variasjon og mangfold (Andreassen, 2016, s. 85), og at religion er i bevegelse og endring (Afdal, 2013, s. 13). Dette medfører en mer funksjonalistisk religionsdefinisjon.

Også denne analysen har en mer funksjonalistisk enn substansiell tilnærming til religion. Historiedidaktiske lærebøker fremhever nemlig aspekter av kristendommens historiske rolle, men de beskriver ikke kristendom som en essens. Imidlertid anser jeg ikke alle referanser til kristendommen i lærebøkene som funksjonalistiske. Eksempelvis kan korstogene og pavelige bestemmelser betraktes som noe kristne mennesker utførte i lys av samtidens kontekst, personlige motiver og religiøs overbevisning. Jeg finner det vanskelig å analysere dette kun som funksjoner av religion. Både den substansielle og den funksjonalistiske

religionsdefinisjonen har dermed sine begrensninger, og særlig ved analyse av lærebøker som ikke er religionsdidaktiske.

Jeg finner det derfor nødvendig å ha en noe pragmatisk innfallsvinkel til religion i analysen. Konkrete definisjoner av religion kan da også hevdes å være mindre avgjørende enn evnen til å *gjenkjenne* religiøse elementer (Sharpe, sitert i Nongbri 2013, s. 15). Jeg tar utgangspunkt i at alle referanser til kirken, kristne trosforestillinger og spesifisert kristne mennesker danner et inntrykk av kristendommen, uavhengig av hvorvidt dette er intendert av lærebokforfatterne. Analysen tar derfor for seg alle historiske elementer som kan relateres til kristendom, kirken og kristne mennesker i den aktuelle tidsperioden.

2.2 Kanon og arkiv

Det finnes mange teoretiske innfallsvinkler til historieformidling. Man kan eksempelvis påpeke at historie er tett knyttet til kultur, siden enhver fortelling om fortiden formes og fortelles i en kulturell kontekst (A. Assmann, 2008: s. 97). Dette medfører ikke nødvendigvis at fortiden er relativ og at enhver fremstilling av fortiden innehar lik grad av validitet. Kulturer og sosiale grupper forteller imidlertid ulike fortellinger om fortiden ut ifra hva de velger å minnes. Dette synliggjøres i Aleida Assmanns artikkel *Canon and Archive*.

Ifølge Assmann er kultur sterkt knyttet til minne, eller, hukommelse. Ved å minnes, lese om, diskutere og repetere fortiden, inngår mennesker i en meningsproduksjon som skaper identitet og tilhørighet (2008, s. 97). Aleida Assmanns ektemann, Jan Assmann, påpeker at slik meningsproduksjon forekommer både blant enkeltindivider og på et kollektivt nivå. Et kulturelt minne er da et kollektivt minne av fortiden som deles av en større populasjon, og som formidler en kollektiv, kulturell identitet (J. Assmann, 2008, s. 110).

Assmann poengterer at vårt individuelle og aktive minne har en begrenset kapasitet. Mye må derfor glemmes for å gi plass til ny informasjon og nye ideer. Denne dynamikken gjelder også for et kollektivs kulturelle minne. Det kulturelle minnet er dermed svært selektivt og gjenspeiler et kulturelt definert fokus: vi velger hva vi aktivt minnes og hva som kan glemmes (A. Assmann, 2008, s. 97).

Assmann bemerker at det finnes både aktiv og passiv glemsel. Aktiv glemsel kjennetegnes ved intensjonell ødelegging av referanser til fortiden. Man kan for eksempel destruere tekster,

kunstverk og arkitektur som gjenspeiler kulturelle aspekter man ikke ønsker å vedkjennes. Passiv glemsel innebærer ikke slike intensjonelle handlinger, men snarere at noe mistes, neglisjeres eller faller utenfor vår oppmerksomhet. Slik kan aspekter av fortiden gå tapt, men de kan også gjenoppdages, eksempelvis gjennom arkeologi (A. Assmann, 2008, s. 98).

I likhet med den kulturelle glemselen, har også det kulturelle minnet en aktiv og en passiv side. Det aktive minnet består av den lille prosentdelen av fortiden som man aktivt velger å adressere, fremstille og gjenta. Disse selekterte elementene anses som normative og verdt å kjenne til. På den annen side finnes det store mengder informasjon om fortiden som ikke glemmes, men som ignoreres og utelates fra det normative utvalget (A. Assmann, 2008, s. 98-99).

Assmann beskriver det aktive minnet ved begrepet *kanon*. Den kulturelle kanon er det begrensede utvalget av normative tekster, personer og gjenstander som aktivt sirkuleres og kommuniseres. Elementene i en kanon kjennetegnes ved tre kriterier: de er bevisst selekterte, de anses som verdifulle og de gjenfortelles over lang tid (A. Assmann, 2008, s. 100). Kort oppsummert kan man si at det er disse elementene i det kollektivet minnet som anses som mest verdifulle og verdt å minnes, og som inngår i en meningsbærende fortelling om hvem vi er i dag. Kanon kjennetegnes da ikke kun ved det som minnes, men også ved hva som ekskluderes (A. Assmann, 2008, s. 106).

Assmann omtaler det passive minnet som *arkivet*. Arkiver inneholder og organiserer et stort mangfold av fortellinger, tekster og gjenstander som ikke aktivt formidles men som heller ikke er glemt. Disse anses ikke lenger som relevante i vår kollektive livsverden, men de kan hentes frem, tolkes på nytt og gis ny aktualitet. Arkivet ligger derfor i grenselandet mellom minne og passiv glemsel (A. Assmann, 2008, s. 102-103).

Kanonen og arkivet er ikke isolerte og utilgjengelige fra hverandre, men eksisterer i interaksjon med hverandre. Eksempelvis kan arkivet danne en referanseramme for elementer i kanonen, og kanonen kan nytolkes i lys av arkivet. Elementer fra kanon kan dessuten utgå og henvises til arkivet, mens elementer fra arkivet kan gjenoppdages og inngå i kanon. Kulturelt minne er derfor et dynamisk minne som reforhandles og endres over tid (A. Assmann, 2008, s. 104-105).

Jeg vil trekke frem to momenter fra Assmanns artikkel som har direkte relevans for skolen som institusjon. For det første påpeker Assmann at det aktive kulturelle minnet bevares og formidles gjennom institusjoner, som museer, kirkebygninger og biblioteker (2008, s. 98-100). Man kan imidlertid også fremheve skolen som en institusjon for kulturelt minne, da skolens fag og formidling reflekterer hva som anses som verdt å vite. Også Assmann understreker at kanoner danner verktøy for utdanning, og at de utgjør et nødvendig grunnlag for akademiske tradisjoner og pensum (2008, s. 101). Riktignok adresserer Assmann høyere utdanning spesifikt, men det er nærliggende å tro at samme prinsipp ligger til grunn for pensum i videregående opplæring.

For det andre fremhever artikkelen historieformidling som et viktig felt for aktivt kulturelt minne. Nasjoner utvikler nemlig sine egne narrative versjoner av sin fortid. Slike nasjonale narrativ omfavnes, undervises og henvises til på et kollektivt nivå, deriblant gjennom historiebøker. Slik instrueres en befolkning til å kjenne utvalgte historiske fremstillinger som understreker hvem vi er i dag (A. Assmann, 2008, s. 101).

På bakgrunn av dette finner jeg det nærliggende å anse skolen som en institusjonell formidler av kulturelt minne. Dette gjenspeiles ikke minst i skolens lærebøker i historie. Bøkene inneholder et nøye selektert utvalg av historiske hendelser, personer og datoer som anses som normative og relevante. Samtidig har et svært stort historisk materiale blitt bevisst ekskludert fra lærebøkene fordi dette anses som mindre relevant. Man kan derfor hevde at lærebøkene presenterer historiske kanoner, og at det utelatte materialet danner arkivet.

Det historiske minnet i lærebøker er imidlertid dynamisk. Kanoner ser ulike ut på tvers av lærebøker ettersom lærebokforfattere har ulike oppfatninger av hva som er mest verdt å vite. Jeg vil derfor analysere hvilket fagstoff som utgjør individuelle kanoner om middelalderkirken i utvalget. I tillegg til å konkludere med en kanon i hver enkelt lærebok vil jeg også diskutere likheter og ulikheter mellom lærebøkernes kanoner.

Historiske elementer kan imidlertid beskrives og belyses på ulike måter. Dermed kan lærebøkernes kanoner inneha tilsvarende kirkehistoriske elementer, men likevel gi ulike fremstillinger av middelalderkirken. For å kunne analysere bøkernes fremstilling av kristendommen, vil jeg derfor utvide oppgavens teoretiske utgangspunkt med *representasjonsteori*, *attribusjonsteori* og teori om historie som *narrasjon*.

2.3 Representasjonsteori

Representasjonsteori knyttes til begrepet *representasjon*³, hvilket har flere betydninger. På den ene siden kan representasjon forstås politisk, som individer eller grupper som representerer en større gruppe. På den annen side kan representasjon forstås språkteoretisk, som «meningsfulle fremstillinger» av virkeligheten (Sæther, 2017, s. 166). I dette delkapitlet vil jeg redegjøre for disse to forståelsene av representasjon, samt hvordan jeg vil benytte begrepene i analysen.

Politisk representasjonsteori belyses i boka *The concept of representation*, hvor representanter betegnes som «mennesker som representerer andre mennesker» (Pitkin, 1967, s. 2). Politisk representasjon kan foregå på mange måter, og teoretikere tolker begrepet ulikt. Mest relevant for min problemstilling er den deskriptive forståelsen av representasjon.

Deskriptiv representasjon innebærer at representanter skal ligne på de som representeres: representanten skal danne et bilde eller miniatyr av en gruppe eller helhet (Pitkin, 1967, s. 60-61). Ifølge noen teoretikere innebærer dette at representanten gjenspeiler helhetens karakteristikk (Pitkin, 1967, s. 76). Eksempelvis kan det hevdes at en norsk statsminister bør være typisk norsk og gjenspeile nordmenns karakteristikk. Deskriptiv representasjon gir dermed informasjon om noe som ikke er til stede. De eller det som representeres er fraværende, men ved å studere representanten kan vi likevel trekke konklusjoner om dem. Representanten gir altså representativ informasjon om helheten (Pitkin, 1967, s. 81).

Pitkin skriver om representasjon i en politisk kontekst, hvor hovedsakelig politiske aktører utgjør representanter. Samtidig anerkjenner Pitkin at også objekter og grupper kan være representanter. Eksempelvis kan man snakke om en dikters mest representative dikt, eller representative objekter fra en kunstsamling (Pitkin, 1967, s. 79-80).

Den språkteoretiske forståelsen av representasjon kan defineres som «å framstille noen eller noe gjennom tekst, lyd eller visuelle uttrykk» (Sæther, 2017, s. 166). Med andre ord dreier representasjon seg om å gi en meningsbærende fremstilling av virkeligheten. Denne virkeligheten kan blant annet omfatte individer, grupper, tankestrukturer eller atferdsmønstre. Slike representasjoner formidles også av lærebøkene (Sæther, 2017, s. 165).

³ Begrepet må ikke forveksles med den religionsdidaktiske definisjonen av representasjon.

Sæther påpeker at representasjoner er politiske: «de normaliserer bestemte framstillinger av virkeligheten og fortrenger eller problematiserer andre» (2017, s. 167). Flere tekster kan beskrive fenomenet immigrasjon, men tekstenes ordvalg kan fremstille ulike representasjoner av «immigranter», eksempelvis som nødlidende mennesker eller som lykkejegere.

Også Pitkin anerkjenner representasjoner som beskrivende ved å trekke frem representasjon i kunst. Kunstnere kan nemlig skape ulike representasjoner av det samme objektet.

Eksempelvis kan malerier representere Jesu korsfestelse ulikt, hvilket skaper ulike representasjoner av virkeligheten (Pitkin, 1967, s. 70).

Jeg vil trekke inn representasjonsteoretiske momenter i min analyse. Først vil jeg skille mellom begrepene *representant* og *representasjon*. Begrepet *representant* tar utgangspunkt i politisk representasjonsteori, men jeg tolker ikke begrepet kun i politisk forstand. Jeg definerer da *representanter* som «historiske elementer som representerer en større helhet». Slike elementer omfatter deriblant individer, trosforestillinger, hendelser og praksiser. Begrepet *representasjon* tar snarere utgangspunkt i språkteoretisk representasjonsteori, og jeg vil benytte begrepet til å diskutere hvordan fagstoff fremstiller virkeligheten.

Med dette utgangspunktet kan jeg analysere innholdet i lærebøkers kanon. For det første kan jeg spørre hvem og hva som utgjør lærebøkens *representanter* for middelalderkirken. Eksempelvis: hvilke aktører representerer kirkeinstitusjonen, og hvilke trosforestillinger representerer middelalderens kristentro? Videre kan jeg spørre hvilken *representasjon* lærebøkene gir av disse representantene: hvordan de beskrives og hvorvidt de beskrives ulikt på tvers av lærebøker. Til slutt, ettersom representanter gir informasjon om den helheten de representerer, hvilket inntrykk gir representantene av middelalderkirken som helhet?

Oppsummert, med representasjonsteori kan jeg foreta en dypere analyse av de funn jeg gjør ved Assmanns teori. Kanon og arkiv forteller noe om hva ulike lærebøker inneholder, hvilket oppstår ved forfatterens seleksjon. Ved representasjonsteori vil jeg belyse hvordan dette selekterte innholdet fremstilles og hvilken fremstilling dette gir av middelalderkirken.

2.4 Attribusjonsteori

Attribusjonsteori knyttes i hovedsak til psykologen Fritz Heider, som forsket på hvordan individer anskuer hverandre gjennom årsakssammenhenger. Med andre ord, hvordan forklarer vi at individer handler som de gjør? Heider skiller her mellom *disposisjonelle* og *situasjonelle attribusjoner* (Skårås & Breidlid, 2016, s. 104). Disposisjonelle attribusjoner beskriver årsaker som ligger i individene selv, som at en person synger salmer fordi han eller hun er religiøs. Situasjonelle attribusjoner beskriver heller årsaker som ligger i eksterne faktorer utenfor individets kontroll, eksempelvis at han eller hun synger salmer grunnet tvang eller gruppepress.

Man kan trekke paralleller mellom disposisjonell og situasjonell attribusjon, og de sosiologiske begrepene *aktør* og *struktur*. Aktører kan defineres som «aktivt handlende individer», mens strukturer utgjør de sosiale og kulturelle rammer som aktøren handler innenfor. Sosiologiske teorier har ulike tilnærminger til samspillet mellom aktører og strukturer: noen fremhever menneskelig handling som resultat av samfunnsstrukturers påvirkning *ovenfra*, mens andre begynner *nedenfra* og fokuserer på aktivt handlende mennesker (Repstad, 2007, s. 41-43). En sentral skillelinje er hvorvidt aktørers og gruppers handlinger tillegges aktørene selv, eller snarere kulturelle og sosiale føringer og/eller tvang.

Attribusjonsteorien oppstod innen psykologien, men anskuelser av andres handlinger er også relevant innen historiefortelling. Eksempelvis benytter Skårås & Breidlid (2016) attribusjonsteori i sin analyse av historiske narrasjoner i Sør-Sudans skolevesen. Videre påpeker Breidlid at attribusjoner kan tilskrives grupper så vel som individer (2013, s. 110-111). Man kan dermed tilskrive attribusjoner til individer og grupper i fortiden, og man kan diskutere hvorvidt deres handlinger skyldtes disposisjonelle eller situasjonelle attribusjoner.

Lærebøker betoner muligens situasjonelle attribusjoner i størst grad. Historikere er ikke psykologer, og de kan tenkes å vektlegge historisk kontekst og strukturer fremfor aktørers tanker og følelser. Jeg vil derfor utvide attribusjonsbegrepene med de sosiologiske begrepene. Disposisjonelle attribusjoner omfatter da handlinger som tar utgangspunkt i selve aktørene og deres valg, mens situasjonelle attribusjoner omfatter aktørers handlinger som tydelig begrunnes i ytre strukturer. Altså kan aktørers handlinger tilskrives egne valg og motiver (disposisjonelle attribusjoner) eller ytre faktorer (situasjonelle attribusjoner).

Jeg vil benytte attribusjonsteori som et supplement til representasjonsteorien. De attribusjoner som tillegges ulike kirkelige aktører har nemlig stor innvirkning på bøkens representasjoner av middelalderkirken. Eksempelvis kan kristne handlinger tillegges disposisjonelle attribusjoner i aktørene selv, eller situasjonelle disposisjoner bestemt av ytre strukturer; de kan forklares ved personlig overbevisning, eller ved sosiale forhold og tvang. Her kan lærebøkens vinklinger gi svært ulike representasjoner av middelalderkirken. Attribusjonsteori utgjør dermed et verktøy i analysen, og jeg vil benytte teorien til å diskutere lærebøkens fremstilling av ulike kirkelige aktører.

2.5 Historie som narrasjon

Lærebøkene inneholder altså bevisst selekterte kanoner om middelalderkirken, og kanonene inneholder ulike representanter og representasjoner. Imidlertid inngår alt kirkehistorisk fagstoff i en kontekst innad i lærebøkene. I noen tilfeller vil slik kontekst og sammenhenger mellom fagstoff danne en større fortelling i læreboka, hvilket kalles en *narrasjon*.

Ifølge Kvande & Naastad kan historie «verken forstås eller formidles uten å fortelles» (2013, s. 162). Historie er altså narrasjoner som innehar en begynnelse, et formål, en struktur og en slutt. Synet på historie som fortelling fremheves særlig av Hayden White, og jeg vil i det følgende delkapitlet redegjøre for noen sentrale momenter ved Whites historiesyn.

White påpeker at all historieformidling er konstruerte fremstillinger av fortiden. Historieforfattere velger både hvilke hendelser som skal inngå i deres formidling og hvordan disse hendelsene skal tolkes. White hevder at forfatterne knytter sammen disse hendelsene til en narrasjon, en fortelling som innehar et plot (Schjetne & Borchgrevink Hansen, 2019, s. 2). Historikere oppdager ikke fortiden; historikere oppfinner fortiden (White, 1978, s. 82).

Ifølge White er historiske hendelser verdinøytrale i seg selv. Historikere gjør imidlertid disse hendelsene til elementer i en fortelling, og det er i lys av denne fortellingen at historiske hendelser tillegges mening (White, 1978, s. 84). Dette synliggjøres eksempelvis i Claudia Lenz' analyse av fortellinger om terrorhandlingene 22. juli, 2011.⁴ Lenz viser at

⁴ Lenz analyserer historiefremstillinger som narrasjoner, men tar ikke spesifikt utgangspunkt i Whites synspunkt.

terrorhandlingene kan fortolkes innenfor en fortelling om demokrati, men også innenfor fortellinger om mangfold, kjærlighet eller nasjonal sikkerhet (2018, s. 89). Hvilken fortelling terrorhandlingene inngår i avgjør hvilken fortolkning og mening man tillegger dem.

Historikerne avgjør selv hvilke historiske elementer som bør anses som avgjørende og hvordan disse skal tolkes (White, 1978, s. 92-93). Narrasjoner er dermed verdimessig subjektive, og forfattere innfører både verdier, mening og moralske argument i sine plot av historiske hendelser (Schjetne & Borchgrevink Hansen, 2019, s. 3). Historie er altså ikke et sett av objektive fakta, men fortellinger som reflekterer historikeres fortolkning og verdimessige føringer.

White er ikke alene om å behandle historie som narrasjon. Unikt for White er imidlertid at han anser historiefortellinger som verbale fiksjoner på lik linje med skjønnlitteratur (1978, s. 82). Gjennom beskrivelser av historiske hendelser skaper forfatterne et fiktivt plot som innehar skjønnlitterære elementer. Historiske narrasjoner kan dermed gjenspeile skjønnlitterære sjangre som tragedier, komedier, satirer eller romanser (White, 1978, s. 84). Her kan det gjentas at de historiske hendelsene er nøytrale i seg selv, og det er opp til forfatteren hvordan disse skal fremstilles. En serie hendelser kan dermed fortelles som en komedie eller som en tragedie, ut ifra hvilke ord og litterære virkemidler forfatteren velger å benytte seg av (White, 1978, s. 85).

Whites teorier anses som kontroversielle av mange. Han fremhever at verdinøytrale hendelser kan fremstilles svært ulikt, men innebærer dette at alle fremstillinger er like gyldige (Kvande & Naastad, 2013, s. 170)? Man kan innvende at historiefremstillinger innehar ulik grad av validitet, koherens og historisk gyldighet. White hevder imidlertid at historisk sannhet ikke kan finnes i fortiden, og han anser god historieskriving som et etisk spørsmål heller enn et spørsmål om historisk gyldighet. White beskyldes likevel for å være «postmodernistisk, revisjonistisk og relativistisk» (Kvande & Naastad, 2013, s. 170), og Schjetne & Borchgrevink Hansen spør hvorvidt Whites fremheving av skjønnlitterære virkemidler faktisk er til praktisk nytte (2019, s. 3).

Opprinnelig tenkte jeg å ta utgangspunkt i Whites teorier og analysere kristendommen i lærebøkene som en narrasjon. Et slikt teoretisk utgangspunkt ble blant annet benyttet av Schjetne & Borchgrevink Hansen i deres narrative analyse av humanisme i KRLE-bøker

(2019). Jeg antok at jeg på lignende vis kunne undersøke hvilken fortelling lærebøker forteller om kristendommen.

Mitt utvalg skiller seg imidlertid fra Schjetne & Borchgrevink Hansens utvalg på en avgjørende måte. Deres lærebokutvalg hadde egne kapitler og delkapitler rettet spesifikt mot humanismens historiske utvikling, hvilket utgjorde selvstendige narrasjoner innad i bøkene. I min analyse utgjør imidlertid kirkehistorisk fagstoff kun få av mange elementer innad i bøkens kapitler og helhetlige narrasjon. Jeg konkluderte derfor med at kirkehistorisk fagstoff ikke nødvendigvis kunne analyseres som egne narrasjoner frakoblet læreboka som helhet.

Jeg tar likevel med noen momenter fra Whites teorier i oppgaven. Jeg tar utgangspunkt i Whites syn på historie som en fortelling bestående av ulike historiske elementer. Forfattere har en viktig rolle ved selektering, sammenknytting og fremstilling av historiske elementer, og historiske hendelser kan fortelles og fremstilles ulikt. Med dette utgangspunktet kan jeg se på forholdet mellom elementer innad i en kanon. I noen tilfeller vil jeg kunne hevde at forfatteres sammenknytting av elementene i kanonen faktisk synliggjør en underliggende narrasjon, hvor ulike aktører spiller ulike roller.

Videre anerkjenner jeg at historiske fremstillinger hviler på hvilke ord og vinklinger forfattere benytter seg av. Jeg vil dermed kunne understreke eventuelle ord og språklige virkemidler som påvirker fremstillingen av et historisk element. Jeg anerkjenner også Whites syn på historiefremstillinger som verdiladede fortellinger. Med dette utgangspunktet kan jeg diskutere hvorvidt kirkehistorisk fagstoff fremstiller middelalderkirkens historiske rolle som positiv, nøytral eller negativ.

Oppsummert vil jeg ta med meg tre innsikter fra synet på historiske narrasjoner i min analyse. For det første, at elementer i bøkens kanoner må ses i lys av hverandre, og at de kan danne underliggende narrasjoner om middelalderkirken. For det andre, at ord og språklige virkemidler har stor innvirkning på lærebøkens fremstilling av historisk fagstoff. Til sist, at lærebøkens historiefortellinger er verdiladede beretninger som kan fremstille middelalderkirken i et normativt lys.

2.6 Læreplanene

Skolens lærebøker er utformet innenfor visse rammer. Ifølge Kvande & Naastad skal lærebøker i historie være faglig forankret i myndighetenes læreplaner, pedagogiske prinsipper og historiedisiplinens innsikter (2013, s. 164). I dette kapitlet vil jeg redegjøre for hvilke forutsetninger læreplanene har gitt historiedidaktiske lærebokforfattere vedrørende studiens tematikk. Dette utgjør en nyttig kontekst for å diskutere lærebøkernes innhold.

Historiefaget har hatt ulike læreplaner. Disse er politisk utformet og gir føringer for hva som skal undervises, hvilke ferdigheter som skal oppøves og hvordan undervisningen skal foregå. Frem til år 2000 ble lærebøker vurdert gjennom en statlig godkjenningsordning som sikret at lærebøkene nådde læreplanens mål. Dette gav lærebokforfatterne konkrete føringer. Ved avviklingen av denne statlige godkjenningsordningen ble ansvaret for kvalitetssikring av lærebøkene tillagt fagmiljøer, forlagene og forfatterne selv (Bratholm, 2001, s. 10-11).

Reduksjonen i politiske føringer gav lærebokforfatterne en noe friere rolle. Man kan likevel anta at lærebokforfatterne fremdeles tok gjeldende læreplaner til etterretning ved utformingen av lærebøkene. Alle historiebøker preges imidlertid av forfatternes føringer for struktur, innhold og fremstilling (Kvande & Naastad, 2013, s. 164). Selv med ytre føringer på faginnhold er derfor forfatterens valg avgjørende for fremstillingen av dette faginnholdet.

I det følgende gis en kort gjennomgang av læreplanenes innholdsmessige rammer for historiefaget, og det vil drøftes hvilke føringer dette har gitt lærebokforfatterne.

Gjennomgangen vektlegger føringer for lærebøkernes faglige innhold snarere enn deres arbeidsmetoder, selv om også arbeidsmetoder påvirker fremstillingen av fagstoffet. Jeg vil også vise til enkelte historiedidaktiske føringer i læreplanenes samtid.

I gjennomgangen vil jeg også beskrive hva jeg selv forventer å finne i lærebøkene under gjeldende læreplaner. Dette er et ledd i å sikre oppgavens gyldighet, da man i en lærebokanalyse raskt kan lete etter det man selv ønsker å finne. Ved å klargjøre egne forhåndsforventninger kan man lettere vurdere hvorvidt oppgavens konklusjoner springer ut fra datamaterialet eller fra ens forhåndsantakelser.

2.6.1 Læreplan 1976

Norske gymnaser og andre høyere skoler ble i 1974 sammenfattet i en felles treårig videregående skole (Tønnessen, 2011, s. 89-90). Med den nye loven for videregående opplæring kom også «læreplan for den videregående skolen» i 1976. Her var historie en del av samfunnsfaget, som også innebefattet geografi og samfunnskunnskap.

Læreplanen satte tidsepoker og emner som en ramme for faginnholdet i historie. Blant disse var tidsepoken «Middelalderen», med emnene «Det Europeiske føydalsamfunnet» og «Bysamfunn og borgerkultur i Europa». Innhold og læremål under middelalderen ble ikke spesifisert, men læreplanen gav noen eksempler på aktuelle tematikker, deriblant «politisk tenkning», «lov og rett», «kvinnenes stilling» og «verdensbildets utvikling» (Kirke- og utdanningsdepartementet, Del 2, 1976, s. 106-107). Alt i alt beskrev imidlertid læreplanen fagets mål og metoder i større grad enn fagets konkrete innhold. Lærebokforfatterne må derfor antas å ha hatt stor frihet til valg av fagstoff.

Læreplanen inneholdt også en generell del om skolens formål og retningslinjer. Denne fremhevet at valg av lærestoff skulle ta utgangspunkt i «hvordan vi ønsker å leve». Skolen skulle vurdere hvilke samtidstendenser som burde styrkes og «om det er tendenser som skolen bør hjelpe til med å motvirke» (Kirke- og utdanningsdepartementet, Del 1, 1976, s. 8). Skolefagene var dermed underlagt et verdimeessig normativt formål og skulle peke mot hvordan ting burde være. Historiebøkene kan dermed antas å inneholde moralske føringer.

Skolen skulle også fremme «de kristne grunnverdiene, den nasjonale kulturen vår og de demokratiske ideene». De kristne grunnverdiene inkluderte blant annet likeverd, nestekjærlighet og «det moralske ansvaret til den enkelte, det vil si plikter ovenfor sine tanker om rett og galt og godt og ondt» (Kirke- og utdanningsdepartementet, Del 1, 1976, s. 8). Formidlingen av «de kristne religiøse ideene og forestillingene» var imidlertid religionsfagets oppgave (Kirke- og utdanningsdepartementet, Del 1, 1976, s. 11). Lærebokforfattere av historiebøker så det derfor neppe som sitt ansvar å påpeke disse verdiene.

Ifølge Sæle oppstod læreplanen i en tid da skolens historieformidling ble debattert (2005, s. 10). Skolen hadde vært preget av et «objektivistisk» paradigme, hvor historie ble ansett som objektive fakta frakoblet subjektive verdistandpunkt. Kritikere hevdet imidlertid at ingen historiefremstillinger, heller ikke lærebøkene, var verdinøytrale. Denne kritikken kan ha medført at forfatternes normative vurderinger ble tydeligere i lærebøkene skrevet etter denne læreplanen. Imidlertid stod det objektivistiske paradigmet fortsatt sterkt i den videregående

skolen (Bøe & Hauge, 1984, s. 34), og ifølge Sæle kommuniserte læreplanen at «det vitenskapelige var overordnet verdimålene» (2005, s. 11). Det er derfor trolig at mye fagstoff fortsatt ville fremstå som faktabasert og lite verdiladet.

Kvande & Naastad påpeker at læreplanen må ses i en ideologisk kontekst. «Historie skulle skrives nedenfra og speile livet til folk flest», hvilket særlig omfattet arbeiderklassen og kvinner (Kvande & Naastad, 2013, s. 79). «Kvinnenenes stilling» var dessuten et foreslått tema i læreplanen (Kirke- og utdanningsdepartementet, Del 2, 1976, s. 107). Dette nedenfra-fokuset ble videre overført til «marginaliserte grupper» som tidligere ikke hadde fått sin historie skrevet (Kvande & Naastad, 2013, s. 80).

Med disse rammene er det nærliggende å forvente at lærebøkene fremhever marginaliserte og undertrykte grupper, og særlig kvinner. Jeg antar at lærebøkene innehar normative føringer, verdier og maktkritikk, som muligens rettes mot middelalderkirkens institusjon.

Lærebokforfatterne måtte imidlertid selv bedømme hvor og hvordan normative verdimål skulle implementeres, og normative vinklinger kan dermed variere mellom bøkene.

Læreplanen gav generelt få innholdsmessige føringer, men fremhevet ikke kultur og religion. Jeg antar derfor at lærebøkene vektlegger politiske og sosiale forhold.

2.6.2 Læreplan 1997

Den norske skolen gjennomgikk flere reformer i løpet av 90-tallet, og i 1997 fikk den videregående skolen en ny læreplan. Reformperioden ble preget av statsråd Hernes, som fremhevet politisk styring og kontroll over humanistiske fag. Denne kontrollen innebefattet også lærebøkene, og lærebokforfatterne var derfor tydelig underlagt læreplanen (Stray, 2015, s. 79). Ironisk nok ble den statlige godkjenningsordningen snart avvirket, men man kan likevel anta at forfatterne forholdt seg til læreplanen.

Læreplanen beskrev historie både som et ferdighetsfag og et holdningsfag. Ferdighetsmessig skulle elevene lære «vitenskapelig tenkemåte gjennom sine spørsmålstillinger, analyse av årsakssammenhenger og bruk av kildekritiske og andre metoder». Holdningsmessig skulle faget bidra til toleranse, respekt og forståelse for etiske dilemmaer. Ved historisk forskning skulle elevene også lære «hvordan det gjennom tidene også er kjempet for og imot demokrati, rettsstat, fred og ikke-voldelige konfliktløsninger» (Kirke- utdannings og forskningsdepartementet, 1996, s. 1).

Læreplanen definerte også en lang rekke formål, som i hovedsak var didaktiske og metodiske. Elevene skulle blant annet «forstå hva makt er og kunne bruke denne kunnskapen til kritisk tenkning» og «kunne drøfte likestilling og likeverd i et historisk perspektiv» (Kirke-utdannings og forskningsdepartementet, 1996, s. 2). Målene gav få føringer for faginnhold, men to delmål som angikk nordisk historie er likevel relevante for fremstillingen av middelalderkirken.

For det første skulle elevene kunne redegjøre for kirkens og andre institusjoners «utvikling og funksjon», i kontekst av samfunnsmessige konflikter og maktforhold. Ordet «maktforhold» nevnes forøvrig tre ganger i læreplanen. For det andre skulle elevene lære om «hvordan menneskers virkelighetsoppfatning og handlemåte påvirkes av religion, kultur og mentalitet» (Kirke-utdannings og forskningsdepartementet, 1996, s. 3). Læreplanen gir dermed grunnlag for å fremheve kristendommen i både en institusjonell og sosial kontekst, og i en individkontekst. Man kan derfor forvente at lærebøker adresserer både kirkens institusjon og menneskers trosforestillinger. Læreplanens fremheving av maktforhold er imidlertid slående, og man kan forvente at kirken vil beskrives som en maktpolitisk størrelse.

Oppsummert var lærebokforfatterne tydelig underlagt læreplanen. Denne gav tydelige føringer for metodiske mål i historiefaget, men relativt få føringer på konkret faginnhold. De metodiske og ferdighetsmessige målene gav likevel indirekte føringer for faginnhold. Eksempelvis forutsatte fokuset på makt, likestilling, og kampen for demokrati og fred et faginnhold som omhandler nettopp dette. Historie ble også fremhevet som et holdningsdannende fag. Jeg forventer derfor at lærebøkene fremhever marginaliserte grupper, normative elementer og maktkritikk.

Videre antar jeg at lærebøkene vil beskrive middelalderkirken som en institusjon, og muligens ved et maktkritisk perspektiv. Kirkens makt og pavens politiske innflytelse er emner som jeg forventer å finne. Menneskers virkelighetsoppfatninger og religiøse tro i middelalderen kan også beskrives. Dette vil muligens fremstilles negativt, med et fokus på kirkens makt over menneskers sinn. Samtidig kan det også fremstilles positivt, med fokus på reformtanker og kristen nestekjærlighet.

2.6.3 Læreplan 2006

PISA-sjokket i 2001 avdekket manglende ferdigheter blant norske skoleelever (Stray, 2015, s. 92). I kjølvannet av PISA-sjokket ble det utnevnt et kvalitetsutvalg som skulle utrede tiltak

for å øke skolens kvalitet. Utvalgets utredning anbefalte tydelige standarder for resultatkvalitet, hvilket burde synliggjøres i læreplanene. Denne anbefalingen lå til grunn for skolereformen «Kunnskapsløftet», som trådte i kraft i 2006 (Stray, 2015, s. 102-103).

Kunnskapsløftet medførte store endringer i læreplanene. Nye læreplaner var målstyrt i henhold til spesifikke kompetansemål rettet mot faglig kunnskap, historisk tenkning og arbeidsmåter. Læreplanens formål fremhevet særlig nøkkelordene «innsikt» og «forståelse», samt elevers refleksjon over egne verdivalg (Utdanningsdirektoratet, 2011, s. 2-6).

Ifølge et kompetansemål for VG2 skulle elevene kunne «gjøre rede for et utvalg av sentrale økonomiske, sosiale, politiske og kulturelle utviklingstrekk i middelalderen» (Utdanningsdirektoratet, 2011, s. 4). Konkret fagkunnskap om middelalderen ble ikke spesifisert, men strukturelle utviklingstrekk later til å fremheves. Man kan anta at også religiøse momenter i middelalderen ble inkludert under de kulturelle utviklingstrekkene. Dessuten åpnet «Maktforhold og politikk» og «Kultur og tankeliv» for at både kirkens institusjon og menneskers religiøse tankegods kunne fremheves (Utdanningsdirektoratet, 2011, s. 2).

Skram hevder at historiefaglige ferdigheter utgjorde historiefagets røde tråder i læreplanen, og han fremhever begrepene «multiperspektivitet», «historiebevissthet» og «historiebruk» som nye, sentrale trekk i historiefaget (2011, s. 2-3). Videre fremhevet læreplanen historie som en «fortelling». Dette innebærer at lærebokforfattere ikke presenterer objektive fakta, men heller et «plot» av utvalgte fakta, hendelser og personer. Hvilke fakta som inngår og utelates hviler på lærebokforfatterens oppfatning av hva som er signifikant (Kvande & Naastad, 2013, s. 162-164). Dette understreker at lærebokforfatterne hadde relativt stor frihet til valg av fagstoff og fremstilling av fagstoffet.

Det er noe vanskelig å fastslå hvilken didaktisk tilnærming som kjennetegnet historiefaget etter Kunnskapsløftet (Hauge, 2013, s. 15). Allerede før PISA-sjokket påpekte Kjelstadli at metodiske tilnærminger måtte underlegges andre faglige formål, og at man først måtte definere «hva som er viktig å lære» (1999, s. 280). Dette kan indikere at historiedidaktikken og lærebøkene fikk et mer objektivistisk fokus på faktakunnskap (Hauge, 2013, s. 15). Historiedidaktikk kan imidlertid inneholde elementer av flere tilnærminger uten at disse er gjensidig ekskluderende (Stugu, 2016, s. 126). Dessuten påpeker Skram læreplanens fremheving av historiefaglige ferdigheter (2011, s. 2-3). Man kan dermed forvente både metodiske tilnærminger og kvalitetssikringer av faginnhold i lærebøkene.

Oppsummert stod lærebokforfatterne relativt fri til valg av fagstoff, hvilket underbygges ved avviklingen av den statlige godkjenningsordningen for lærebøker. Forfatterne og forlagene var dermed strengt tatt ikke bundet av læreplanen, og de kunne selv avgjøre hva som skulle innlemmes og ekskluderes (Von der Lippe & Undheim, 2017, s. 22-23). Det er likevel nærliggende å tro at de tok utgangspunkt i læreplanens kompetansemål. Disse målene var imidlertid nokså generelle og gav lærebokforfatterne et stort vurderingsrom (Tøssøy Høisæther, 2018, s. 18).

Læreplanens fremheving av visse ferdigheter, begreper og utviklingslinjer, ga noen indirekte føringer for lærebøkernes faginnhold. Fremhevingen av politisk og kulturell utvikling i middelalderen tilsier at lærebøkene kan betone middelalderkirkens politiske og trosmessige sider. Læreplanen fokuserte mindre på makt og marginalisering enn tidligere læreplaner. Jeg antar derfor at lærebøkernes normative elementer i beskrivelsen av middelalderkirken vil nedtones noe sammenlignet med lærebøkene fra tidligere læreplaner.

3. Metode

I dette kapitlet vil jeg redegjøre for mine valg innen forskningsmetode. Lærebøker er på mange måter en egen boksjanger, og i kapittel 3.1 vil jeg redegjøre for min tilnærming til denne sjangeren. Deretter følger en redegjørelse for oppgavens metodologi i kapittel 3.2. Videre redegjør jeg for kategorisering av datamaterialet i kapittel 3.3, før jeg presenterer de kategoriene jeg vil benytte i analysen i kapittel 3.4. Jeg vil så gi en kort beskrivelse av utvalget i kapittel 3.5, før jeg til slutt redegjør for analysens struktur i kapittel 3.6.

3.1 Om lærebøker som kilder

Lærebøker utgjør en særegen boksjanger, da de skal forankres i fagdidaktikk, læreplanens politiske føringer og i pedagogiske tilnærminger for god læring (Kvande & Naastad, 2013, s. 164). Bøkene utgjør dermed et bevisst utvalg av fagstoff, presentert på en hensiktsmessig måte for å imøtekomme unge lesere. Dette forutsetter en pedagogisk utforming som gjenspeiles gjennom overskrifter, arbeidsoppgaver, illustrasjoner og oppsummeringer. Å skrive en lærebok er dermed en formidabel oppgave.

Angvik karakteriserer lærebøker som «både produkter og produsenter av innstillinger og forhold i et samfunn» (1982, s. 368). De gjenspeiler altså sin samtid, men er også med på å forme elevenes tanker og verdier. Lærebøkene har dermed et janusansikt: de er kilder til kunnskap, men også verktøy innad i en normativ disiplineringsinstitusjon (Stugu, 2016, s. 125). Lærebøker er altså ikke objektive, men reflekterer et sett verdier og «noens kunnskap» (Andreassen, 2016, s. 122).

Andreassen & Lewis beskriver lærebøker som medier for «nøkkelkunnskap» og «etablert sannhet» (2014, s. 2). Med andre ord formidler lærebøker hva som er verdt å vite om deres fagområder. Bøe hevder også at lærebøkene utgjør den viktigste faktoren når lærere planlegger sin undervisning (1995, s. 116). Hva lærebøker forteller og unnlater å fortelle om religioner, har dermed stor betydning for elevenes oppfatninger av religionene.

De fleste debatter rundt lærebøkers fremstilling av religion angår lærebøker i fagene KRLE og RLE. Disse bøkene er religionsdidaktiske og har en religionsvitenskapelig tilnærming,

hvilket innebærer at religioner skal fremstilles saklig, upartisk og med kvalitativ likhet (Andreassen, 2016, s. 122). Et viktig religionsdidaktisk spørsmål er hvordan lærebøker faktisk fremstiller religioner, og hvem de fremhever som representanter for religionene (Andreassen, 2016, s. 123). Man må da spørre både hvilken kunnskap bøkene reflekterer og hvilken kunnskap som er valgt bort (Von der Lippe & Undheim, 2017, s. 22).

Religion synliggjøres imidlertid ikke kun i religionsdidaktiske lærebøker. Davidsen påpeker at også lærebøkers historieformidling gir fremstillinger av kristendom (2019, s. 20-21). Ifølge Stugu uttrykker historiebøker «ein nasjons offentlig autoriserte historiesyn og sjølvfortolking» (2016, s. 126). Historiebøker formidler dermed det som er verdt å vite om historien, hvilket omfatter religiøse tradisjoners historiske rolle. Også religionsdidaktikken anerkjenner den nære koblingen mellom historieformidling og kunnskap om religion (Andreassen, 2016, s. 59)

Historiebøker er underlagt historiedidaktikken og kan dermed ikke bedømmes rent religionsdidaktisk. Denne oppgaven er derfor ikke ment som en religionsdidaktisk kritikk av lærebokforfatterne som har skrevet innenfor en historiedidaktisk ramme. Oppgaven søker heller å vurdere historiebøker med et religionsdidaktisk blikk, hvilket kan gi grunnlag for videre diskusjon rundt forholdet mellom historiedidaktikk og religionsdidaktikk.

Jeg analyserer lærebøkene som levninger snarere enn beretninger (Kjelstadli, 199, s. 170-175). Dette innebærer at bøkens innhold og normative utsagn reflekterer omstendighetene de ble skrevet i og forfatterens tolkninger av fortiden (Lund, 2011, s. 109). Kile Enersen påpeker at lærebøker også er beretninger, og at bøkens historiske fremstillinger også må ses i lys av de faktiske hendelsene (2010, s. 16). Sandmo illustrerer imidlertid at vurdering av historisk sannhet er en kompleks og omdiskutert tematikk i historievitenskapen (2015, s. 186-188). Dette vanskeliggjør en tilnærming til lærebøker som beretninger fra min side.

Min oppgave er utdanningsvitenskapelig snarere enn historievitenskapelig. Jeg vil derfor i liten grad vurdere lærebøkens fremstillinger mot de historiske hendelsene. Mitt mål er først og fremst å undersøke hva bøkene faktisk sier om middelalderkirken, og å diskutere hvordan dette fremstiller middelalderens kristendom. Oppgaven er dermed mer deskriptiv enn normativ.

Samtidig anser jeg bøkens faginnhold som et subjektivt utvalg, hvilket forteller en valgt side av historien (Kvande & Naastad, 2013, s. 164). Maagerø & Seip Tønnessen påpeker dessuten at alle tekster realiserer holdninger og ideologi (2014, s. 79). Historiebøker gjenspeiler

dermed forfatterens normative vurderinger, hvilket kan medføre unyanserte fremstillinger av historien. Et mål i lærebokforskning er nettopp å skape en bevisstgjøring rundt slike «verdipreferanser som ligger innebygd i en tekst som ellers kan se ut som en beskrivende, objektiv, udiskutabel eller nøytral tekst» (Skrunes, 2010, s. 59). Analysen vil dermed inneha et kritisk element, og i likhet med mye annen lærebokforskning har den kvalitetsutvikling som siktemål (Skrunes, 2010, s. 58).

Min oppgave har en mer utdanningsvitenskapelig enn pedagogisk tilnærming. Jeg undersøker hvilke historiske fremstillinger lærebøkene formidler, men ikke elevers faktiske læring. Jeg vil derfor analysere bøkens faginnhold snarere enn deres pedagogiske aspekter. Samtidig kan også bilder, illustrasjoner og tidslinjer anses som en del av bøkens «faglige ansikt» (Skrunes, 2010, s. 95), og jeg vil inkludere dette i analysen der det måtte være relevant.

3.2 Metode for analysen

Ifølge Angvik «kan det neppe sies at det finnes en allment akseptert metodikk i skolebokanalyse» (1982, s. 373). Dette gir rom for noe pragmatikk fra forskerens side, og man kan benytte seg av tilnærminger fra ulike fagfelt. Kanskje er dette en av lærebokanalysens styrker (Kile Enersen, 2010, s. 13). Enhver forsker bør imidlertid redegjøre for sin metodiske tilnærming, hvilket jeg vil gjøre i dette delkapitlet.

Min forskning er hovedsakelig kvalitativ. En vanlig fremgangsmåte i kvalitativ forskning er å først danne seg en helhetlig oversikt over sitt datamateriale, for deretter å sammenfatte dette i kategorier (Ritchie, Lewis, McNaughton Nichols & Ormston, 2014, s. 297-300). Gjennom denne prosessen kan man omgjøre et fragmentert datamateriale til samlende størrelser som reflekterer datamaterialets mest sentrale ideer og tematikker.

Min undersøkelse følger denne fremgangsmåten. Jeg vil foreta en kvalitativ tekstanalyse, hvilket Angvik kaller deskriptiv-analytisk eller hermeneutisk metode (1982, s. 374). Ved en første nærlesning av bøkene vil jeg danne meg en oversikt over alt fagstoff som omhandler middelalderkirken. Ut ifra denne oversikten vil jeg definere et sett av tematiske kategorier

som rammer for datamaterialet.⁵ I analysen vil jeg så foreta nye nærlesinger av lærebøkene og analysere dem gjennom disse kategoriene.

Analysen er kvalitativ, men Maxwell påpeker at kvalitative analyser ofte innehar kvantitative utsagn uten å tallfeste dem (2010, s. 476). Man kan eksempelvis hevde at en bok «fokuserer på», «sier mye», eller «sier litt» om pavens rolle, men hvor mye er egentlig «mye» og «litt»? For å være mer spesifikk vil jeg tidvis påpeke antall ord, setninger eller avsnitt som omhandler et gitt tema. Dette kan anses som kvantitativt, men siktemålet er å underbygge den kvalitative analysen av bøkens fremstillinger.

Analysen er komparativ og sammenligner lærebøkene diakront over et lengre tidsrom (Melve & Ryymin, 2018 s. 74). Opprinnelig ønsket jeg også å sammenligne bøker synkront innenfor samme tidsrom, hvilket ville gi et bedre grunnlag for generalisering. Dette viste seg imidlertid å bli for omfattende for denne oppgaven. Den diakrone tilnærmingen forutsetter noe kontekstualisering, som jeg begrenser til å omfatte skolehistoriske læreplanverk.⁶

Fordelen med den deskriptiv-analytiske metoden er at jeg kan undersøke bøkens innhold og nyanser på detaljnivå. Deretter kan jeg sammenligne hvilke historiske elementer som nevnes og hvordan de fremstilles. Utfordringen ligger i å verifisere mine resultater, da det er vanskelig å påvise at resultatene faktisk er representative for lærebøkene. Agnvik påpeker at lærebokanalyser kan gi et skjevt bilde av lærebøkene, og særlig når man ønsker å påvise bestemte slagsider i dem (1982, s. 374). Dersom forskerens subjektive interesse overstyrer den objektivt deskriptive forskningsprosessen, risikerer man å fremstille kun de funn man selv ønsker å finne (Skrunes, 2010, s. 109).

Jeg erkjenner at min egen historieinteresse og religionsdidaktiske bakgrunn kan avgjøre hva jeg ser etter i lærebøkene. Rent konkret kan jeg ønske å fremheve fagstoff som jeg mener gir en feil fremstilling av kristendommen, samt understreke mangel på fagstoff som jeg mener burde fremheves tydeligere. Det er imidlertid mitt ansvar å sørge for at analysen er mest mulig tro mot lærebøkene.

En måte å motvirke et vilkårlig utvalg fra lærebøkene er å redegjøre for hva jeg faktisk forventer å finne. Jeg beskriver derfor mine forventninger i redegjørelsen for læreplanene og i presentasjonen av lærebøkene.⁷ Videre redegjør jeg for de valg jeg har foretatt gjennom

⁵ Se videre redegjøring for kategoriseringen i kapittel 3.3.

⁶ Se redegjørelse for læreplanene i kapittel 2.6.

⁷ Se kapittel 2.6. og 3.4.

arbeidsprosessen i oppgavens metode- og teorikapitler. Hensikten med dette er å gjøre oppgaven mest mulig gjennomskiktig. Jeg har også konstruert kategorier som gir gyldige fremstillinger av lærebøkene. Utover dette hviler mye av oppgavens troverdighet på hvorvidt andre forskere vil kunne støtte opp om mine konklusjoner ut ifra tilsvarende kategorisering (Jacobsen, 2005, s. 220).

En lærebokanalyses gyldighet forutsetter at man undersøker og fremstiller alt av relevant datamateriale, hvilket jeg vil forsøke å gjøre (Krumsvik, 2014, s. 151-152). Samtidig er oppgavens omfang begrenset og jeg ønsker å unngå unødige repetisjoner og siteringer. Jeg fremhever derfor det fagstoffet jeg mener er overordnet i bøkens fremstilling, mens noe annet fagstoff nedtones. Når alt kommer til alt gjenspeiler derfor analysen min subjektive lesning og tolkning av datamaterialet. Jeg vil selvsagt begrunne mine tolkninger ut ifra datamaterialet i så stor grad det lar seg gjøre. Likevel utelukker jeg ikke at en annen forsker kunne tolket datamaterialet annerledes.

Jeg vil også igjen påpeke at min bakgrunn er religionsdidaktisk snarere enn historiedidaktisk, og at jeg fortolker og vurderer lærebøkene ut ifra andre kriterier enn de ble skrevet innenfor. Man kan spørre seg hvorvidt dette er rettferdig ovenfor lærebokforfatterne. Samtidig vil jeg hevde at historiefortelling gir fremstillinger av kristendommen uavhengig av fagdisiplin og forfatternes intensjoner. Mitt mål er å danne et grunnlag for videre diskusjon rundt fremstilling av religion på tvers av fagdisipliner.

Mange lærebøker i historie har blitt utgitt siden 1976, og det var vanskelig å sette gode kriterier for mitt utvalg. En analyse av lærebøkene med størst opplagstall ville muligens gi det mest representative bildet av historieundervisningen i skolen. Slike opplagstall er imidlertid utilgjengelige eller ikke-eksisterende (Sæle, 2006, s. 3). Jeg undersøker uansett ikke hva som har blitt undervist i skolen, men hvordan middelalderkirken kan og har blitt fremstilt ulikt på tvers av lærebøker.

Ønsket om å synliggjøre diversitet mellom lærebøkens fremstillinger gav noen føringer for utvalget. Jeg valgte da fem bøker skrevet av ulike forfattere, utgitt på flere forlag og med noe ulik tematisk vektlegging vedrørende middelalderkirken. Bøkene ble skrevet i hvert sitt tiår, og tidsintervallene mellom utgivelsene er noenlunde like. Andre lærebøker ble valgt bort grunnet overlappende forfatterskap eller for nært utgivelsesår. Når alt kom til alt måtte jeg velge noen lærebøker og velge bort noen andre, og utvalget er slik sett noe tilfeldig.

Jeg vil understreke at analysen innebefatter svært få av det totale antall lærebøkene utgitt siden 1976. Oppgaven gir dermed ikke grunnlag for generalisering, hvilket ville kreve langt flere lærebøker og en oppgave av langt større omfang. Mine konklusjoner representerer altså kun bøkene inkludert i analysen.

3.3 Om kategorisering av datamaterialet

Lærebokanalysen tar utgangspunkt i Aleida Assmanns begreper *kanon* og *arkiv*. Jeg anser dermed hver lærebok som en samling av selekterte historiske elementer, hvilket utgjør en kanon. Jeg ønsker å undersøke hva som utgjør kanon i ulike lærebøker og hvorvidt bøkens kanoner skiller seg fra hverandre.

Jeg har imidlertid valgt å tilpasse Assmanns teori noe til min oppgave. Lærebøkene inneholder nemlig et svært bredt datamateriale om middelalderkirken. Jeg vil ikke analysere og sammenligne bøkene ut ifra hvert enkelt kirkehistoriske element, da dette ville skapt en rotete og omfattende analyse. Snarere vil jeg analysere lærebøkene ut ifra noen samlende, tematiske kategorier.

Som tidligere vist er koding og kategorisering av datamaterialet vanlig innen kvalitativ forskning. Det er imidlertid viktig å vise til hvorfor man utformet sine kategorier slik man har gjort. Jeg må spørre meg hvorvidt kategoriene er dekkende for datamaterialet, hvorvidt de fremstiller datamaterialet på en god måte og om de kunne ha vært utformet annerledes. Med andre ord: er kategoriene valide (Jacobsen, 2005, s. 220)?

Lærebøkene inneholder et bredt spekter av kirkehistoriske elementer fra en tidsperiode på rundt 1000 år. Det er utfordrende å konstruere gode kategorier for et så bredt datamateriale. På den ene siden må man unngå oppsamlingskategorier av data som ikke hører tematisk sammen. På den annen side vil en streng tematisk kategorisering gjøre at noe av datamaterialet blir vanskelig å plassere i kategoriene, og jeg risikerer da at noe av datamaterialet faller utenfor analysen (Krumsvik, 2014, s. 151-152).

En annen utfordring med kategoriseringen er at noe fagstoff kan plasseres innenfor flere kategorier. Skal for eksempel pavens rolle inngå i en politisk, teologisk eller kirkeinstitusjonell kategori? Videre, ved å bryte opp teksten i separate kategorier risikerer

man å analysere fagstoff frakoblet dets kontekst i boka. Eksempelvis kan man analysere tro og ritualer i ulike kategorier selv om læreboka beskriver dem i lys av hverandre.

Kategoriseringen innebærer dermed en rekke valg fra min side og jeg anerkjenner at andre forskere kunne ha foretatt andre valg enn meg (Anker, 2020, s. 76). Kategoriene må altså anses som mine konstruksjoner. Det må også påpekes at forskeres valg og undersøkelsesmåter vil ha innvirkning på forskningens resultater (Jacobsen, 2005, s. 225). Jeg har derfor ingen illusjon om at kategoriseringen vil fremstille datamaterialet fullstendig rent og frakoblet meg og mine valg.

Jeg vil imidlertid påpeke at enhver kategorisering og fremstilling av fortiden er en konstruksjon. Historikere beskriver ulike tematikker igjennom historien, men den tematiske utvelgelsen springer alltid ut ifra historikeren selv. Alle historisk fremstillinger baserer seg slik sett på valg, og ingen historikers kategorisering er fullstendig ren og objektiv (Schjetne & Borchgrevink Hansen, 2019, s. 2-3). Jeg opererer dermed med samme spenning mellom datamateriale og egne valg som enhver historiker og lærebokforfatter, og det faktum at mine kategorier er konstruerte innebærer ikke med nødvendighet at de er ugyldige.

Kategorier kan imidlertid tillegges grader av gyldighet ut ifra hvorvidt de faktisk representerer datamaterialet og er tematisk sammenhengende. Et viktig kriterium for gyldighet er at kategoriseringen bunner i selve datamaterialet (Ritchie et al., 2014, s. 297-300). Det er nærliggende å tro at slik gyldighet vil kunne oppnås også med en annen kategorisering enn den jeg har valgt.

Mine kategorier bunner som nevnt i datamaterialet. Samtidig er de også til dels utformet på et historievitenskapelig grunnlag, og flere valg i kategoriseringsprosessen begrunnes ut ifra litteratur om middelalderen Dette gjør at kategoriene gir tematisk mening ut ifra fortiden som beskrives. Jeg benytter dermed en abduktiv tilnærming, hvilket kjennetegnes ved veksling mellom empiri og teori (Anker, 2020, s. 79-80). Historievitenskapelige hensyn vil tidvis vike for metodiske hensyn, som jeg viser til i presentasjonen av kategoriene.

Det kan påpekes at alle historiesyn tar utgangspunkt i forskerens egen livsverden snarere enn i fortidens livsverden (Anderson, 2015, 787). Med andre ord er kategoriene bygd på mitt eget, moderne historiesyn fremfor fortidens egne premisser. Min kategorisering vil forhåpentligvis

gi mening for en moderne historiker, men middelalderens mennesker vil antakelig ha stilt seg uforstående til den. Dette gjelder selvsagt også for lærebokforfatterens fremstillinger.

Oppsummert skal kategoriene møte tre kriterier: de skal gjenspeile datamaterialet, gi mening i lys av historievitenskap og være metodisk anvendelige i analysen. Kategoriene tar utgangspunkt i min livsverden og gjenspeiler mine valg og min lesning av teksten. En annen forsker kunne derfor ha utformet andre kategorier med samme datamateriale.

3.4 Presentasjon av kategoriene

Nærlesingen av utvalget avdekket et bredt spekter av hendelser, personer, trosforestillinger og andre historiske elementer relatert til middelalderkirken. Opprinnelig tenkte jeg å innlemme alt dette fagstoffet i kategoriene, for å gi et mest mulig gyldig bilde av bøkene. Bøkene inneholder imidlertid fagstoff som kun nevnes, men som hverken fremheves eller har innvirkning på bøkens fremstilling av kristendommen. Jeg valgte å ekskludere noe av dette fagstoffet, deriblant fagstoff om arkitektur, klosterscholer, Jeanne d'Arc og gravskikker.

Jeg har valgt å konstruere fire kategorier for datamaterialet, hvilket jeg vil presentere i dette delkapitlet. Underveis vil jeg også belyse noe av kategoriens mest sentrale fagstoff ut ifra eksterne, historievitenskapelige kilder. Jeg betoner da det overordnede, og presentasjonen utgjør ikke en komplett, historievitenskapelig gjennomgang av middelalderkirken.

Presentasjonen tjener til to hensikter. For det første gis leseren en innføring i de overordnede historiske elementene som diskuteres i analysen, hvilket gjør oppgaven mer lettlest. For det andre gir den historievitenskapelige utdypningen grunnlag for å diskutere lærebøkens valgte fremstilling av disse historiske elementene.

De eksterne kildene omfatter Madigans *Medieval Christianity* (2015), Rasmussen & Thomassens *Kristendommen* (2000) og Hollands *Dominon* (2019). Madigans og Rasmussen & Thomassens bøker kan anses som noenlunde standard, historievitenskapelige fremstillinger av middelalderkirken, og de har vært benyttet som pensum ved høyere utdanning. Hollands bok har en noe annerledes tilnærming, da forfatteren sporer kristendommens historiske påvirkning på vestlig kultur. Disse bøkene kan selvsagt analyseres på lik linje med all

historiefortelling: de er forfatteres valgte og unøytrale fremstilling. Samtidig mener jeg at disse bøkene innehar en høy grad av historisk gyldighet.

3.4.1 Kirkeinstitusjonen

Denne kategorien omhandler middelalderkirkens strukturelle oppbygning, embeter og utvikling. Madigan definerer to ulike institusjoner som preget middelalderens kristendom, og som inngikk en allianse med hverandre: monastikken⁸ og pavekirken (2015, s. 50, 61). Begge disse institusjonene innlemmes i denne kategorien. Kategorien omhandler også utviklingstrekk innenfor kirkeinstitusjonen som medførte indre fornyelse eller forfall.

Når lærebøker omtaler «kirken» sikter de hovedsakelig til pavekirkens institusjon. Denne bestod av et nettverk av sognekirker, katedraler og private kirker. Opprinnelig ble mange geistlige utnevnt av lokale fyrster. Kirken var dermed innlemmet i lensvesenet og tilknyttet fyrstemakter. Kirken var også tilstedeværende i samfunnet gjennom ulike barmhjertighetstjenester, deriblant sykehus og fattighjelp (Madigan, 2015, s. 314).

Prestene var lokale religiøse ledere. I tidlig middelalder ble de utnevnt snarere enn utdannet til presteembetet, og for mange prester ble kristendommen praktisert heller enn forstått. Prestenes oppgave var hovedsakelig å utføre sakramenter og liturgi, og å be på vegne av mennesker (Madigan, 2015, s. 83-87). Fra 1200-tallet ble også prekener og skriftemål vanligere, og biskoper fikk økt tilsyn over prestenes kompetanse (Madigan, 2015, s. 308-310).

Paven var kirkens øverste leder og biskop av Roma. Dette innebar ansvar for menneskers åndelige behov, sivile ansvarsområder og ledelse av den universelle kirken (Madigan, 2015, s. 57). Grunnlaget for pavens autoritet lå i læren om apostolisk suksesjon: Kristus hadde utpekt Peter som kirkens leder, og Peter ble ansett som Romas første biskop. Alle biskoper av Roma ble dermed Peters etterfølgere og overtok hans lederrolle. Pavens autoritet i kirken ble videre styrket i høymiddelalderen, og nådde sitt høydepunkt under pave Innocent 3. Pavene var imidlertid både teologer og kirkeledere, og Innocent hadde muligens større innflytelse som teolog enn som kirkeleder (Madigan, 2015, s. 288).

⁸ Klostersvesenet.

Det kan diskuteres hvorvidt alt fagstoff om paven burde inngå i denne kategorien. Man kan neppe beskrive kirkeinstitutionen uten å belyse pavens rolle. Samtidig inneholder lærebøkene mye fagstoff om pavens relasjon til verdslige fyrster, og å innlemme dette ville skape en svært stor kategori. Jeg deler derfor fagstoff om paven mellom to kategorier. Pavens rolle innad i kirkeinstitutionen inngår i *Kirkeinstitutionen*, mens pavens relasjon til styresmakter henvises til en annen kategori. Dette skillet ville imidlertid ikke gi mening for høymiddelalderens paver, da eksempelvis Innocent 3. anså sin verdslige og åndelige autoritet som to sider av samme sak (Madigan, 2015, s. 290). Kategoriseringen preges dermed av min egen samtid, hvor man skiller tydeligere mellom det religiøse og det sekulære.

Klostervesenet i Vest-Europa har i stor grad sitt opphav i Benedikt, som på 500-tallet utformet et klostervesen med tydelige klosterregler. Munkene etterfulgte klosterreglene, og de levde et åndelig liv preget av bønn, bibellesning, salmer og praktisk arbeid. De hadde også en viktig samfunnsrolle, som en åndelig militans som gikk i forbønn både for samfunnet og for folks synder (Madigan, 2015, s. 53).

Kategorien omfatter også historiske utviklingstrekk innen kirkeinstitutionen. Her er Cluny-reformene på 1000-tallet viktige. Reformenes siktemål var å rense presteskapet, hvilket medførte innføring av prestelig sølibat, fjerning av simoni⁹ og økt pavelig autoritet (Madigan, 2015, s. 125, 130). Biskopene var Guds tjenere og måtte renses fra verdens forurensning (Holland, 2019, s. 211). I denne kategorien betoner jeg reformens konsekvenser innad i kirken, mens dens politiske konsekvenser dekkes i kategorien *Kirken og styresmakter*.

Cluny-reformenes ønske om å rense presteskapet ble videreført som en renselse av all vranglære i Kristenheten (Madigan 2015, s. 174-175). Noen lærebøker nevner da kirkens respons mot annerledes troende, deriblant katarer¹⁰ og jøder. Inkvisisjonen og dominikanerordenen søkte å motarbeide slik vranglære via rettsprosesser og forkynnelse. Regelrett forfølgelse forekom også. Kampen mot kjetteri var imidlertid motivert av kirkens ansvar for folks sjeler, da kjettere kunne sette andres frelse i fare (Madigan, 2015, s. 203).

Til sist omhandler kategorien kirkens utvikling i senmiddelalderen. Her gjennomgikk pavekirken flere kriser. Pavesetet ble flyttet til Avignon, og under «det pavelige skismaet»¹¹

⁹ Simoni innebar kjøp av geistlige embeter.

¹⁰ En kjetterbevegelse som ble bekjempet på 1200-tallet.

¹¹ Enkelte lærebøker omtaler dette som «det store skisma».

fantas det tre rivaliserende paver. Dette undergravde pavens autoritet, og enkelte bevegelser hevdet at kirkekonsiler burde overta noen kirkelige avgjørelser. Denne reformbevegelsen opphørte og pavens autoritet ble gjenopprettet (Rasmussen & Thomassen, 2000, s. 180-181).

Kategorien inneholder mange momenter som fremstiller kristendom. For det første vil bøkene fremheve ulike geistlige aktører, deriblant paven, prester og biskoper. Man kan da spørre hvem bøkene fremhever som *representanter* for kirkeinstitusjonen, hvilke *representasjoner* fagstoffet gir av dem og hvilket bilde dette gir av kirkeinstitusjonen. Eksempelvis kan bøkene fremstille geistligheten som verdslige maktfigurer eller som religiøse figurer, eller begge. For det andre kan lærebøkene i ulik grad fremstille en *narrasjon* om kirkelig makt, undertrykkelse og forfall, hvor ulike personer og grupperinger kan inneha ulike roller. Gjennom alt dette kan man spørre hvorvidt kirken fremstilles som en religiøs, sosial eller maktorientert institusjon.

3.4.2 Kirken og styresmakter

Relasjoner mellom fyrstelig makt og pavedømmet er et sentralt tema ved middelalderens kristendom. Dette temaet fremheves også i lærebøkene, og stort sett i lys av fire tematikker.

For det første fremheves kirkens og pavens relasjon til frankerkongene, hvilket kulminerer med pavens kroning av Karl den store¹². Madigan argumenterer at den historiske tråden om fyrstemakt og pavedømmet har sitt opphav i nettopp Karolingertiden (2015, s. 59). Det gir derfor mening å la dette utgjøre tidligste det tidligste tema i kategorien.

For det andre fremheves pavens relasjon til keisermakten. Her betones særlig investiturstriden¹³, som betegner striden om retten til å utnevne biskoper. Bakgrunnen for denne konflikten beskrives ofte i lys av Cluny-reformene. Denne reformbevegelsen hadde flere målsettinger,¹⁴ deriblant økt kirkelig selvstyre ovenfor verdslige fyrster (Holland, 2019, s. 209-211). Biskoper skulle utnevnes av paven alene. Dette truet den tysk-romerske keiserens maktgrunnlag, som bygde på innsettelse av biskoper som lojale lensherrer. Dermed oppstod en konflikt som endte med Worms-forliket i 1122.

¹² 800 e. Kr.

¹³ ca 1075-1122.

¹⁴ Se kapittel 3.4.1.

For det tredje fremhever enkelte bøker pavens relasjon til franskekongen i seinmiddelalderen. Den franske kongemakten fikk her økt innflytelse over pavekirken, og for en periode ble pavesetet flyttet til Avignon¹⁵.

For det fjerde fremheves pavens rolle i korstogene. Ifølge Holland må pavens oppfordring til korstog ses i lys av samtidens kirkereform: alle kristne måtte settes fri fra mørkets makter, og verden måtte forberedes på Kristi gjenkomst (2019, s. 216). Fagstoff om korstogene omhandler imidlertid mange ulike historiske momenter. Jeg vil hovedsakelig analysere beskrivelser av pavens og kirkens rolle og motiver i korstogene. Ut ifra dette kan jeg også diskutere hvorvidt korstogene fremstilles som et kristent fenomen.

I analysen vil jeg spørre hvem som utgjør *representanter* for kirken og hvilken *representasjon* de tillegges. Et relevant spørsmål er hvorvidt fagstoffet fremstilles maktpolitisk, eller om sosial og teologisk kontekst betones. Norske læreplaner fremhever maktpolitiske forhold i historien, og særlig læreplanen fra 1997 har et maktpolitisk fokus.¹⁶ Kirkens forhold til styresmakter kan imidlertid neppe forstås uavhengig av kirkens lære og institusjon. Jeg vil derfor til tider anskue fagstoff om *kirken og styresmakter* i lys av fagstoff fra andre kategorier.

3.4.3 Kristen tro og lære

Middelalderens kristendom bestod av mange troselementer, hvorav enkelte var formet *ovenfra* av presteskaper mens andre ble formet *nedenfra* av lekfolket (Rasmussen & Thomassen, 2000, s. 224). Sentralt var troen på Kristus og korset. I tidlig middelalder fremheves Kristus som allhersker, mens høymiddelalderen også fremhever hans lidelse og død. Kristus var imidlertid også et menneske som var nær de troende og som skulle etterlignes (Rasmussen & Thomassen, 2000, s. 142, 146). Trosforestillinger om helgeners og Marias fromhet var også viktige.

Middelalderkirken fremmet troen på Jesu gjenkomst og dom over menneskene. Opprinnelig fokuserte kirken mest på det himmelske paradiset for de troende. Utover høymiddelalderen ble også forestillingene om hinsides straff og helvete viktige. En tredje hinsidighet var

¹⁵ 1309-1377 e. Kr.

¹⁶ Se kapittel 2.6.

skjærsilden, hvilket innebar en rensende straff før det himmelske paradiset (Rasmussen & Thomassen, 2000, s. 230). Trosforestillinger ble dermed rettet mot både det truende og mot det gode og trygge i tilværelsen og etterlivet.

Kristendommen var et selvsagt grunnlag for middelalderens intellektuelle liv. Her kan særlig skolastikken fremheves. Skolastikere som Tomas Aquinas skrev teologiske verker som forente gresk filosofi, kristendom og fornuft. Det fantes også kristne som kritiserte deler av kirkens lære, og blant disse var John Wyclif¹⁷ og Jan Hus. Reformasjonen faller utenfor oppgavens tidsavgrensning.

Kategorien omfatter altså middelalderens kristne tro, men ikke menneskers fysiske kristenliv. Dette er noe problematisk ettersom kristenlivet sprang ut av kirkens lære. Enkelte lærebøker beskriver derfor kristne trosforestillinger og levereregler i sammenheng med hverandre. Jeg velger likevel å skille tro og handling i to ulike kategorier, siden dette forenkler behandlingen av datamaterialet. Også trosforestillinger som angår pavens rolle og kirkens myndighet inngår i andre kategorier.

I analysen vil jeg spørre hvilke troselementer lærebøkene fremhever som *representanter* for middelalderens kristentro og hvilke *representasjoner* disse tillegges. Her kan det spørres hvorvidt kristendommen fremstilles som en kirkelig påført tankestruktur, eller som aktørers individuelle tro. Videre kan fagstoffet fremstille en intellektuell og teologisk kristendom, eller hverdagslige og folkelige trosforestillinger. Dessuten kan kirkelæren fremstilles som noe truende og fryktskapende, eller som en kilde til håp og trøst. Til sist kan fagstoffet fremheve innholdet i middelalderkirkens lære, eller snarere kritikere av kirkelæren. Forfatterens valg av vinkling er avgjørende i disse representasjonene.

3.4.4 Kristne handlinger

Bøkene viser flere eksempler på at middelalderkirken var innvevd i menneskers hverdagsliv og handlinger. Dette omfatter både religiøse handlinger og overholdelse av lover og normer. Ninian Smarts religionsdimensjoner skiller mellom religioners praktiske/rituelle og etiske/juridiske dimensjoner (Andreassen, 2016, s. 95). Denne inndelingen gjenspeiler en moderne livsverden, snarere enn middelalderens livsverden hvor alle kristne handlinger

¹⁷ Lærebøkene staver navnet ulikt. Jeg benytter konsekvent denne ene stavelsen.

bunnet i teologi. Jeg nevner likevel Smarts inndeling ettersom den lar meg analysere hvorvidt lærebøkene fremstiller kristne handlinger som rituelle tilbedelseshandlinger, eller som kirkens etisk-juridiske påbud.

Religiøse handlinger omfatter hellige tilbedelseshandlinger som ble utført av middelalderens mennesker, hovedsakelig i kirken eller i en annen prestelig regi. Blant disse var særlig sakramentene viktige. Ordinasjons-sakramentet var forbeholdt geistligheten, men lekmenn deltok i sakramentene dåp, konfirmasjon, nattverd, den siste olje, ekteskap og bot. Lekmenns rolle i disse sakramentene var generelt sett passiv (Madigan, 2015, s. 86). Kristne utførte også andre hellige handlinger, deriblant helgendyrkelse, oppsøking av relikvier, bruk av bønnebøker, etterleving av fattigdomsidealer og etterligning av Kristus (Rasmussen & Thomassen, 2000, s. 148, 153, 157, 236).

Fra 1200-tallet ble skriftemålet viktig. Der bekjente folk sine synder og ble tildelt botshandlinger av prester med taushetsplikt. Synd ble ikke betraktet kun som handling, men også som intensjon, hvilket krevde at presten gjorde nøye undersøkelser rundt syndenes omstendigheter (Rasmussen & Thomassen, 2000, s. 226). Skriftemålet utgjorde en sosial kontroll. Samtidig førte årlige skriftemål til at frelsen og kirkefellesskapet ble åpnet for alle sosiale grupper. Videre medførte skriftemålene at enkelte syndige handlinger ble mer tillatelige, og at individer ble ansvarlige for sine religiøse liv (Madigan, 2015, s. 311-312).

Lærebøkene beskriver flere kristne lover og normer, deriblant betaling av tiendeskatten, samlivsetikk, kvinners kår, faste og feiring av helligdager. I seinmiddelalderen var avlatshandelen viktig i forbindelse med bot. Dette innebar at mennesker kunne kjøpe seg selv og andre avlat fra straff i den kommende skjærsilden (Rasmussen & Thomassen, 2000, s. 231).

I analysen vil jeg spørre hvilke handlinger lærebøkene fremhever som *representanter* for middelalderens kristne livsførsel, og hvilke *representasjoner* disse tillegges. Jeg kan for eksempel spørre hvorvidt handlingene fremstilles som religiøse handlinger eller som lover og normer. I lys av attribusjonsteori kan jeg deretter spørre hvorvidt handlingene fremstilles som aktørers frivillige handlinger, eller som kirkelige påbud. Dessuten kan handlingene fremstilles positivt og i lys av deres hensikt, eller negativt som frihetsbegrensende og undertrykkende.

3.5 Presentasjon av lærebøkene

I det følgende vil det gis en kort presentasjon av lærebøkene i utvalget. Aktuelle momenter er bøkens lengde, inndeling og fokusområder. Jeg vil også nevne eventuelle implikasjoner dette kan ha for bøkens fremstillinger av middelalderkirken.

3.5.1 Historien i perspektiv: Grunnbok i verdenshistorie fram til 1870

Historien i perspektiv ble utgitt av Aschehoug forlag i 1977 og er på totalt 229 sider. Boka er skrevet av Kristian Moen, som betegner boka som en «kortfattet, sammenhengene kronologisk oversikt for tiden fram til 1870» (1977, s. VIII). Relevant for analysen er kapitlene «Middelalderen fram til omkring 1100»¹⁸ og «Høymiddelalderen»¹⁹, samt fagstoff fra kapitlet «Reformasjonen»²⁰ som beskriver middelalderkirken.

Moen fremhever at historie handler om å se historisk sammenheng og å skaffe seg oversikt (1977, s. VIII-IX). Videre beskriver han sin samtids historiesyn som «samfunnsorientert og sosialt preget», hvilket medfører at mennesket ofte ses i lys av «de fysiske, sosiale og økonomiske kreftene som omgir det» (1977, s. XIV). Dette indikerer en mer strukturorientert enn aktørorientert innfallsvinkel. Ettersom religion og kultur ikke fremheves, kan man forvente et sosiopolitisk fokus på middelalderkirken.

3.5.2 Verden 1. Cappelens historieverk for den videregående skole

Verden 1 ble utgitt av Cappelens Forlag i 1988 og er andre utgave av bindet *Verden 1 før 1850*, som ble utgitt i 1983. Boka er på totalt 264 sider, skrevet av et forfatterkollegium bestående av seks personer. Relevant for analysen er to kapitler: «Vest-Europa i middelalderen»²¹ og «Seinmiddelalder, renessanse og reformasjon»²².

Ifølge forfatterne gjenspeiler boka historiske hovedlinjer, og vår egen verdensdel får bredest plass. Videre fremheves «kvinnerens liv opp gjennom tidene» som et viktig fokusområde i

¹⁸ 12 sider.

¹⁹ 11 sider.

²⁰ 6 sider.

²¹ 23 sider.

²² 23 sider.

boka (Emblem et al., 1988, s. 7), hvilket kan medføre at kirkens kvinnesyn og nonnevesen nevnes. Utover dette gir forfatterne få indikasjoner på bokas fokusområder.

3.5.3 Veier til vår tid 1. Norges- og verdenshistorie før 1850

Veier til vår tid 1 ble skrevet av Ole Jørgen Benedictow og ble utgitt av Universitetsforlaget i 1995. Boka er på 640 sider, fordelt på 16 kapitler. Blant oppgavens utvalg har denne boka flest sider, og kan derfor forventes å gi lengre fremstillinger av middelalderkirken enn de andre bøkene. Relevant for analysen er kapitlet «Europa i middelalderen»²³, hvilket inndeles i tidlig middelalder, høymiddelalder og seinmiddelalder.

Benedictow inviterer leseren til en historisk innsikt i «menneskenes liv og historie» (1995, s. 3). I forordet spesifiseres noen av bokas fokusområder. Boka skal deriblant vise hvordan materielle, politiske og kulturelle forhold samvirker i samfunnsendring og historisk endring. Videre fremheves familiens og husholdets utvikling og helsemessige forhold som viktige emner. Benedictow har dermed en bred inngang til sin historiefortelling. Man kan forvente at denne bredden synliggjøres i fremstillingen av middelalderkirken, hvilket muliggjøres av bokas lengde. Det er nærliggende å anta at både politiske, sosiale og religiøse momenter ved kirken betones.

3.5.4 Portal. Eldre verdenshistorie

Portal ble skrevet av Andreas Aase og Ståle Dyrvik og ble utgitt av Det Norske Samlaget i 2003. Boka er på 264 sider. Relevant for analysen er kapitlene «Middelalderen»²⁴ og «Renessanse og reformasjon»²⁵.

I bokas forord skriver forfatterne at de vektlegger Europeisk historie og at «Europeere har gjennom kolonisering, kapitalisme, vitenskap, industri og demokrati påvirket resten av verden mer enn noen annen kultur de siste 500 årene» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 7).

Forfatterne spesifiserer også at boka fokuserer på globale perspektiver og sammenhenger, hvilket synliggjøres i tematikker som landbruk, handel, kolonisering og nasjoners rikdom. Forordet nevner imidlertid ingen kulturelle eller religiøse momenter, og forfatterne påpeker at «Historikere er mer opptatt av menneskene i samfunnet enn av teologi» (Aase & Dyrvik,

²³ 72 sider.

²⁴ 23 sider.

²⁵ 11 sider.

2003, s. 167). På bakgrunn av dette er det nærliggende å forvente en mer materiell enn religiøs vektlegging i fagstoffet om middelalderkirken.

3.5.5 Alle tiders historie. Verden og Norge før 1800

Alle tiders historie ble skrevet av Trond Heum, Tommy Moum og Ola Teige, og ble utgitt av Cappelen Damm i 2013. Boka er på 224 sider, hvorav kapitlene «Middelalderen»²⁶ og «Oppdagelser og kulturmøter»²⁷ er relevante for analysen.

Bokas kapitler innledes ved et bilde og et tilhørende sitat som anses som viktig for tidsperioden. Deretter følger et introduserende fugleperspektiv til kapitlet, samt kapitlets viktigste momenter. Her definerer altså forfatterne hva de anser som viktig i tidsperioden (Heum et al., 2013, s. 3).

Før forordet nevner forfatterne hvordan boka vil inneha «historiske forklaringer». For det første kan historien studeres med både et overordnet makroperspektiv og et dyperegående mikroperspektiv. I boka vil disse synliggjøres i henholdsvis *Fortid og forklaring*-rammer og i nærstudier av avgrensede hendelser og enkeltpersoner. For det andre fremheves årsaksforklaringer og dypereleggende årsaker, deriblant sosiale, kulturelle, politiske og religiøse forhold. Her er særlig fremhevingen av religiøse forhold som mulige årsaksforklaringer interessant. Til sist nevnes motivforklaringer, hvilket fokuserer på menneskers motiver. Man kan dermed forvente en bred fremstilling av middelalderkirken, hvor både strukturelle føringer og enkeltindivider betones.

3.6 Analysens struktur

Analysen struktureres kategori for kategori snarere enn lærebok for lærebok. Rent konkret vil jeg presentere en boks fagstoff om kategori 1, antyde bokas kanon om kategori 1 og diskutere denne kanonens representasjon av middelalderkirken. Tilsvarende prosedyre gjentas for alle bøkene i utvalget. Deretter oppsummeres og diskuteres bøkens kanoner og representasjoner

²⁶ 37 sider.

²⁷ 21 sider.

av kategori 1. Alt dette gjentas så for kategori 2, 3 og 4. Analysen veksler dermed mellom presentasjon og drøfting av fagstoffet.

Opprinnelig tenkte jeg å analysere bok for bok istedenfor kategori for kategori. Jeg ville da ha analysert alle kategoriene innad i bok 1, oppsummert denne bokas fremstilling og deretter gjentatt dette for de andre bøkene. Dette ville muligens ha gitt en mer helhetlig analyse av selve lærebøkene.

Jeg valgte likevel å analysere kategori for kategori fordi dette øker oppgavens leservennlighet. Det kunne ha vært tungt for leseren å kontinuerlig omstille seg til nye kategorier. Man henger lettere med på det historiske faginnholdet når man leser om en kategori i sin helhet. Min struktur lar meg dessuten lettere sammenligne hvilke elementer i kategoriene som inngår i kanon på tvers av bøkene. Til sist gjør strukturen at jeg slipper å gi gjentakende beskrivelser av fagstoff som gjenspeiles i flere bøker. Jeg kan snarere oppsummere at noe fagstoff i en bok ligner fagstoffet i en annen, samt påpeke eventuelle forskjeller i fremstillingen.

En ulempe ved denne strukturen er at fagstoff kan frakobles bøkens indre kontekst. Det blir mer utfordrende å se en boks fremstilling av en kategori i lys av bokas fremstilling av andre kategorier. Analysen blir dermed en tematisk analyse av fagstoff på tvers av bøker snarere enn en analyse av bøkene i seg selv. Jeg vil imidlertid henvise til fagstoff fra andre kategorier der dette er relevant, eksempelvis dersom dette synliggjør en underliggende narrasjon.

4. Analyse

Dette kapitlet er oppgavens hoveddel. Her analyseres lærebøkernes fagstoff i lys av kategoriene. Underveis i analysen drøftes bøkernes fremstillinger av middelalderkirken i lys av oppgavens teoretiske rammeverk. Hovedfunn fra analysen presenteres i kapittel 5.

4.1 Kirkeinstitusjonen

I det følgende vil lærebøkernes fagstoff om kirkeinstitusjonen analyseres. Aktuelle momenter er fagstoff om embeter, strukturer og utviklingstrekk innenfor middelalderkirken. Det vil så drøftes hvilke kanoner dette fagstoffet danner i lærebøkene og hvilke fremstillinger dette skaper av middelalderkirken.

4.1.1 Historien i perspektiv – Moen, 1977

Moen fremhever flere momenter ved middelalderens kirkeinstitusjon, deriblant embeter, sosiale ansvarsområder og historisk utvikling. Kirkeinstitusjonen hadde en fast organisasjon i tidlig middelalder og var ofte «den eneste samlende makten i samfunnet» (Moen, 1977, s. 65). Biskoper fikk mange verdslige ansvarsområder, blant annet ansvar for byers matforsyning og forsvar.

Høymiddelalderen beskrives som kirkens og pavemaktens glanstid, og her betones geistlighets rolle videre. Erkebiskoper, biskoper og abbeder hadde store len, mange særretter og var «fyrstelige personer som omgav seg med stor makt» (1977, s. 82). Alle prester var menn, men i klosteret kunne kvinner delta i sosialt og kulturelt arbeid, ha makt og innflytelse, pleie de syke og undervise (Moen, 1977, s. 121).

Forfatteren nevner enkelte geistlige gjøremål. Geistligheten innførte stridsforbud på helligdager og de bedrev fattigforsorg, undervisning og vitenskapelige studier (Moen, 1977, s. 82-83). Disse gjøremålene fremstår som sosiale snarere enn religiøse ettersom religiøse motiver er fraværende. Geistligheten beskrives i lys av sin sosiale posisjon og innflytelse, deres religiøse rolle betones ikke.

Forfatteren fremhever pavens rolle i fire avsnitt under tidlig middelalder, samt gjentatte ganger i høymiddelalderen. Paven var vestkirkens midtpunkt og «krevde herredømme over kirken i øst også» (Moen, 1977, s. 66). Han var Peters etterfølger, og han bygde sitt maktkrav på Kristi ord og apostolisk suksesjon. Tvil rundt pavens autoritet førte til maktkamp om kirkelig overherredømme, men Cluny-reformene befestet pavens makt. Innocens 3. var «den mektigste av alle paven», og hevdet å ikke ha «noen likemann blant menneskene» (Moen, 1977, s. 78).

Cluny-reformene sentrerer også rundt pavens autoritet. Paven skulle være kristenhetens herre og han «fikk drevet igjennom» sølibatkrav for geistligheten (Moen, 1977, s. 77). Videre prekte paven korstog mot kjettere og fastslo dødsstraff for dem. Under hans kommando torturerte inkvisisjonen kjettermistenkte, og «snart flammet kjetterbålene rundt om i Europa» (Moen, 1977, s. 80). Også tiggerordenenes funksjon var å hjelpe pavens kamp mot kjetterne.

På bakgrunn av fagstoffet kan lærebokas kanon om kirkeinstitusjonen sies å inneholde to hovedtemaer: geistlighetens sosiale rolle og pavemakten. Andre tematikker nevnes kortfattet, men i kontekst av disse hovedtematikkene. Jeg vil videre diskutere kanonens fremstilling av hovedtematikkene.

Paven og den geistlige overklassen utgjør bokas representanter for kirkeinstitusjonen, mens prester og lekmenn nedtones. Kirken fremstilles dermed ovenfra snarere enn nedenfra. Nedtoningen av religiøse gjøremål gjør at geistligheten ikke fremstilles som religiøse ledere: representasjonen av geistligheten fremstiller en mektig, føydal overklasse. Dette bildet nyanseres imidlertid noe ved at geistligheten tillegges enkelte sosiale funksjoner. Blant annet nevnes undervisning og sykepleie to ganger.

Paven tillegges mye fagstoff, og han må derfor sies å utgjøre bokas hovedrepresentant for kirkeinstitusjonen. Fagstoffet vektlegger disposisjonelle attribusjoner og tar utgangspunkt i paven som aktør. Han «bygde sitt maktkrav», fikk «drevet igjennom» bestemmelser, «hevdet» og «gjorde seg» til herre (Moen 1977, s. 66, 77-78). Dette skaper en representasjon av en selvhevdende aktør.

Videre fremstår representasjonen av paven som mer maktorientert enn religiøs. Han tillegges nemlig ingen religiøse gjøremål, og han beskrives ved makt- og konfliktbegreper. Ved 15 anledninger beskrives paven og/eller pavekirken ved ord som inneholder «makt»²⁸. Ordene

²⁸ Eksempelvis ordene makt/makten/maktkamp/maktkrav/pavemakten.

«innflytelse»²⁹, «strid», «herredømme», «myndighet» og «overherredømme» forekommer også. Læreboka fremhever altså pavens «maktkrav» og hans kobling til tortur og kjetterbål. Dette tillegger paven negative skussmål og forsterker inntrykket av en selvhevdende maktfyrste.

Oppsummert innehar læreboka en kanon som omfatter pavens og geistlighets sosiale rolle og makt, men ikke deres religiøse funksjon. Paven fremstilles som en selvhevdende maktaktør, og geistligheten som en sosial elite. Kirken fremstilles dermed ovenfra og som en maktinstitusjon snarere enn en religiøs institusjon.

4.1.2 Verden 1. – Emblem et al. (1988)

Denne boka betoner noen flere momenter enn Moen (1977). Forfatterne nevner så vidt kirkeinstitusjonens sosiale posisjon. Kirken var «Europas største jordeier med stor økonomisk, politisk og militær makt», men behøvde beskyttelse av fyrster (Emblem et al., 1988, s. 89). I det tysk-romerske riket var biskopene keiserlige vasaller som satt med «svære len som gav store inntekter» (Emblem et al., 1988, s. 96), og i «føydalpyramiden» plasseres «verdslige og geistlige kronvasaller» rett under kongen (Emblem et al., 1988, s. 88). Geistligheten fremstår her som en overklasse.

Videre betones geistlighets gjøremål. De ba for sjeler i skjærsilden og beskrives som «de som ber» (Emblem et al., 1988, s. 88-89). Prester velsignet markene, holdt sjelemesser og mottok skriftemål, mens kirken forvaltet sakramentene og hjalp mennesker til himmelen (Emblem et al., 1988, s. 101-102). Geistligheten tillegges dermed religiøse, men ikke sosiale og/eller diakonale gjøremål.

Beskrivelsene av paven ligner Moens maktorienterte vektlegging (1977). Paven «gjorde krav på å lede kirken» og mente at pavekirken var gudgitt og ufeilbarlig (Emblem et al., 1988, s. 86, 98). Forfatterne begrunner også pavens lederstilling med tradisjon, kirkelære og politiske forhold (Emblem et al., 1988, s. 86). Under Innocens 3. var pavemakten på sitt mektigste, men også pavedømmets svakheter betones (Emblem et al., 1988, s. 98).

Kirkens undertrykkelse av annerledestroende beskrives i detalj. På pavens ordre torturerte inkvisisjonen meningsmotstandere. Ved to anledninger nevnes «blodige korstog og massakrer» mot kjettere, «som i grusomhet ikke står mye tilbake for jødeutryddelsen under

²⁹ Benyttes fire ganger.

siste verdenskrig» (Emblem et al., 1988, s. 93, 100). Kirken tillegges en av flere roller i middelalderens jødeforfølgelser. Videre brente kirken Jan Hus på bålet og den skjendet John Wyclifs lik. (Emblem et al., 1988, s. 109-110, 120).

I senmiddelalderen beskrives Avignon-pavedømmet, det pavelige skismaet, pavers umoral og forbruk og konsilbevegelsen. Kirken skattla bønder og gjennom avlatshandelen «spekulerte» kirken «i folks dødsangst ved å utmale de grusomme pinslene» i skjærsilden og helvete (Emblem et al., 1988, s. 119-120).

Til sist betones nonnevesenet i tre avsnitt (Emblem et al., 1988, s. 103-104).³⁰ Forfatterne beskriver nonnenes kår i større grad enn selve klosterinstitusjonen.³¹ Enkelte nonner utførte intellektuell og religiøs virksomhet i klosteret. Blant dem fremheves Hildegard fra Bingen.³² Nonner hadde imidlertid lavere status, mindre inntekt og flere frihetsbegrensninger enn munkene. Kirken mislikte at nonner reiste, forbød nonner diakonalt arbeid og «forlangte at de skulle konsentrere seg om det religiøse» (Emblem et al., 1988, s. 104).

På bakgrunn av fagstoffet kan kanon sies å inneholde tre hovedtematikker, hvilket utgjør tre representanter for kirken: pavekirken, nonnene og geistligheten. Jeg vil videre diskutere representasjonen av representantene.

Geistligheten beskrives noe kortfattet, hvilket vanskeliggjør tydelige analyser av dem. De tillegges både religiøse funksjoner og nærmest fyrstelig makt, og fremstilles dermed både som en sosial elite og som religiøse ledere. Geistligheten beskrives altså kort, men samtidig nyansert.

Jeg vurderer pavens attribusjoner som både situasjonelle og disposisjonelle. Situasjonelt betones hans posisjon i sosial og læremessig kontekst, men disposisjonelt hevdet han selv sin makt. Paven er dermed en enkeltaktør og samtidig del av en institusjon. Han beskrives imidlertid som «en av flere større europeiske fyrster», og han bekjempet aktivt sine meningsmotstandere (Emblem et al., 1988, s. 98). Jeg anser derfor representasjonen av paven som en religiøs maktfyrste.

Representasjonen av nonnene gjenspeiler et kritisk likestillingsperspektiv fra forfatterne. Med unntak av Hildegard fra Bingen tillegges nonnene nemlig kun situasjonelle attribusjoner. De

³⁰ Nonners kår fremheves dermed i større grad enn den øvrige geistligheten, som kun beskrives sporadisk innad i tre avsnitt.

³¹ Avsnittene inngår i en lengre passasje om middelalderens kvinnekår.

³² 1098-1197 e. Kr.

belyses kun ut ifra kirkens kvinnesyn og fremstår som ufrie aktører. Satt på spissen fremstilles nonnene som «de undertrykte» og kirken som «undertrykkeren».

Det er vanskelig å sammenfatte bokas fremstilling av kirkeinstitusjonen, men den fremstilles både ovenfra og nedenfra. Nedenfra nevnes presters religiøse handlinger og kvinners lave status i klostervesenet. Ovenfra fremstilles en mektig pave, en geistlig overklasse, og en økonomisk, politisk og militært mektig kirke. Dette gir et bredt inntrykk av kirken.

Fremstillingen av kirkeinstitusjonen preges imidlertid av negative beskrivelser. Pavekirkens knyttes til tortur, massakrer mot meningsmotstandere, umoral, et enormt pengebruk og kjønnsdiskriminering. Særlig sammenligningen med holocaust tillegger pavekirken nærmest despotiske trekk. Kirken fremstår dermed som en undertrykkende maktinstitusjon, som også utførte religiøse funksjoner.

4.1.3 Veier til vår tid 1 – Benedictow 1995

Benedictows fagstoff skiller seg noe fra de tidligere analyserte bøkene. Deriblant fremheves middelalderkirkens struktur ved et nettverk av sognekirker, bispedømmer og kirkeprovinser, med paven som leder (Benedictow, 1995, s. 155). Sognekirkene utgjorde kirkens grunnvoll og et sted der mennesker kom til messer, begravelser og religionsutøvelse (Benedictow, 1995, s. 150-151). Boka understreker dermed kirkeinstitusjonens religiøse funksjon.

Benedictow nevner kirkens posisjon i føydalsamfunnet, men beskriver den som den svake part ovenfor fyrstene (1995, s. 150). Videre beskrives kirkens forfall i senmiddelalderen, deriblant ved overforbruk, simoni, geistliges utsvevende liv og seksuell umoral. Under det pavelige skismaet visste ikke kristne masser hvilken pave og prest de skulle følge, og kirken kunne ikke hjelpe opprørte kristne til frelse og sakramenter. «Ubibelsk lære, som helgendyrkelse, skjærsild, avlatshandel og sølibat» ble kritisert (Benedictow, 1995, s. 198).

Fagstoffet beskriver sogneprestene som sjeleleger som gav medisin mot synder. Gjennom advarende prekener, skriftemål og botsgiving skulle sognepresten «kontrollere sognebarnas religiøse oppførsel» og bekjempe ondskaper. De kontrollerte «seksuelle forhold under trussel om evig fortapelse» og løftet «dynene over hele Vesten» (Benedictow, 1995, s. 152, 199). Biskopene påså at sogneprestene forkynte kirkens påbud. Presters sakramentale rolle nevnes ikke

Kirkens økonomiske grunnlag betones hovedsakelig i kontekst av kirkelig verdslighet og finansiering av to ulike pavehoff. Skatter ble innkrevd under trussel om ekskommunikasjon og «skrekkslagne kristne» betalte «svimlende beløp for å slippe skjærsilden» (Benedictow, 1995, s. 194-195, 197). Forfatteren knytter dette til økt misnøye og protest mot kirken. Boka nevner også tiendeskatten, som ble delt mellom biskopen, sognepresten og hjelp til fattige og syke (Benedictow, 1995, s. 151).

Til sist omtales klostervesenet, hvor mennesker søkte et åndelig liv og fulgte Benedikts munkeregul (Benedictow, 1995, s. 155-156). Dette inkluderte lesning og i klosterbibliotekene ble klassiske kulturskatter bevart. I likhet med Emblem et al. (1988) understreker boka nonnenes kår. Nonner fikk ikke inntekter fra messer og forbønner, og deres klosterliv var ofte ikke selvvalgt.³³

Bokas kanon om kirkeinstitusjonen må sies å være bred. Den inneholder tematikker som sognekirkene, sogneprestene, kirkens økonomi, klostervesenet og kirkens forfall, mens pavens rolle og kjetterbevegelser er arkivert. Jeg vil sammenfatte tematikkene i to hovedtematikker som er innvevd i hverandre: den religiøse kirken, og den undertrykkende kirken.

Representasjonen av kirken fremstiller en religiøs snarere enn en sosial institusjon, og den belyses nedenfra i større grad enn ovenfra. Det er nemlig sognekirkene, klostervesenet og sogneprestene som fremheves, mens pavens og geistlighetens verdslige makt nedtones. Dessuten fremstilles senmiddelalderens kirkeforfall som mer religiøst enn verdslig.

Prestskapet utgjør bokas hovedrepresentanter for middelalderkirken. Prestene tillegges disposisjonelle attribusjoner: de kontrollerte folks seksualitet, regulerte deres atferd og truet med fortapelse. I motsetning tillegges nonnene kun situasjonelle disposisjoner: de var begrenset av strukturene rundt seg.

Jeg finner ingen positive beskrivelser av prestene. Diakonale og sosiale gjøremål er arkivert, mens religiøse gjøremål fremstilles som negative inngripener i menneskers liv.

Representasjonen av sogneprestene fremstiller dermed religiøse og atferdsmessige undertrykkere, som videre fremstiller en undertrykkende kirkeinstitusjon.

Jeg mener å se en underliggende narrasjon om religiøs undertrykkelse og forfall. Dette forsterkes ved å sette fagstoffet opp mot fagstoff i kategoriene *Kristen tro og lære* og *Kristne*

³³ 13 av 27 linjer om klostervesenet beskriver kjønnsroller.

handlinger.³⁴ Ubibelsk lære påførte frykt, sosial kontroll begrenset menneskers frihet, nonner ble diskriminert, og kirken ble finansiert av skrekkslagne kristne. Kritikken mot umoral og ubibelsk lære økte og fremheves på kristent grunnlag, hvilket fremstiller en kirke som svikter sine egne (1995, s. 196-198). Man kan spørre hvorvidt denne forfalls-narrasjonen videreføres ved en protestantisk gjenopprettelse.

Oppsummert innehar boka en bred kanon. Kirken fremstilles som en religiøs institusjon og representeres av sogneprestene. Representasjonen av prestene er negativ: de påpekte folks synder, truet med fortapelse og kontrollerte folks atferd og seksualitet. Kirkeinstitusjonen fremstår dermed som undertrykkende og jeg aner en underliggende narrasjon om religiøs undertrykkelse og forfall.

4.1.4 Portal – Aase & Dyrvik, 2003

Denne boka nevner flere kirkeinstitusjonelle momenter. Pavens rolle beskrives ved Gelasius' bilde om to sverd. Gud hadde skapt to symbolske sverd: det religiøse og det politiske. Det religiøse sverdet tilhørte paven. Han var derfor samfunnets åndelige leder og rådende i religiøse saker (Aase & Dyrvik, 2003, s. 104). Pavens rolle i kirkeinstitusjonen betones ikke utover dette.

Under overskriften «Føydalisme» nevnes kirkens posisjon i lensvesenet (Aase & Dyrvik, 2003, s. 108-109). Her beskrives sosiale forskjeller innad i geistligheten: biskopene var blant samfunnseliten, mens landsbyprester og munkers hadde lavere rang.

Klostervesenet beskrives kort³⁵ som «sentra for opplæring og tenkning» hvor antikke tekster ble kopiert (Aase & Dyrvik, 2003, s. 106). Munkers var forpliktet til Benedikts regler, «livsvarig klosteropphold, seksuell avholdenhet, fattigdom og lydighet mot abbeden» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 112). Disse reglene ble retningsgivende for hele kirken, men mange kirkemenn levde annerledes.

Geistlighetens gjøremål nevnes kortfattet. De ba for menneskers frelse, samlet inn tiendeskatten fra bøndene og formidlet «hva gjennomsnittsbonden skulle tenke og gjøre». Dessuten gav de bøndene «liten hjelp» i deres harde livsvilkår (Aase & Dyrvik, 2003, s. 108,

³⁴ Se analyser av disse kategoriene i kapittel 4.3.3 og 4.4.3.

³⁵ 7 linjer.

111, 163).³⁶ Sakramenter og diakoni nevnes ikke. Biskopene var åndelige ledere for prestene, men mange ble opptatt av verdslige gjøremål.

Cluny-reformene beskrives som en religiøs renselse av geistlighetsens, grunnet simoni og manglende seksuell avholdenhet. Benedikts klosterregler ble innskjerpet: prester og munkar skulle kunne bønnene sine og følge kirkens moralnormer. Dessuten økte kirkens diakonale arbeid blant syke og fattige, og kirken drev flere sykehus (Aase & Dyrvik, 2003, s. 113).

På 1000-tallet var kirken Europas sterkeste maktfaktor «med både religiøs, økonomisk og politisk makt» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 113). Kirken søkte da økt kontroll over kjettere³⁷ og forfulgte dem (Aase & Dyrvik, 2003, s. 115). Senere møtte kirken læremessig kritikk. Jan Hus ble brent som vranglærer, men kirken mistet autoritet (Aase & Dyrvik, 2003, s. 122).

Læreboka innehar en bred kanon om kirkeinstitusjonen. Den belyser elementer som paven, geistligheten, klostervesenet, diakoni, kjettere og kirkelig forfall. Samtidig kan kanonen beskrives som tynn, dette fordi mange elementer nevnes men beskrives svært kortfattet. Dette vanskeliggjør diskusjonen rundt hvordan kirkeinstitusjonen fremstilles.

Boka nedtoner pavens rolle og fremhever snarere hva kirken gjorde. Det var kirken/pavekirken som forfulgte kjettere, møtte læremessig motstand og mistet autoritet. Dette, samt beskrivelsen av kirken som en maktfaktor, fremstiller kirken som en maktinstitusjon. Imidlertid nevnes også elementer som diakoni, kirkereform og klostervesenet, og dette belyser andre sider av kirkeinstitusjonen enn dens makt.

Blant kirkelige aktører representeres særlig geistligheten. Forfatterne vektlegger deres personlige livsførsel og kristne fromhet fremfor deres religiøse funksjon. Denne livsførselen beskrives ut ifra kirkeregler. Dermed er prestenes attribusjoner hovedsakelig situasjonelle, og prestene var aktører underordnet kirkestrukturen. Samtidig tillegges «kirkens menn» én disposisjonell attribusjon, som gjenspeiler en verdidom: de bestemte over folks tanker og gjøremål. Totalt sett fremstiller ikke representasjonen av geistligheten religiøse ledere, men heller religiøse mennesker.

Oppsummert er bokas kanon om kirkeinstitusjonen bred og kortfattet. Mange tematikker nevnes, men få tematikker utdypes. Boka fremstiller ikke en strukturert kirkeinstitusjon, men snarere geistlige som ba og levde kristenmoralsk. Jeg finner det vanskelig å diskutere

³⁶ Bønnen og tiendskatten nevnes med en setning hver, mens formidlingen nevnes to ganger.

³⁷ Definert som «folk med feil kristentro».

fremstillingen av kirkeinstitusjonen utover dette og konkluderer med at middelalderkirken var tilstedeværende på mange områder.

4.1.5 Alle tiders historie – Heum et al., 2013

Denne boka fremhever kirkeorganisasjonens struktur. Kirken beskrives som «godt utbygd lokalt og regionalt» (Heum et al., 2013, s. 64), og forfatterne betoner både kirkens territoriale inndeling og dens embetshierarki. I tidlig middelalder fikk kirken flere oppgaver, deriblant ansvar for matforsyning, konfliktmekling og hjelp til fattige og syke. Ved tre anledninger beskrives kirken som en mektig institusjon (Heum et al., 2013, s. 63-64, 99). Geistlighetsens rolle i føydalsamfunnet beskrives kort som å ta seg av det åndelige. Dessuten ble biskoper innsatt som keiservasaller siden deres sølibat hindret arvinger (Heum et al., 2013, s. 79, 88).

Forfatterne fremhever «pavens makt» som et nøkkelpunkt (Heum et al., 2013, s. 63). Paven regnet seg som Peters etterfølger. Dette gav ham overordnet åndelig makt og han «gjorde krav på» myndighet innenfor kristenheten (Heum et al., 2013, s. 64, 99). Pavens åndelige overhøyhet understrekes ved skildringen av Konstantins gavebrev³⁸ og ved at klostervesenet var underlagt ham (Heum et al., 2013, s. 64-65).

I klostervesenet fulgte nonner og munkes klosterreglene og levde i bønn. De bedrev også jordbruk, skriving, undervisning og hjelp til syke og fattige, og de var forbilder for menneskers streben etter himmelen (Heum et al., 2013, s. 65). Senere tillegges Hildegard fra Bingen flere bemerkelsesverdige gjøremål og forfatterne fremhever hennes avvisning av å sette barn i kloster ufrivillig (Heum et al., 2013, s. 73).

Cluny-bevegelsen styrket kirkens åndelighet og innskjerpet sølibatskravet. Senere fikk bevegelsen et politisk program. Pave Gregor beskrives som «en sterk og kompromissløs leder» av reformbevegelsen. Videre siteres hans *Didactus Papae* som understreker pavens hellighet, hans utgangspunkt i Peters fortjenester og at paven ikke kan dømmes av mennesker (Heum et al., 2013, s. 79-80, 93-84).

Boka beskriver også kirkekritikk. Det pavelige skismaet svekket kirkens anseelse, og avlatshandelen ble kritisert (Heum et al., 2013, s. 97). Geistlig umoral og pavens påstand om å være Kristi stedfortreder ble også kritisert. Også undertrykkelse av meningsmotstandere nevnes. Inkvisisjonen straffet vranglærere, kamp mot kjettere holdt kristenheten samlet og

³⁸ Et forfalsket dokument som økte pavens innflytelse.

Jan Hus ble brent. Kirken nevnes også i forbindelse med jødeforfølgelser (Heum et al., 2013, s. 95, 164).

Jeg mener å se en bred kanon om middelalderkirken, som omfatter pavens rolle, kirkelige gjøremål, geistligheten, diakoni og kirkelig forfall. Jeg vil videre påpeke noen hovedmomenter ved fremstillingen av kirkeinstitusjonen.

Paven utgjør en tydelig representant for kirkeinstitusjonen. Han tillegges disposisjonelle attribusjoner, da hans makt begrunnes i hva han selv «mente», «hevdet», «regnet seg som» og «gjorde [...] krav på». Denne selvhevdende fremstillingen underbygges ved *Konstantins gavebrev* og *Dictatus Papae*. Sistnevnte fremstilles som maktkrav snarere enn teologi, da forfatterne kommenterer at dokumentet synliggjør hva Gregor «hevder» og «krever» (Heum et al., 2013, s. 84). Altså fremstiller representasjonen av paven en selvhevdende og mektig autoritet.

Jeg finner det utfordrende å diskutere representasjonen av geistligheten. De inngår i kirkens struktur, men deres gjøremål nedtones. Eksempelvis nevner boka at de tok seg av det åndelige, men utdyper ikke hva dette innebar. Munkene beskrives imidlertid i større grad enn de øvrige geistlige. Munkene ba, levde kristenmoralsk, utførte ulike gjøremål og var åndelige forbilder.

Det kristenmoralske aspektet tillegges også den øvrige geistligheten, da eksempelvis geistlig sølibat nevnes ved tre anledninger (Heum et al., 2013, s. 73, 79). Videre nevnes geistliges omsorg for syke og fattige ved tre anledninger (Heum et al., 2013, s. 64-65, 94).³⁹

Oppsummert fremstilles geistligheten som åndelige, moralske og diakonale individer snarere enn religiøse ledere: de ba, levde kristenmoralsk og hjalp de svake.

Forfatterne beskriver ofte kirken istedenfor kirkelige aktører. Kirken fremheves som en mektig institusjon og fagstoffet om «kirken» er bredt. Den tillegges sosiale og diakonale gjøremål, men også forfølgelse og forfall. Fagstoffet fremstår som noenlunde nyansert, men kirkens makt fremheves og dens religiøse rolle nedtones. Kirken kan dermed beskrives som «en mektig institusjon i middelalderens samfunn».

³⁹ Den første henvisningen tillegges kirken snarere enn geistlige, men forsterker inntrykket fra de andre henvisningene.

Oppsummert inneholder boka en bred kanon. Kirken var en mektig institusjon, uten tillagte religiøse funksjoner. Paven fremstilles som en selvhevdende, åndelig autoritet. Geistligheten var individer som levde kristenmoralsk, bedende og diakonalt, heller enn religiøse ledere.

4.1.6 Oppsummering

Bøkenes kanoner inneholder ulike elementer, hvilket skaper ulike fremstillinger av middelalderkirken. Jeg vil trekke frem fire momenter fra kanonene: geistligheten, paven, kirkeinstitusjonens natur og forfatternes verdidommer.

Geistligheten

Lærebøkene beskriver geistlighetens rolle i ulik grad og de veksler mellom en diakonal, religiøs og sosial vektlegging. Moen (1977) fremstiller geistligheten som en føydal overklasse snarere enn religiøse ledere, mens Emblem et al. (1988) utvider denne fremstillingen ved å også betone religiøse funksjoner. Begge bøkens kanoner nedtoner imidlertid geistlighetens sosiale og diakonale rolle.

Benedictow (1995) tillegger geistligheten en negativ, religiøs funksjon ved å fremheve skriftemål og atferdskontroll. Aase & Dyrviks (2003) fremstilling er noe uklar, men geistligheten fremstår mer som religiøse mennesker enn som religiøse ledere. Til sist fremstiller Heum et al. (2013) en diakonalt og sosialt orientert geistlighet som levde kristelig, snarere enn et religiøst lederskap.

En tendens er at geistligheten beskrives stadig mindre maktorientert. De går fra å være en mektig overklasse til å utgjøre religiøse og diakonale⁴⁰ individer. En annen tendens er at geistligheten i liten grad fremstår som religiøse ledere. Presters sakramentale rolle er nærmest totalt arkivert, og kun Benedictow (1995) og Emblem et al. (1988) fremhever prestenes religiøse rolle i møte med mennesker.⁴¹ Aase & Dyrvik (2003) og Heum et al. (2013) fremhever riktignok geistliges kristelige livsstil, men ikke deres religiøse funksjon. Oppsummert nedtones geistlighetens åndelige rolle i samfunnet.

⁴⁰ Hovedsakelig hos Heum et al. (2013).

⁴¹ Begge bøkene nevner sakramentene, men betoner dem ikke.

Paven

Alle lærebøkene betoner pavens rolle som kirkens leder, og paven er kirkeinstitutionens hovedrepresentant i Moen (1977), Emblem et al. (1988) og Heum et al. (2013). Emblem et al. (1988) og Heum et al. (2013) nyanserer fagstoffet om paven med teologisk og sosial kontekst, men fremhever pavens makt. Som representant tillegges paven disposisjonelle attribusjoner og det fremheves hva paven selv «mente», «hevdet» og «krevde».

Representasjonen av paven fremstiller dermed en mektig og selvhevdende autoritetsfigur.

Denne representasjonen gjelder særlig Moen (1977), som gjentakende beskriver pavemakten ved maktbegrep og fremstiller paven nærmest utelukkende som en maktfyrste. Emblem et al. (1988) benytter færre maktbegrep, men knytter paven til inkvisisjon og massakrer som sammenlignes med holocaust.⁴² Heum et al. (2013) er mer nyansert, men pavens attribusjoner er fortsatt disposisjonelle.

Mange forfattere beskriver paven som en åndelig leder, men de utdyper ikke hvilke religiøse gjøremål dette åndelige lederskapet innebar. Det later til at det åndelige lederskapet kun omhandler autoritet og bestemmelsesrett. Paven fremstilles dermed snarere som en mektig autoritetsfigur enn en religiøs figur. Han tillegges ingen positive skussmål. I lys av deskriptiv representasjonsteori kan man si at denne representasjonen av paven gir inntrykk av at kirken som helhet var en maktinstitusjon.

Kirkeinstitutionens natur

I forlengelse av pavens og geistlighets rolle kan man spørre hva slags institusjon kirken utgjorde. Var kirken hovedsakelig en maktorientert, sosial, eller religiøs institusjon?

Moen (1977) fremstiller kirken nærmest utelukkende som en sosial maktinstitusjon: pavemakten var kirken. Emblem et al. (1988) fremstiller en maktinstitusjon med religiøse funksjoner, mens Benedictow (1995) fremstiller en velstrukturert, religiøs institusjon. Aase & Dyrvik (2003) fremstiller geistlige mennesker snarere enn en institusjon. Heum et al. (2013) fremstiller en mektig sosial og diakonal institusjon.

På bakgrunn av dette må bøkene sies å betone kirkeinstitutionens sosiale rolle og makt i større grad enn dens religiøse rolle. Dette bildet understrekes ved fremstillingene av paven og geistligheten. I lys av deskriptiv representasjonsteori gir representasjonene av disse aktørene

⁴² Også Moen (1977) nevner kampen mot kjettere, men mindre grafisk.

et inntrykk av kirken som helhet. Kirken var da hovedsakelig en sosial maktinstitusjon, men tillegges tidvis også et religiøst preg

Det kan hevdes at bøkene skiller mellom klostervesenet og pavekirken. Pavekirken fremstilles utenfra og som en samfunnsinstitusjon, mens klostervesenet fremstilles innenfra og som en religiøs institusjon. I begge institusjoner nedtones imidlertid kirkens religiøse funksjon i møte med mennesker. Det er paven og kirkeembeter som fremheves, mens lekmenn og den kristne grasroten er fraværende. Kirkeinstitusjonen fremstilles dermed ovenfra og fremstår nettopp som en institusjon.

Negative fremstillinger

Bøkene skrevet før 2000-tallet synes mer verdiladde og kritiske til middelalderkirken enn de senere bøkene. Moens (1977) gjentatte maktbegrep gir en negativ fremstilling av en maktkrevende kirke.⁴³ Emblem et al. (1988) er mer nyansert, men bokas paralleller mellom kjetterforfølgelser og holocaust skaper et dystert bilde av pavekirken. I likhet med Benedictow (1995) beskriver de også kjønnsdiskriminering i klostervesenet. Benedictows (1995) fremstiller en religiøst og adferdsmessig undertrykkende geistlighet. Dette fremstår som normativt dømmende. Felles for disse tre bøkene er at negativt vinklede beskrivelser i liten grad nyanseres ved annet fagstoff. Dette skaper et noe ensidig, negativt bilde.

Aase & Dyrvik (2003) fremstiller kirkeinstitusjonen noenlunde nøytralt. Forfatterne fremhever imidlertid at kirkens menn ikke hjalp bøndene, og prestene fremstår som atferds- og tankekontrollerende. Mest nyansert er Heum et al. (2013), som beskriver både en selvhevdende pave og en tydelig diakonal kirke som hjalp syke og svake. Begge disse bøkene nevner undertrykkelse av vranglærere, men med en mindre normativ forfatterstemme enn i Emblem et al (1988). Dette illustrerer at forfatternes stemmer og innpass av nyanserende fagstoff betyr mye for fremstillingen av tilsvarende kirkehistoriske hendelser.

⁴³ Boka vektlegger flere statsmakter, men ingen statsledere fremstår like maktøkende som paven.

4.2 Kirken og styresmakter

I det følgende vil lærebøkernes fagstoff om kirkens relasjon til styresmakter analyseres. Aktuelle momenter er kirken i Frankerriket, pavens politiske makt, investiturstriden, korstogene og maktpolitisk utvikling i senmiddelalderen. Det vil drøftes hvilke kanoner dette fagstoffet danner i lærebøkene og hvilke fremstillinger dette skaper av middelalderkirken.

4.2.1 Historien i perspektiv – Moen, 1977

Moen (1977) beskriver kirkens relasjon til flere styresmakter gjennom middelalderen. Under overskriften «Kirken og pavedømmet» beskrives Augustins⁴⁴ lære om den geistlige og den verdslige makt, som begge kjemper for Guds sak (Moen, 1977, s. 66). Videre beskriver boka forholdet mellom disse to maktene, men uten «Guds sak» som en rød tråd.

Kirkens relasjon til Frankerriket beskrives som en gjensidig nytteallianse. Pavekirken støttet frankerkongene og kronet Karl til keiser, mens paven mottok landområder og hjelp mot sine motstandere. Kongene tillegges tydeligere roller enn paven. Eksempelvis tillegges Pipin disposisjonelle attribusjoner og «gjorde seg til konge ved pavens hjelp» (Moen, 1977, s. 72-73, 75). Pavens attribusjoner er snarere situasjonelle. Teologiske aspekter ved alliansen nevnes ikke.

Investiturstriden vies hele 17 avsnitt⁴⁵ og beskrives i kontekst av Cluny-reformen. Her fremheves ikke kirkelære, men at verdslige makter skulle underordnes paven. «Pavens maktkrav» fremheves som stridens utløsende årsak. Paven fratok nemlig fyrstene bispeutnevnelser, «grep stadig inn i andre lands politikk» og ville være herre over alle fyrster (Moen, 1977, s. 77-78). Moen beskriver deretter stridsforløpet mellom paven og flere fyrster, hvor «selv keiseren med hele sin hærmakt måtte gi tapt for paven» (Moen, 1977, s. 78). Forfatteren problematiser imidlertid pavens seier, da han utnyttet sine maktmidler til det ytterste og mistet autoritet.

Til sist betones korstogene. Disse oppstod på pavens oppfordring og innledningsvis var religiøse motiver viktige. Korstogene styrket kirkens stilling og de kristnes enhetsfølelse. Moen vektlegger imidlertid korstogenes sosiale og politiske kontekst fremfor kirkens rolle.

⁴⁴ 354-430 e. Kr.

⁴⁵ Enkelte avsnitt er på kun 2-3 linjer, og totalt utgjør dette 2,5 sider.

Boka nedvurderer dessuten reformbevegelsens betydning og beskriver korsfarerne som «europeere» (Moen, 1977, s. 81-82).

Med dette fagstoffet kanoniserer boka tre tematikker: kirken og frankerne, investiturstriden og korstogene. Kirken representeres av paven. I fagstoffet om Frankerriket fremheves kongemakten, mens paven tillegges en passiv rolle. I korstogene utdypes ikke pavens rolle utover at han initierte dem. Den tydeligste representasjonen av paven synliggjøres i investiturstriden.

Under investiturstriden tillegges paven disposisjonelle attribusjoner: han «ville være herre» over fyrstene, «fratok» fyrstene investitur og «grep stadig inn» i andre land. Disse attribusjonene nyanseres ikke ved fagstoff om stridens sosiale og teologiske kontekst. Dermed fremstår paven som en selvhevdende aktør som handlet på sin egen vegne, for sin egen makts skyld. Det er også nærliggende å hevde at pavens maktkrav fremstilles som illegitime, mens fyrstene nærmest handler i selvforsvar. Representasjonen av paven fremstiller dermed en selvhevdende maktfyrste i en politisk maktkamp.

Oppsummert fremhever boka kirkens relasjon til flere styresmakter, og fagstoffet beskriver maktpolitiske snarere enn religiøse momenter. Dette understrekes ved mengden fagstoff som vies pavens maktkamp i investiturstriden. Representasjonen av paven fremstiller en selvhevdende maktfyrste, hvis maktkrav fremstår som illegitime.

4.2.2 Verden 1 – Emblem et al., 1988

Kirkens relasjon til Frankerriket beskrives på lignende vis som hos Moen (1977). Den var en gjensidig nytteallianse som befestet partenes lederskap. Dermed fikk keiserriket både en verdslig og en religiøs leder, og disse fremstår som noenlunde jevnbyrdige (Emblem et al., 1988, s. 86-87).

Fagstoffet om investiturstriden fremhever stridens sosiale og teologiske kontekst. Kirken var svekket og «som vasaller ble biskopene trukket inn i maktkampen i føydalsamfunnet» (Emblem et al., 1988, s. 97). Ifølge paven var både pavemakten og keiseren innsatt av Gud, men paven var overordnet fyrstene. Fyrster «som ikke bøyd seg for paven satte seg opp mot Guds vilje» (Emblem et al., 1988, s. 98).

Deretter beskrives selve stridsforløpet og videre utvikling innen pavemakten. Under investiturstriden måtte paven gi keiseren syndsforlatelse og ble jaget i eksil. Etter

investiturstriden økte pavens makt og han var «Europas travleste statsmann». Han var imidlertid «bare en av flere» fyrster, ikke den rikeste og avhengig av andre fyrsters støtte (Emblem et al., 1988, s. 98). Pavens krigføring i senmiddelalderen var pengekrevenende og franskekongen fikk innflytelse over pavekirken (Emblem et al., 1988, s. 118).

Til sist betones korstogene, som ble utløst av pavens glødende oppfordring til et kristent hærtokt. Kirken stilte seg i spissen for korstogene (Emblem et al., 1988, s. 106). «Tusenvis av kristne» dro mot Jerusalem, som falt i «de kristnes» hender. Barnekorstoget fremheves som «et særlig grotesk utslag av den religiøse vekkelsen» (Emblem et al., 1988, s. 99). Kirken trodde at barn kunne lykkes som korsfarere, men barnekorstoget endte i tragedie. Korstogene mislyktes, men korstogånden vekket en trosglød og erobringsslyst som ble videreført i Europa.

Et av pavens motiver for korstogene var økt lederskap over østkirken. Han oppnådde å fremstå som kristenhetens øverste leder, hvilket «styrket hans posisjon i maktkampen mot fyrstene» (Emblem et al., 1988, s. 100). Han krevde også korstogsskatt som ble brukt til kamp mot fyrster og kjettere. Dette kobler korstogene til inkvisisjon og massakrer, og korstogene førte også til jødeforfølgelser.

Bokas kanon kan defineres ved tre tematikker: kirken og frankerne, investiturstriden og korstogene. Pavemakten nevnes også i senmiddelalderen, men i for liten grad til å analyseres. Jeg anser paven som bokas representant for middelalderkirken i denne kategorien.

Pavens rolle ovenfor frankerkongene nevnes svært kortfattet, hvilket vanskeliggjør en analyse av paven. Hans ønske var imidlertid å hevde sin autoritet, hvilket fremstiller ham som en autoritetsfigur. I senmiddelalderen mistet han denne autoriteten.

Under investiturstriden tillegges paven både disposisjonelle og situasjonelle attribusjoner. På den ene siden «hevdet» og «mente» paven selv å være overordnet fyrstene. På den annen side ble paven tvunget til å gi keiseren syndsforlatelse og til å søke fyrsters støtte. Paven er dermed en aktør som begrenses av andre aktører. Med fremhevingen av sosial og teologisk kontekst fremstilles paven som en religiøs skikkelse i samtidens politiske landskap. Han beskrives imidlertid som en «fyrste». Representasjonen av paven kan derfor sies å fremstille en religiøs maktfyrste.

Denne representasjonen underbygges i fagstoffet om korstogene. Her gir mangelen på nyanserende fagstoff⁴⁶ inntrykk av en maktpolitisk og kirkepolitisk motivasjon fra pavens

⁴⁶ Eksempelvis teologiske begrunnelser og sosiale forhold.

side. Han søkte makt innad i kirken og utad over fyrster og meningsmotstandere. Begge motiver fremstår som selvhevdende.

Flere momenter gjør at korstogene fremstilles som et religiøst fenomen. Forfatterne fremhever pavens rolle, omtaler korstogene som «kristne»,⁴⁷ setter kirken i spissen for korstogene, nevner en videreført korstogånd, betoner barnekorstogenes religiøse grunnlag og kobler korstogene til religiøs forfølgelse. Fagstoffet må sies å fremstille et negativt bilde av kirken. Dette gjelder særlig barnekorstogene, som beskrives som groteske. Korstogene var dermed et religiøst fenomen som førte til tragedier og styrket pavens makt.⁴⁸

Oppsummert inneholder kanon tematikkene kirken og frankerne, investiturstriden, korstogene. De to siste tematikkene fremstiller kirken i størst grad. Kirkens fremste representant er paven, som fremstilles som en religiøs, selvhevdende maktfyrste. Korstogene beskrives som et kristent hærtokt og vurderes negativt av forfatterne.

4.2.3 Veier til vår tid 1 – Benedictow, 1995

I likhet med Moen (1977) og Emblem et al. (1988) beskriver Benedictow en nytteallianse mellom kirken og frankerkongene. Alliansen fremstår som politisk ettersom religiøse momenter nedtones og frankerkongene fremheves i større grad enn paven og kirken (1995, s. 139).

Boka nevner ikke pavemakten under tidsperioden «høymiddelalderen». Dermed arkiveres Cluny-reformene og investiturstriden, og korstogene beskrives kort som det kristne Europas offensiv (Benedictow, 1995, s. 132). Av politisk fagstoff fremheves nasjonsbygging og statsutvikling under kongemakten, men pavens politiske virksomhet nevnes ikke i den forbindelse.⁴⁹

Boka fremhever franskekongens økende innflytelse over pavekirken. Kongen skattla kirken, stilte biskoper for sin domstol, ydmyket paven og flyttet pavedømmet til Avignon. Sistnevnte hendelse «undergravde tanken om at kirken var overnasjonal og skulle forholde seg likt til alle kristne, uansett deres nasjonale tilhørighet» (Benedictow, 1995, s. 194). Videre økte verdslige makters innflytelse over pavevalg, og pavene måtte «være sjenerøse mot fyrstene

⁴⁷ Ved tre anledninger.

⁴⁸ Fagstoffet nevner også andre sider ved korstogene, men disse nedtones.

⁴⁹ Eksempelvis er «Statsbygging og nasjonal bevissthet» en overskrift.

for ikke å miste dem til konkurrenten» (Benedictow, 1995, s. 197). Kongene fikk innflytelse over kirkeembeter og utviklingen av katolske nasjonalkirker begynte.

Grunnet arkiveringen av Cluny-bevegelsen og investiturstriden må Benedictows kanon beskrives som smal. Boka har to sentrale elementer: kirken og frankerne, og kirkens relasjon til fyrstemakter i senmiddelalderen. Paven kan anses som representant for kirken.

Fagstoffet vektlegger de verdslige fyrstene i større grad enn kirken. Frankerkongene utgjør nemlig tydelige hovedroller, mens kirkens og pavens rolle nedtones. I senmiddelalderen fremstilles kongene som aktive aktører med disposisjonelle attribusjoner, og kong Filip var «en djerv mann» som utmanøvrerte paven og sikret valg av en fransk pave (Benedictow, 1995, s. 193). Paven fremstilles heller som situasjonell og passiv. Han maktet ikke å respondere mot kongen og måtte flytte til Avignon, og pavene måtte motta økonomiske tillatelser fra kongen. Bokas representasjon av paven fremstiller dermed en leder på vikende front.

Jeg aner en underliggende narrasjon om statsutvikling og kongemakt i Benedictows fagstoff om middelalderen, ettersom fyrstene, statsdannelsene og nasjonalisering av kirken fremheves. I denne narrasjonen utgjør kirken en svak part. Pavemakten måtte vike for fyrstemakten og pavekirken ble erstattet av nasjonalkirker. Representasjonen av pavekirken fremstiller dermed pavekirken som uviktig i Europas politiske utvikling.

Oppsummert fremstilles ikke kirken som en aktiv, politisk maktfaktor ledet av en mektig pave. Bokas representasjon av pavekirken fremstiller snarere en pavemakt som tapte terreng ovenfor kongemakt og nasjonsbygging. I middelalderens storpolitiske bilde utgjorde dermed pavemakten en birolle.

4.2.4 Portal – Aase & Dyrvik, 2003

Innledningen til kapitlet «Middelalderen» fremhever paver og keisere blant de dominerende aktører i Europas politiske maktspill. Pavekirken beskrives her som «en viktig politisk aktør i middelalderen». Videre fremhever forfatterne det politiske maktspeillet mellom pave, keiser og andre aktører som hovedsporet i kapitlet om middelalderen (Aase & Dyrvik, 2003, s. 102-103).

Forfatterne fremhever Gelasius' maktfordeling. Gelasius⁵⁰ mente at paven burde anerkjenne fyrstene i politiske saker, og at fyrstene burde anerkjenne paven i religiøse saker. Imidlertid skulle ustabiliteten og «maktspillet» mellom disse partene prege middelalderen (Aase & Dyrvik, 2003, s. 104).

Fagstoffet om alliansen med frankerne ligner andre lærebøkers beskrivelser. Frankerkongene utgjør hovedrollene og alliansen gav partene gjensidig støtte. Forfatterne påpeker imidlertid at frankerkongen og paven fulgte Gelasius' råd ved å «skille det religiøse og det politiske» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 106). Også keiser Otto 1. og paven fulgte Gelasius' råd, men senere skulle konflikter oppstå (Aase & Dyrvik, 2003, s. 112).

I forlengelse av Cluny-reformenes religiøse vekkelse ønsket paven å «øke pavedømmets makt» og sikre retten til bispeutnevnelser. Grunnet samtidens føydalsystem oppstod investiturstriden. Her beskrives kirken som «den sterkeste maktfaktoren i Europa» og som «den farligste motstanderen» til keiseren. Pave Gregor ble en «for mektig motstander» for keiseren og «kirken var den sterkeste parten» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 113).

Korstogene beskrives som et «tegn på den kristne kirkens nøkkelposisjon i middelalderen». De var krigsekspedisjoner sendt av «den kristne kirken» og regissert av paven, og korsfarerne beskrives som «de kristne erobrerne» og «de kristne». Korstogene var religiøst motiverte og deres hensikt var å spre kristendommen og verne hellige steder. Barnekorstoget var «ett av de mest absurde utslagene av den religiøse iveren». Tusenvis av barn dro på hærtokt med Guds hjelp, hvilket endte i tragedie. Korstogene ble også rettet mot europeiske kjettere ettersom disse utgjorde en maktfaktor (Aase & Dyrvik, 2003, s. 115-116),

I senmiddelalderen ignorerte paven Gelasius' råd og hevdet at konger burde adlyde paven i alle saker. Dette endte med konflikt og prestisjetap for pavemakten. Franskekongen fikk innvalgt en fransk pave og flyttet pavestolen til Avignon. (Aase & Dyrvik, 2003, s. 121).

Jeg vurderer bokas kanon som bestående av fire momenter: kirken og frankerne, investiturstriden, korstogene og konflikten med franskekongen. Unikt for boka er fremhevingen av Gelasius' maktfordeling. Dette, samt fremhevingen av et politisk maktspill, må sies å utgjøre «hovedsporet» både for fagstoffet i denne kategorien⁵¹ og for hele kapitlet

⁵⁰ Pave 492-496 e. Kr.

⁵¹ Unntatt korstogene.

om middelalderen (Aase & Dyrvik, 2003, s. 103). Jeg vil derfor hevde at boka inneholder en narrasjon om maktforhold hvor paven utgjør en hovedaktør.

Paven inngår i alt fagstoffet og utgjør derfor kirkens hovedrepresentant. Han fremheves som en aktør i et politisk maktspill. Etter hvert ignorerte paven Gelasius' råd og ble en «gjenstridig motstander». Investiturstriden beskrives imidlertid i en sosial og religiøs kontekst, og pavens rolle i stridsforløpet nedtones. Dessuten søkte paven makt, investiturrett og lydighet til kirken snarere enn til seg selv. Representasjonen av paven fremstiller dermed paven som en politisk maktaktør, men ikke nødvendigvis som selvhevdende.

Det kan påpekes at det ikke er paven, men kirken som beskrives som en sterk maktfaktor og farlig motstander. Derfor mener jeg at kirkens representasjon fremstiller en politisk maktinstitusjon. Denne maktpolitiske representasjonen understrekes ved at maktpolitikk utgjør bokas røde tråd, samt ved fraværet av institusjonelle, trosmessige og hverdagslige aspekter ved middelalderkirken.⁵² Middelalderkirken fremstilles dermed hovedsakelig som en maktpolitisk institusjon.

Korstogene fremstilles som et religiøst fenomen. Korstogene gjenspeiler nemlig kirkens posisjon og var religiøst motiverte, og ved fire anledninger beskrives korsfarerne som «kristne» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 115-116). Dessuten fremheves barnekorstogene som et absurd utslag av religiøs iver, hvilket må anses som en normativ og negativ beskrivelse. Her kan det trekkes en link til fremhevingen av «religiøs fanatisme» i middelalderen (Aase & Dyrvik, 2003, s. 102). Forfatterne nyanserer ikke denne religiøse fremstillingen med fagstoff om sosial eller politisk kontekst. Korstogene fremstår dermed som kristne erobringstokt.

Oppsummert inneholder kanon alliansen med frankerne, investiturstriden, korstog og maktstrid i senmiddelalderen. Kirken fremstår som tydelig maktpolitisk og representeres av paven. Dens forhold til fyrster var først preget av samarbeid, senere av strid og selvhevdelse. Korstogene var kirkelige krigsekspedisjoner bestående av kristne, og korstogenes religiøse motivasjon fikk absurde utslag.

4.2.5 Alle tiders historie – Heum et al., 2013

Kirkens relasjon til frankerne beskrives på lignende vis som i de andre lærebøkene. For det første utgjorde relasjonen en gjensidig nytteallianse. For det andre vektlegges kongenes rolle,

⁵² Se analyser i kapittel 4.1.4, 4.3.4 og 4.4.4.

deriblant ved at kong Karl gjeninnsatte pave Leo 3. på pavestolen (Heum et al., 2013, s. 70-71).

Videre betones Augustins syn på styresmakter. Ifølge Augustin hadde fyrster ansvar for å lede mennesker mot fred og harmoni. «En hersker skulle være en rex justus, en som styrte rettferdig og viste ydmykhet og lydighet ovenfor Gud» (Heum et al., 2013, s. 75). Kirken hadde rett og plikt til å gjøre opprør mot tyranniske herskere.

Boka fremhever investiturstridens sosiale og religiøse utgangspunkt. Deriblant betones kirkens innveving i keisermakten, kirkens og fyrstenes motstridende interesser og Cluny-bevegelsen (Heum et al., 2013, s. 79-80). Reformbevegelsen krevde investiturrett og frigjøring fra verdslig innflytelse, mens keiseren ville gjenvinne kontrollen over kirken. Videre beskrives stridsforløpet og stridens utfall (Heum et al., 2013, s. 83-85).

Pave Gregor var en «sterk og kompromissløs leder» som hevdet å kunne avsette keisere, hvilket omtales som kontroversielt. Forfatterne fremhever imidlertid ulike syn på Gregor. Noen historikere mener at han opphøyet pavemakten over keisermakten, mens andre påpeker at han søkte åndelig snarere enn politisk makt. Ved sistnevnte syn lå Gregors særegenhet i synet om at gode kristne måtte anerkjenne kirkelig selvstendighet (Heum et al., 2013, s. 83).

Fagstoffet om korstogene fremhever pavens initiativ og løfte om deltakeres syndsforlatelse. Pavens oppfordring var religiøs, men han ønsket også stabilisering av Europa og styrking av sitt eget lederskap. Mange korsfarere var religiøst motiverte; andre søkte jord, inntekt og makt. Korstog forekom også mot kjettere, hedninger og muslimer i Europa (Heum et al., 2013, s. 85-87).

Til slutt nevnes pavenes relasjon til fyrster i senmiddelalderen. Pavene søkte fyrstelig støtte mot de som utfordret deres makt. Franskekongen fikk innflytelse på pavedømmet og flyttet pavesetet til Avignon, hvilket ledet til det pavelige skismaet (Heum et al., 2013, s. 97).

Jeg vurderer kanon som bestående av følgende elementer: kirken og frankerne, Augustins lære, investiturstriden, korstogene og senmiddelalderen. Videre anser jeg pave Gregor som representant for kirken.

Kirkens rolle i frankertiden og senmiddelalderen nedtones, og fyrstene innehar tydeligere roller enn pavene. Pavenes attribusjoner er hovedsakelig situasjonelle, da de ble hjulpet til makten, måtte søke fyrsters støtte, og mistet innflytelse til kongen. Slike attribusjoner fremstiller pavene som avmektige i disse tidsperiodene.

Fremstillingen av investiturstriden preges av sosiale og religiøse forhold. Med betoningen av teologiske perspektiver på styresmakter fremstilles ikke striden som en politisk maktkamp. Den var heller en kompleks konflikt i krysningspunktet mellom verdslige og religiøse interesser og synspunkt. Fagstoff om Augustin gjør at stridighetene kan anses som mer teologiske enn maktpolitiske. Også fagstoffet om korstogene betoner både religiøse og sosiale momenter. Korstogene fremstilles likevel som religiøse fenomener, men uten at dette vurderes negativt.

Pave Gregor fremstår som en aktiv og kompromissløs personlighet. Han tillegges disposisjonelle attribusjoner, hvilket synliggjøres ved ordene «forbød», «hevdet», «befalte» og «erklærte». Bildet av Gregor er likevel nyansert. Muligens søkte han hovedsakelig åndelig myndighet, og han anså sin agenda som kristelig snarere enn maktpolitisk. Representasjonen av paven fremstiller dermed en aktiv, religiøs autoritet fremfor en maktpolitisk aktør.

Oppsummert fremstilles kirkens relasjon til styresmakter i lys av religiøse og sosiale forhold. Kirkens agenda fremstår som mer åndelig enn maktpolitisk, og paven fremstilles som en kirkeleder i samtidens politiske kontekst.

4.2.6 Oppsummering

Bøkene kanoner om kirken og styresmakter er relativt like, og de består av et begrenset antall historiske elementer. Noen elementer fremstilles relativt likt på tvers av bøkene mens andre fremstilles ulikt. Jeg vil her sammenfatte noen momenter ved bøkene fremstillinger.

Tidlig middelalder og senmiddelalderen

Kirkens rolle i disse tidsperiodene fremstilles forholdsvis likt på tvers av bøkene. Kirkens relasjon til frankerne fremstår som en gjensidig og politisk nytteallianse. Kongene utgjør fagstoffets hovedroller, mens paven nedtones og tillegges situasjonelle disposisjoner. På lignende vis fremstilles en situasjonell pave, en svekket kirke og en voksende kongemakt i senmiddelalderen. Kun Aase & Dyrvik (2003) fremhever teologiske momenter ved relasjonen mellom paver og fyrster i disse periodene.

Man kan ane at lærebøkene vektlegger statsdannelser og maktforhold, og at kirken beskrives i lys av dette. Dette gjelder særlig tidlig middelalder, hvor frankernes statsdannelse utgjør tekstens fokus og kirken tillegges en birolle. I senmiddelalderen fremstår kirken som noe

viktigere og enkelte lærebøker belyser utvikling innad i kirken. Franskekongen fremstilles imidlertid som en mer disposisjonell aktør enn paven. Det kan oppsummeres at kirken hadde en politisk birolle i tidlig middelalder og at kirken mistet politisk makt i senmiddelalderen.

Investiturstriden

Med unntak av Benedictow (1995) beskriver alle lærebøkene investiturstriden og pavens rolle i stridighetene. Bøkene fremhever imidlertid stridens kontekst i ulik grad, og pavens rolle vurderes ulikt. Dette gir ulike fremstillinger av kirken og paven.

Moen (1977) fremstiller en kirke som ønsket makt over det verdslige. Paven fremstår som en disposisjonell og selvhevdende fyrste som illegitimt krevde politisk makt og verdensherredømme. Både kirken og paven fremstilles utelukkende maktpolitisk. Også Emblem et al. (1988) tillegger pavekirken et tydelig maktpolitisk fokus, men betoner også stridens religiøse og sosiale kontekst. Paven beskrives både situasjonelt og disposisjonelt, og han fremstår som en religiøs maktfyrste.

Aase & Dyrvik (2003) beskriver også kirken som en maktpolitisk institusjon, men betoner investiturstridens sosiale og religiøse kontekst. Pavens rolle i stridsforløpet nedtones. Paven fremstilles disposisjonelt og som en aktør i middelalderens maktspill, men han handlet på vegne av kirken snarere enn seg selv. Man kan si at kirken fremstår som tydeligere maktpolitiske enn paven.

Blant lærebokforfatterne redegjør Heum et al. (2013) mest for investiturstridens religiøse og sosiale kontekst. Forfatterne fremstiller ikke kirken som maktpolitisk, men som en religiøs institusjon som var innvevd i samtidens politiske kontekst. Paven tillegges disposisjonelle attribusjoner, men han fremstår som en mer religiøs enn maktpolitisk aktør.

Samtlige bøker gjør altså paven til kirkens representant og de tillegger paven nærmest utelukkende disposisjonelle attribusjoner. Paven fremstår dermed som en aktiv og mektig, politisk aktør. Grunnet fravær av nyanserende beskrivelser⁵³ kan dette anses som bøkens helhetlige representasjon av paven. Paven var altså først og fremst en maktfyrste. I lys av deskriptiv representasjonsteori fremstiller dette middelalderkirken som en maktpolitisk

⁵³ Se analyser av kirkeinstitusjonen i kapittel 4.1.

institusjon. Heum et al. (2013) bryter imidlertid med dette bildet og fremstiller kirken som en religiøs institusjon i en kompleks samtid.

Korstogene

Alle lærebøkene nevner korstogene, men de betoner kristendommens rolle i korstogene i ulik grad. Korstogene er minst synlige i Benedictow (1995), som beskriver dem som en europeisk offensiv. Moen (1977) nevner pavens oppfordring til korstogene, samt korstogenes religiøse motiver. Kirken tillegges imidlertid ikke en større rolle. Også Heum et al. (2013) nevner religiøse momenter og pavens motiver. Boka fremhever imidlertid sosial kontekst, korstogenes gang og ikke-religiøse motiver. Også korstog mot kjetterbevegelser nevnes, men disse fremheves ikke.

Emblem et al. (1988) og Aase & Dyrvik (2003) skiller seg fra de øvrige lærebokforfatterne ved å beskrive korstogene som et tydelig religiøst fenomen. Begge bøkene omtaler korsfarerne som «de kristne», feller tydelige verdidommer over det «absurde/groteske» barnekorstoget og betoner barnekorstogets kristne grunnlag. De fremhever også koblingen mellom korstogene og kirkelig forfølgelse innad i Europa. Her er fremstillingen til Emblem et al. (1988) mest verdiladd, da korstog mot kjettere sammenlignes med holocaust.

Lærebøkene veksler altså i sine fremstillinger. To bøker fremstille korstogene som et tydelig religiøst fenomen, mens andre bøker fremheve korstogenes sosiale kontekst. De sistnevnte lærebøkene gir ikke tydelige representasjoner av kirken utover pavens initiativ til korstogene. De to bøkene som beskriver korstogene som «kristne» hærtokt feller imidlertid tydelige verdidommer. De fremhever både korstogenes religiøse ideforankring og deres tragiske konsekvenser. Dette må sies å gi en negativ fremstilling av middelalderkirken.

4.3 Kristen tro og lære

I det følgende delkapitlet analyseres lærebøkernes fagstoff om kristen tro og lære. Analysen omfatter fagstoff om kirkens intellektuelle liv, teologi, trosforestillinger, verdensbilde og dogmer. Det vil drøftes hvilke kanoner fagstoffet danner i lærebøkene og hvordan disse kanonene fremstiller middelalderkirken.

4.3.1 Historien i perspektiv – Moen, 1977

Denne boka påpeker at middelalderkirken hadde stor «makt over menneskenes sinn». Hva dette innebar betones imidlertid i liten grad.

I bokas redegjørelse for den tidlige middelalderkirken fremheves noe av kirkefaderen Augustins lære. Augustin beskrev verden som en strid mellom den djevelske staten og gudsstaten, altså de krefter som virker for og imot Gud. Gud har skapt to myndigheter til å delta i striden mot den djevelske staten: den geistlige og den verdslige makt. Til sist skal Guds rike seire (Moen, 1977, s. 66).

Senere betones skolastikernes forsøk på å forene religiøs tro og fri tenkning. Her fremheves Thomas Aquinas, som hevdet at tenkningen og åpenbaringen betoner ulike sannheter (Moen, 1977, s. 87). Boka betoner også kritikk av kirkelæren. Ifølge pavens lære kunne ingen bli frelst utenfor kirken, men flere kjettere kritiserte dette som ubibelsk (Moen, 1977, s. 80). Senere kritiserte John Wyclif relikvie- og helgendyrkning, og han hevdet at mennesker kunne frelses uten kirkens mellomkomst. Både Wyclif og Jan Hus fremmet Bibelen som kristenlærens rettesnor (Moen, 1977, s. 124).

Til slutt betones kirkens kvinnesyn. Ifølge Moen var middelalderen preget av Paulus' og Augustins syn på kvinnen som «et mindreverdige vesen som måtte ledes av mannen» (1977, s. 121). I menighetene fikk kvinner imidlertid en viss selvstendighet. De fikk egne ansvarsområder som diakonisser, nonner og abbedisser, og noen kvinner ble æret som helgener. Tilbedelsen av jomfru Maria høynet også kvinnens status.

Med dette fagstoffet må bokas kanon om kristen tro sies å være kort. Sentrale trosforestillinger er arkivert og boka beskriver i liten grad hva kirken underviste, eller hva folk trodde. Imidlertid påpekes kirkens makt over menneskers sinn. Man kan hevde at de fremste representantene for kristentro er kritikere av kirken, men også disse beskrives kortfattet.

Fagstoffet om Augustin betoner deler av kirkens verdensbilde. Man kan anta at fagstoffets hensikt er å belyse skillet mellom geistlig og verdslig makt, ettersom dette er et fokus i boka.⁵⁴ Både Augustins lære og beskrivelsen av skolastikken fremstilles ovenfra og på et teologisk plan.

⁵⁴ Se kapittel 4.2.1.

Fagstoffet om kirkekritikere synliggjør noen elementer av kirkelære, deriblant helgener, relikvier og kirkens forvaltning av frelsen. Boka beskriver imidlertid ikke hva frelse innebar. Videre beskriver boka kritikk av kirkelæren i større grad enn læren som kritiseres. Eksempelvis beskrives kirkekritikernes bibelsyn, men ikke kirkens bibelsyn. Kirkens kvinnesyn fremstilles som negativt, men nyansert med kvinnelige helgener og mariadyrkelse. Oppsummert er Moens kanon om kristen tro kortfattet og kan vanskelig analyseres. Den inneholder enkelte trosmomenter som beskrives ovenfra, men alt i alt fremhever ikke boka middelalderkirkens trosforestillinger. Kirken hadde imidlertid stor makt over menneskers sinn, hvilket fremstiller kristendom som en påført tankestruktur.

4.3.2 Verden 1 – Emblem et al., 1988

Emblem et al. (1988) beskriver religionen som det sentrale i tilværelsen i middelalderen. Boka betoner særlig troen på hinsidigheten. Livet var en forberedelse til evig salighet hos Gud eller pine i helvete, og saligheten forutsatte kirkens hjelp og sakramenter. Kirken fokuserte imidlertid mer på fortapelsen enn på frelsen, og «Helvete og skjærsilden» utgjør tekstens nøkkelpunkt (Emblem et al., 1988, s. 101). Et tredje utfall ved døden var skjærsilden, og i senmiddelalderen trodde man at menneskers opphold i skjærsilden kunne reduseres mot betaling (Emblem et al., 1988, s. 119).

Videre nevnes læren om menneskets syndige natur og de gjerningene som hjelper på dommens dag. Disse omfattet blant annet tro på helgener og Jesu lidelseshistorie. Opprinnelig trodde kristne at Jesu gjenkomst var nært forestående, men dette skjedde ikke (Emblem et al., 1988, s. 102).

Læreboka fremhever også kirkens kvinnesyn. Opprinnelig var kjønnene likestilt i kirken. Imidlertid ble kvinner i middelalderen identifisert med kjødelige fristelser som distraherende en fra det åndelige. Her siteres Thomas Aquinas: «Kvinnen er et hurtig voksende ugress» og «født til evig å holdes under sin herre og mesters åk» (Emblem et al., 1988, s. 102). Også i forbindelse med prostitusjon nevnes «kvinnenes svake karakter» (Emblem et al., 1988, s. 96). Kirkens kvinnesyn var ikke entydig negativt og Maria var en avholdt helgen. Men, teologer mente at kvinner lettest lot seg friste til synd: «Det var Eva som tok den første biten av frukten ved syndefallet» (Emblem et al., 1988, s. 104).

Boka nevner noen flere kristne trosforestillinger. Mange anså svartedauden som Guds straff for menneskers synder og som et tegn på en nært forekommende dommedag (Emblem et al., 1988, s. 109). I kontekst av humanismen beskrives pavekirkens samfunnsbilde, hvor Gud og paven stod øverst på samfunnets religiøse pyramide. Dette ble begrunnet ved greske filosofers skrifter (Emblem et al., 1988, s. 115). Til sist nevner boka at John Wyclif kritiserte kirken og satte Bibelen i sentrum (Emblem et al., 1988, s. 120).

Lærebokas fagstoff betoner flere trosforestillinger enn Moen (1977), hvilket danner en bredere kanon. Jeg vil sammenfatte bokas trosforestillinger i to hovedrepresentanter: hinsidigheten og kirkens kvinnesyn. Jeg anser fagstoffet om kirkens samfunnssyn og John Wyclifs bibelsyn som for kort til å analyseres.

Når forfatterne understreker religionens sentralitet fremheves synet på evigheten. Livet dreide seg om den fremtidige dommen og etterlivet, og andre trosforestillinger beskrives i kontekst av hinsidigheten. Dette gjelder eksempelvis troen på synd og helgener. Dermed blir hinsidigheten kirkens sentrale dogme og bokas fremste trosrepresentant.

Under hinsidigheten nedtones synet på frelsen. Blant bokas nøkkelord er «Helvete og skjærsild», men ikke «himmelen». Himmelen beskrives kort som «evig liv i salighet», mens helvete beskrives gjentakende og med ordene «evig pine», «dyster skjebne», «pines» og «grusomme pinslene» (Emblem et al., 1988, s. 101-102, 119). Representasjonen av hinsidigheten fremhever dermed helvetet i større grad enn frelsen, og kristentroen tillegges mer frykt enn håp.

Representasjonen av kirkens kvinnesyn fremstilles som svært negativt. Middelalderkirken nedvurderte urkirkens kvinnesyn og fratok kvinnene deres stilling. Dette nyanseres noe ved henvisningen til hellige Maria, men det negative fagstoffet er langt på vei overordnet det positive. Dette understrekes ved Aquinas syn om at kvinner måtte underordnes mannen. Fagstoffet bærer dermed preg av et kritisk likestillingsperspektiv, og man må konkludere at kirken tillegges et negativt kvinnesyn.

Oppsummert fremhever boka to hovedmomenter ved middelalderkirkens lære: det hinsidige liv og kirkens kvinnesyn. Hinsidigheten ble dominert av frykt for helvete snarere enn håp om frelse, hvilket gjorde folk avhengige av kirkens frelsesmidler. Kirkens kvinnesyn var negativt og beskrives ved et kritisk, kjønnsmessig likestillingsperspektiv.

4.3.3 Veier til vår tid 1 – Benedictow, 1995

Denne boka påpeker at «nesten alt forstått i et religiøst perspektiv» i middelalderen, og at middelalderkirken hadde «et negativt grunnsyn på menneskets natur» (Benedictow, 1995, s. 211). Boka utdyper hovedsakelig kirkens lære om hinsidigheten.

Livet i middelalderen var dominert av tanken om fortapelse og frelse, og seksualiteten var særdeles farlig for frelsen (Benedictow, 1995, s. 159). «Fortapelse førte til evig syndestraff i et helvete bestyrt av djevlesk utspekulerte torturister» (Benedictow, 1995, s. 152). Prester måtte derfor hjelpe angrende syndere gjennom en verdens fristelser og mørke makter, slik at syndestrafen kunne ettergis.

Benedictow beskriver kampen for sjelen som en kamp mot kroppen (1995, s. 154). Kirken anså seksualitet som urent og i kontrast til det hellige. Kvinner ble ansett som urene store deler av livet, samleie under menstruasjon gav spedalskhet og spedalskhet var Guds syndestraff (Benedictow, 1995, s. 152-153).

Med kirkens familiesyn ble ekteskapet sakramentalt og mannen fikk patriarkalsk myndighet (Benedictow, 1995, s. 148). Ifølge kirken kunne ikke kvinner ikke formidle mellom mennesker og Gud, og fremdeles kan ikke kvinner være prester i den katolske kirke (Benedictow, 1995, s. 155). Overdreven sorg ved dødsfall var syndig ettersom dette uttrykte mistillit til Guds vilje med prøvelsene (Benedictow, 1995, s. 187).

I høymiddelalderen ble forestillingene om helvete og skjærsilden utbygget. Dette styrket kirkens forvaltning av frelsesmidlene. Brå død var «en ytterst skremmende tanke» siden død uten sakramenter førte til helvete. Synd måtte straffes i hinsidigheten, men gode gjerninger kunne korte syndestrafen. Skjærsilden beskrives som en «torturinstitusjon for gode kristne som måtte gjøre opp for sin resterende syndegjeld», og boka viser et maleri som «skildrer meget konkret menneskenes redsler i skjærsilden» (Benedictow, 1995, s. 194-195). «Skrekkslagne kristne» kjøpte kirkelige tjenester for å slippe skjærsilden. Imidlertid kritiserte mange kristne og velutdannede kirkens avlatshandel som både umoralsk og ubibelsk (Benedictow, 1995, s. 195-196).

Under overskriften «Tro eller brenn i helvete i evighet!» beskrives maleriet «Et nattverdsmirakel». Her faller en vantro død om under nattverden og andre nattverdsgjengere er skrekkslagne over å gå frem til presten. «De er nettopp blitt konfrontert med sin nidkjære og voldsomme Gud». Ifølge forfatteren illustrerer bildet «en gruelig fromhet, en grenseløs

rettferdighet og voldsom vrede». Bildet gjorde «et fryktinngytende inntrykk» og utgjorde en trussel: «Tro, eller brenn i helvete i evighet!» (Benedictow, 1995, s. 196-197).

Til slutt nevnes kritikk av kirkens «ubibelske lære, som helgendyrkelse, skjærsild, avlatshandel og sølibat» (Benedictow, 1995, s. 198). Ifølge John Wyclif trengtes ikke presten i nattverd og sakramenter. Viktigst var fokuset på Bibelen som kristenlivets rettesnor.

Bokas kanon om kristen tro fremhever en hovedrepresentant: det hinsidige. Boka nevner også trosmomenter som synd, seksualsyn, helgendyrkelse, sakramenter og kirkekritikk. Imidlertid er disse enten svært kort beskrevet eller underordnet hovedtematikken. Eksempelvis var synd og seksualitet en fare for hinsidigheten, og nettopp læren om hinsidigheten blir kritisert. Jeg vil videre diskutere representasjonen av hinsidigheten.

Under hinsidigheten vies fortapelsen mye fagstoff og svært detaljerte beskrivelser. Helvete var bestyrt av «djevelsk utpekulerte torturister», skjærsilden var en «torturinstitusjon» og «syndestraff» nevnes syv ganger (Benedictow, 1995, s. 152, 194-196). Himmelen og frelsen beskrives derimot ikke. Hinsidigheten fremstilles dermed som utelukkende skremmende.

Fokuset på det skremmende kan sies å gjennomsyre fagstoffet. Boka fremhever farene, de mørke maktene og syndene som truet menneskers salighet, deriblant seksualitet, menstruasjon og brå død. Mennesker var skrekkslagne ovenfor sin voldsomme Guds trussel om fortapelse, og fremhevingen av «syndestraff» fremstiller en straffende Gud. I kontrast nevnes ingen betryggende elementer ved troen. Trosforestillingerne vurderes dermed utelukkende negativt.

Fagstoffet fremstiller kristentroen som en skremmende og undertrykkende tankestruktur. Kirken og prestene utgjorde strukturens representanter, mens situasjonelle og «skrekkslagne kristne» var trosstrukturens ofre. I senmiddelalderen fremheves imidlertid noen disposisjonelle, kristne aktører som kritiserte kirkens lære. Dermed fremstilles middelalderens kristendom som en undertrykkende tankestruktur, som kristne gradvis begynte å løsrive seg fra. Her aner jeg en narrasjon om religiøs undertrykkelse som ender i reformatorisk frigjøring.⁵⁵

Oppsummert fremhever boka på troen det hinsidige liv. Denne troen fremstilles som skremmende og truende ettersom fortapelsen fremheves mens frelsen arkiveres. Livet var

⁵⁵ Se kapittel 4.1.3.

fullt av farer og fristelser, og skrekkslagne kristne stod ovenfor hinsidig syndestraff og evig tortur. Kristendom fremstilles dermed som en undertrykkende tankestruktur.

4.3.4 Portal – Aase & Dyrvik, 2003

Aase & Dyrvik påpeker at religion hadde en stor rolle i middelalderen, og de nevner flere religiøse momenter. Imidlertid utdypes religionens rolle i liten grad.

Boka påpeker at «alle forklaringer på livets mange mysterier var religiøse» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 122). Hva disse forklaringene innebar betones imidlertid ikke. På lignende vis nevner læreboka ved to anledninger at kirken bestemte hva folk skulle tenke, gjøre og mene, men ikke hvilke tanker dette medførte (Aase & Dyrvik, 2003, s. 111, 163).

Fagstoffet betoner hovedsakelig trosforestillinger som angår kirkeinstitutionen og paven rolle.⁵⁶ I senmiddelalderen nevnes ytterligere to trosmomenter. Først, at Jan Hus og Wyclif understreket Bibelens autoritet (Aase & Dyrvik, 2003, s. 122, 163). Videre, at mange anså svartedauden som Guds straffedom, og de søkte derfor bot og omvendelse (Aase & Dyrvik, 2003, s. 122).

I kapitlet «Renessanse og Reformasjon» beskrives en diskusjon mellom middelalderens lærde. De diskuterte antall hestetenner, og de anså dette som et teologisk spørsmål fremfor å telle tennene. Eksempelvis kunne det ikke være tre eller sju tenner, grunnet disse tallenes teologiske betydning. I kontrast kunne senere vitenskapsmenn forstå naturen uten Bibelen, og «de begynte å telle tennene i hestekjeven» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 163).

Med dette fagstoffet må bokas kanon beskrives som svært kortfattet. Forfatterne forsøker ikke å beskrive middelalderens kristne tro, og de nevner at historikere ikke fremhever teologi (Aase & Dyrvik, 2003, s. 167). Enkelte trosmomenter nevnes i kontekst av annet fagstoff, som bønders kår og renessansens mentalitet. Man kan hevde at boka inneholder enkelte sidekommentarer om kirkelære, men ikke en kanon om kristen tro. Med så lite fagstoff kan kristen tro vanskelig analyseres.

Jeg vil likevel hevde at middelalderens kristentro fremstilles som overtroisk. Dette understrekes ved fremstillingen av middelalderens teologer, som fremstår som overtroiske og kontrasteres til empirisk forskning. Dette overtroiske bildet understrekes ved fremhevingen

⁵⁶ Se analyse av kirkeinstitutionen i kapittel 4.1.4.

av at alle mysterier ble religiøst forklart. Middelalderen fremstår dermed som en religiøs tid der virkeligheten var underlagt Bibelen, mens vi nå lever i en vitenskapelig tid.

Oppsummert beskriver ikke boka hva middelalderens kristentro innebar. Fagstoffet fremstiller imidlertid middelalderen som en religiøs og overtroisk tid, hvilket kontrasteres med moderne, empirisk vitenskap.

4.3.5 Alle tiders historie – Heum et al., 2013

Forfatterne nevner innledningsvis at kirken i tidlig middelalder «tilbød tro og mening i tilværelsen» (Heum et al., 2013, s. 64). Videre beskrives momenter ved Augustins lære. Augustin anså historien som en kamp mellom Guds og djevelens rike. Guds seier vil skape fred og harmoni mellom Gud og mennesker, og mellom mennesker (Heum et al., 2013, s. 75). Mennesket må velge riktig side i striden for å unngå fortapelse.

Augustin hevdet at mennesket er skapt i Guds bilde. Grunnet arvesynden er mennesker imidlertid underlagt Guds straff, så sant de ikke frelses gjennom Jesus. For å motta tilgivelse måtte middelalderens mennesker unngå syndige tanker og handlinger, og da særlig seksuelle handlinger. Man kunne også tilgis gjennom botsøvelser, og folk søkte trøst og hjelp hos helgener, martyrer og relikvier. Dette gav «mot, kraft og håp i en vanskelig hverdag» (Heum et al., 2013, s. 75).

Læreboka inneholder noen ytterligere referanser til kristen tro. Blant annet hevdet pave Gregors *Dictatus Papae* at kirken aldri ville feile (Heum et al., 2013, s. 84).⁵⁷ Mange anså svartedauden var Guds straff, mens andre mente at pesten skyldtes trolldom og ledtog med djevelen. Dette knyttes videre til jødeforfølgelser (Heum et al., 2013, s. 95).

Under «renessansen som epoke» påpekes det at middelalderkirken la rammer for lærdes aktiviteter. Kirkelæren bandt naturvitenskapen og hindret dermed fri søkesannhet om den ytre verden. Dette kontrasteres til naturvitenskapelig forskning, som var frigjort fra kirkelæren. Forfatterne påpeker også at pavekirken definerte kristentroens innhold og at troen var preget av kirkelige pålegg snarere enn individers gudsforhold (Heum et al., 2013, s. 144). John Wyclif og Jan Hus problematiserte imidlertid frelsens avhengighet av kirken. De mente at

⁵⁷ Annet innhold i *Dictatus Papae* analyseres i kapittel 4.2.5.

kristendommen var «et personlig forhold mellom Gud og den enkelte troende» (Heum et al., 2013, s. 164).

Bokas kanon om middelalderkirkens lære er noe kortfattet, men fremhever kirkens verdensbilde, frelse og fortapelse, synd, hverdagslige trosforestillinger og kristentroens kjerne. Mye av dette beskrives for kort til å analyseres. Jeg vil trekke frem to hovedmomenter: Augustins lære og middelalderkirkens trosstruktur.

Augustins lære kan anses som bokas hovedrepresentant for middelalderkirkens tro. Denne læren fremstilles nyansert. Boka betoner nemlig både Gud og djevelen, og både synden og tilgivelsen. Fortapelsen og frelsen beskrives dermed relativt jevnbyrdig. Kristentroen påpekte fortapelsens realitet, men også at det fantes tilgivelse, kraft og håp. Troen på Guds kommende seier fremstår som et håpefullt fremtidssyn. Representasjonen av Augustins lære fremstiller dermed en kristentro preget av synd og alvor, men også tilgivelse og håp.

Kapitlene om renessansen og reformasjonen beskriver flere kontraster mellom middelalderkirkens og senere tiders kristentro. Middelalderkirken tillegges disposisjonelle attribusjoner, da den definerte troens innhold og formidlet Guds frelse. Den jevne kristne trosaktør tillegges derimot en passiv rolle med situasjonelle attribusjoner. Dermed fremstilles middelalderens tro som upersonlig, kollektiv og rituell. Middelalderens kristendom var altså en struktur definert og formidlet ovenfra snarere enn aktørers overbevisning. Dette kontrasteres til ettertidens individualistiske kristendom.

Videre bandt middelalderkirkens bibelsyn naturvitenskapen. Dette styrker inntrykket av kristendom som en dogmatisk struktur formidlet ovenfra. Boka indikerer at moderne tider medbrakte både trosmessig og forskningsmessig frigjøring fra middelalderkirken. Middelalderkirken fremstilles dermed som en kirke man er glad hører fortiden til.

Oppsummert beskriver boka middelalderkirkens kristendom både som alvorlig og syndsfokusert, og som en kilde til håp, frelse og mening. Kirken la imidlertid tydelige rammer rundt både naturvitenskap og menneskers tro. Kristendommen var ikke en individuell og personlig gudsrelasjon, men heller en rituelt orientert trosstruktur som ble definert ovenfra.

4.3.6 Oppsummering

Lærebøkernes kanoner om kristen tro og lære er forholdsvis ulike. Lærebokforfatterne vektlegger middelalderens trosforestillinger i ulik grad, og de trosforestillingene som inkluderes i fagstoffet varierer mellom bøkene. Jeg finner likevel grunnlag for å diskutere enkelte momenter ved bøkernes kanoner og fremstillinger.

Vektlegging av tro

Lærebøkernes vektlegging av kirkens tro og lære varierer i stor grad. Moen (1977) og Aase & Dyrvik (2003) beskriver så få trosforestillinger at man knapt kan snakke om en kanon. Ved sammenligning med tidligere analyserte kategorier kan det antas at forfatterne tillegger politisk fagstoff overordnet betydning, mens trosforestillingerens historiske betydning nedtones. Heum et al. (2013) og Emblem et al. (1988) fremhever flere trosaspekter ved middelalderkirken, mens Benedictow (1995) beskriver trosforestillinger i størst grad. Man kan anta at disse lærebokforfatterne anser kirkelæren som mer historisk relevant enn de andre forfatterne.

Det kan også påpekes at mange trosforestillinger nevnes uten at de utdypes. Dette skyldes at trosforestillingene ofte nevnes i kontekst av andre, overordnede tematikker. Eksempelvis utdyper ikke Emblem et al. (1988) mariadyrkelsen og kirkens bibelsyn, da dette nevnes i kontekst av kvinnesyn og kirkekritikk. Mange trosforestillinger utgjør dermed sidekommentarer til annet fagstoff og utgjør ikke lærebokforfatteres fokus.

Ovenfra eller nedenfra

Man kan spørre hvorvidt lærebøkene fremhever hva middelalderens kristne trodde eller hva kirken lærte. Med andre ord: fremstilles troen som aktørsentrert eller som en struktur?

Emblem et al. (1988) fremhever at kirken forvaltet sakramentene, var nødvendig for frelsen og viet livet etter døden stor oppmerksomhet. Læren om skjærsilden ble endret for å gagne kirken og teologer senket kvinners status. På lignende vis beskriver Heum et al. (2013) troen som upersonlig og definert ovenfra, og boka betoner Augustins lære snarere enn menneskers tro. Benedictow (1995) fremhever hva prester forkynte og kirken hevdet, mens Aase & Dyrvik (2003) påpeker at kirken bestemte hva folk skulle tenke og mene.

Samtlige lærebøker fremstiller troen ovenfra snarere enn nedenfra. Det er kirken og teologer som fastsetter læren. Vanlige kristne tillegges situasjonelle attribusjoner, da de måtte ta imot og respondere på læren. Kristendommen fremstilles dermed som en ytre påført og upersonlig struktur. Imidlertid fremstår senmiddelalderens kirkekritikere som aktive aktører med disposisjonelle attribusjoner.

Hinsidigheten og forfatternes vurderinger

Læren om det hinsidige liv er den trosforestillingen som betones i flest lærebøker. Hinsidigheten fremheves dermed som middelalderkirkens viktigste trosforestilling. Lærebokforfatterne gir imidlertid ulike representasjoner av hinsidigheten, og dette skaper ulike fremstillinger av kristendommen i middelalderen.

Heum et al. (2013) har en nyansert fremstilling av hinsidigheten, og boka beskriver både fortapelsen og frelsen. Emblem et al. (1988) fremhever derimot helvete og fortapelsesfrykt i større grad enn himmelen og frelsen, og dette knyttes til folks avhengighet av kirken. Benedictow (1995) arkiverer frelsen og gir detaljerte beskrivelser av fortapelsen, deriblant ved ord som «torturister», «redsler», «skremmende» og «syndestraff». Disse tre bøkernes fremstilling av hinsidigheten kan dermed skaleres fra nyansert til ensidig negativ og skremmende.

Denne skaleringen gjenspeiles i lærebøkernes helhetlige fremstilling av troen. Kun Heum et al. (2013) nevner positive momenter ved troen, som frelse, tilgivelse og håp. Emblem et al. (1988) fremhever troens skremmende aspekter. Verden var mørk og full av fristelser, og mennesker måtte unngå fortapelsens redsler. Benedictow (1995) fremstiller troen utelukkende negativt, deriblant ved beskrivelser av «skrekkslagne kristne» som levde i frykt for evighetens tortur og redsler. Gud beskrives med ord som «voldsom» og «vrede», og fokuset på syndestraff fremstiller en straffende Gud. Kristendommen var altså en utelukkende negativ tankestruktur som kristne måtte frigjøres fra.

Hva utelates?

Til sist kan man spørre lærebøkene utelater av læremessig fagstoff. Lærebøkene betoner hovedsakelig trosforestillinger relatert til hinsidigheten, synd og kvinnesyn. Imidlertid fremhever ingen av lærebøkene trosforestillinger om Jesus, sakramentene, jomfru Maria og

helgener, og kun Moen (1977) nevner skolastikken. Dermed er mange elementer av kirkens lære og teologi nærmest fullstendig arkivert. Lærebokforfatterne fremhever muligens trosaspekter som relateres til politikk, maktforhold og menneskers hverdagsliv. Dette forutsetter imidlertid at forfatterne anser troen på Maria, Jesus, sakramenter og helgener som mindre avgjørende for disse forholdene.

4.4 Kristne handlinger

I dette delkapitlet analyseres lærebøkernes fagstoff om kristne handlinger. Dette omfatter både religiøs utøvelse og kirkelige normer og regler. Det vil drøftes hvilke kanoner dette fagstoffet danner i lærebøkene og hvilke fremstillinger dette skaper av middelalderkirken.

4.4.1 Historien i perspektiv – Moen, 1977

Moen (1977) fremhever ikke kristne handlinger, ritualer og normer. Analysen av *Kirkeinstitusjonen* viste at geistlige bedrev sykepleie, fattigforsorg og undervisning, og at paven fikk «drevet igjennom» geistlig sølibatkrav (Moen, 1977, s. 83, 77, 121).⁵⁸ Man kan hevde at dette utgjorde kristne handlinger og at kristne handlinger var knyttet til diakoni, seksualmoral og barmhjertighet. Moen nevner imidlertid kun enkelte geistlige handlinger, mens kristendommens uttrykk i menneskers hverdagsliv er arkivert. Man kan dermed ikke påvise en kanon om kristne handlinger i denne boka.

4.4.2 Verden 1. – Emblem et al., 1988

Denne boka nevner at kirken hjalp mennesker til himmelen gjennom handlinger og ritualer. Kirken innkalte til messer og «hverdagen ble til stadighet avbrutt av spesielle høytidsdager» (Emblem et al., 1988, s. 101). Kirken forvaltet også sakramentene, som var nødvendige for frelsen. Folk kunne kjøpe kostbare sjelemesser for de avdøde i skjærsilden, noe som styrket kirkens økonomi (Emblem et al., 1988, s. 102).

Avlatshandelen beskrives som kirkelig spekulasjon «i folks dødsangst», hvor folk frikjøpte seg fra botshandlinger (Emblem et al., 1988, s. 119). Boka nevner også to andre økonomiske

⁵⁸ Se kapittel 4.1.1.

momenter: kirken skattla bønder i senmiddelalderen, og den forbød renter (Emblem et al., 1988, s. 110, 119).

I kontekst av syndelæren beskrives kirkens påbud om at folk årlig måtte bekjenne sine synder for en prest. I slike skriftemål vurderte prestene menneskers handlinger og påla dem botsøvelser, eksempelvis tilknyttet pilegrimsreiser, helgendyrkning og relikvier. Forfatterne kommenterer at kirken dermed ble en «offentlig oppdragerinstitusjon» (Emblem et al., 1988, s. 101).

Boka nevner gjentakende kirkens forhold til seksualitet. Kirken mislikte og kjempet mot prostitusjon, og geistligheten var pålagt sølibat (Emblem et al., 1988, s. 96-97). Kirken krevde livslangt monogami, fordømte utroskap og verdsatte sølibatet over ekteskapet. Mange kristne avsto fra seksualliv, men kirken strevde med å få geistlige til å overholde sølibatet (Emblem et al., 1988, s. 102-103). «Sølibatkravet møtte motstand, og mange klarte ikke å styre sin erotiske trang» (Emblem et al., 1988, s. 104). I senmiddelalderen brøt selv paven sølibatet (Emblem et al., 1988, s. 119).

Til slutt nevner boka forkynnelse om nestekjærighet og kirkens sju barmhjertighetsgjerninger: «Gi de sultne mat, pleie de syke, gi de tørste drikke, gi de husville bolig, kle de nakne, besøke fanger, begrave de døde» (Emblem et al., 1988, s. 103). Cluny-bevegelsen krevde dessuten fastsatte fredstider hvor sivile skulle skånes (Emblem et al., 1988, s. 97).

Med dette fagstoffet innehar boka en relativt bred kanon om kristne handlinger. Kanonen omfatter religiøse ritualer, skriftemål, seksualliv, botshandlinger og barmhjertighetsgjerninger. Mange handlinger beskrives imidlertid kortfattet og i kontekst av andre tematikker. Jeg vil derfor fremheve to hovedrepresentanter for kristne handlinger: skriftemål og seksualnormer.

Representasjonen av skriftemålet fremstiller pålagte handlinger snarere enn aktørsentrerte handlinger. Kirken påla mennesker skriftemål og bestemte hvilke botsøvelser de skulle utføre. Aktørene, kristne mennesker, tillegges situasjonelle attribusjoner. Videre påførte kirken fortapelsesfrykt og manipulerte frem avlatshandel. Representasjonen fremstiller nettopp det kirken som, nemlig en oppdragelsesinstitusjon. Samtidig tillegges skriftemålet religiøse formål og beskrives ikke utelukkende som normregulering.

Forfatterne nevner seksualitet og sølibat ved seks anledninger. Seksualitet fremstår dermed som et livsområde kirken brydde seg særdeles mye om og regulerte i stor grad. Frivillig sølibat nevnes, men seksualitet fremstilles hovedsakelig i lys av kirkens påbud. Kirken krevde monogami og geistlig sølibat, og den fordømte utroskap. Seksualnormer fremstilles mer som juridiske bestemmelser enn religiøse handlinger. Videre fremstår seksualkravene som urimelige, noe som forsterkes ved at kirkelig opposisjon mot sølibatet fremheves.

Oppsummert inneholder boka en bred kanon hvor skriftemålet og seksualnormer betones mest og hvor kirken fremstilles som en oppdragelsesinstitusjon. Kristne handlinger tar utgangspunkt i kirkens bestemmelser fremfor aktørene selv, og aktørenes attribusjoner er situasjonelle. Boka nevner imidlertid også kristne barmhjertighetsgjerninger og religiøse ritualer, og kristne handlinger fremstilles dermed som både religiøse og normorienterte.

4.4.3 Veier til vår tid 1 – Benedictow, 1995

Benedictow (1995) fremhever at religionsutøvelse ikke var et privat, men et offentlig anliggende. Kristne handlinger beskrives derfor med utgangspunkt i kirkelige bestemmelser.

Boka fremhever skriftemålet. Sogneprester benyttet dette til å «kontrollere sognebarnas religiøse oppførsel» og «skaffe seg viten» om deres synder (Benedictow, 1995, s. 152). Folk bekjente sine synder og prestene etterga syndestrafen dersom folk utførte tillagte botsøvelser, som faste, pilegrimsreiser og bønn. Gode gjerninger og religiøse handlinger kunne korte syndestrafen, mens dødsfall uten skriftemål, nattverd og dødssakramentet førte til helvete (Benedictow, 1995, s. 152, 195). Benedictow nevner også en far som, i fortvilelse over sønnens død, «skjød med sin armbrøst mot himmelen – og ble straffet for gudsbespottelse!» (1995, s. 181).

Kirken krevde faste «på små brødrasjoner og vann» store deler av året, hvilket «må ha undergravd helsen til mange mennesker» (Benedictow, 1995, s. 154-155). Det påpekes at faste og bot ble ansett som helbredende snarere enn straffende, og at dagens katolske kirkes fastekrav er mildere.

Seksualiteten var særlig farlig for frelsen. Kirken prøvde derfor «å kontrollere og redusere den» (Benedictow, 1995, s. 159). Kirken forbød mangegifte og utenomekteskapelig sex, gav mannen patriarkalsk myndighet og gjorde ekteskapet «ubrytelig og regulert av kirkens lover» (Benedictow, 1995, s. 148). Prestenes botsbøker fokuserte på seksuell regulering. Benedictow

siterer en botsboks omtale av 26 ulike seksuelle synder, deriblant homoseksuelle handlinger, onani, begjærstanker og synd med dyr (1995, s. 152-154).

Ekteskapets seksualliv var «sterkt beskåret» og kun tillat for reproduksjon. Alle måtte være seksuelt avholdende to tredeler av året (Benedictow, 1995, s. 152-155). Under skriftemål «finspurte» prestene «om seksuelle forhold under trussel om evig fortapelse» og løftet «dynene over hele Vesten» (Benedictow, 1995, s. 199). Prester overholdt imidlertid ikke sølibatet og etterfølgelse av kirkekravene ville tømte Europa for mennesker. «Menneskene gjorde nok som før, trolig med større angst og uro» (Benedictow, 1995, s. 154).

Boka omtaler også økonomirelaterte handlinger. Bøndene måtte betale tiendeskatt til kirken, noe mange anså som en urimelig tyngsel (Benedictow, 1995, s. 151). Kirken forbød lånerenter, ekskommuniserte ågerkarer og hevdet at pengeutlånere «gjorde djevelens verk» (Benedictow, 1995, s. 170-171). Ved avlatshandelen betalte «skrekkslagne kristne» «svimlende beløp» for å redusere tiden i skjærsilden (Benedictow, 1995, s. 195). Avlatshandelen ble imidlertid kritisert som umoralsk og ubibelsk. Kritikkk rammet også geistliges seksuelle umoral, simoni og sølibatkrav (Benedictow, 1995, s. 196, 198).

Boka inneholder mye fagstoff relatert til kristne handlinger, hvilket danner en bred kanon. Jeg vil hevde at særlig skriftemål, botsøvelser og seksualnormer representerer kristne handlinger. Videre vil jeg diskutere noen momenter ved representasjonen av kristne handlinger.

Mengden fagstoff som omhandler representantene må påpekes. Skriftemål og botshandlinger, og seksualitet, nevnes i henholdsvis åtte og syv avsnitt, samt i et over en side langt botsbokutdrag.⁵⁹ Representantene beskrives i detalj, særlig ved siteringen av hele 26 ulike seksuelle synder og deres botsgjerninger. Kirken fremstår dermed som særlig opptatt av syndebot og seksualitet.

Videre fremstilles representantene som kirkelig atferdskontroll. Benedictow benytter ordet «kontrollere» om både religiøs oppførsel og seksualitet (1995, s. 152, 159). Ordene «tillatt», «kravet», «skulle være» og «kristne skulle gjøre» benyttes også (Benedictow, 1995, s. 152-155). Seksualnormer fremstilles som frihetsbegrensende og undertrykkende, da prester «løftet dynene» og beskar seksualiteten. De kristne massene tillegges kun situasjonelle attribusjoner.

⁵⁹ Benedictows avsnitt er generelt lange, gjerne på 14 linjer.

Kristne handlinger fremstilles dermed mer som kontroll ovenfra enn som aktørers handlinger nedenfra.

Handlingenes religiøse formål knyttes nærmest utelukkende til syndestraff og fortapelsesfrykt, og læreboka fremmer tydelige verdidommer. Fastekrav undergravde folkehelsen, avlat ble betalt av «skrekkslagne kristne» og seksualitet ble «beskåret» og utøvd med «angst og uro». Fagstoffet fremhever dermed handlingenes begrensende og negative aspekter, mens handlingenes hensikt og positive sider nedtones. Fokuset ligger på kirkens forbud og påbud. Kristne handlinger og levereregler tillegges ingen positive konsekvenser og fremstilles dermed utelukkende negativt.

Oppsummert fremhever boka skriftemål, botsøvelser og seksualnormer. Disse fremstilles mer som frihetsbegrensende krav og atferdskontroll ovenfra enn som aktørers handlinger. Handlingene var preget av fortapelsesfrykt og tillegges ingen positive beskrivelser. Representasjonen av kristne handlinger fremstiller dermed et undertrykkende og tidvis skadelig handlingsregime.

4.4.4 Portal – Aase & Dyrvik, 2003

Denne boka fremhever maktpolitiske momenter ved middelalderkirken, mens kristen tro⁶⁰ og handlinger betones i mindre grad. Dette vanskeliggjør analysen av denne kategorien.

Benedikts regler understrekes som retningsgivende i kirkens liv. Disse omfattet seksuell avholdenhet, fattigdom og bønn. Etter Cluny-reformene skulle kirken også bedrive «sosialt arbeid blant de syke og fattige» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 113). Man kan dermed anse sølibat, bønn og diakoni som kristne handlinger. Middelalderens ideal var imidlertid å «isolere seg i klostrene med bønn, tekstlesning og gudstjenester». Dette kontrasteres til renessansemenneskenes forening av «antikk filosofi, kristne verdier, søken etter materielle goder og ny vitenskapelig kunnskap» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 166-167).

Læreboka nevner bøndernes harde kår. «Etter at godsherren hadde fått sitt, skulle det også betales en kirkeskatt på 10%, *tienden*, til landsbypresten». Bøndene «fikk liten hjelp» av prestene, da disse viste til Guds sosiale bestemmelser og «formidlet hva gjennomsnittsbonden skulle tenke og gjøre» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 109, 111).

⁶⁰ Se kapittel 4.3.4.

Dette fagstoffet danner en svært kortfattet kanon. Enkelte handlinger nevnes men uten å utdypes, og både religiøse og normative handlinger er nærmest arkivert. Man kan knapt snakke om en kanon, og dette vanskeliggjør analysen. Jeg vil imidlertid påpeke et skille mellom kirkelige handlinger og folkelige handlinger.

Blant kirkens handlinger fremheves bønn, sølibat og gudstjenesteliv som idealer. Kirkens gjerninger fremstår dermed som religiøse og de tok utgangspunkt i idealer, klosterregler og reformbevegelser. Disse kirkeidealene kontrasteres til vitenskapelig kunnskap, hvilket kan indikere en verdidom.⁶¹

Vanlige kristnes religionsutøvelse betones ikke og bøndene fremstilles som avmektige aktører med situasjonelle attribusjoner. De skulle betale den tyngende kirkeskatten, fikk liten hjelp og ble fortalt hva de skulle gjøre. Nettopp hva de skulle gjøre betones ikke. Man får imidlertid inntrykk av at geistligheten var religiøse utøvere, mens bøndene var handlingsbundet av kirken.

Oppsummert fremhever ikke forfatterne kristne handlinger. Imidlertid tillegges kirken religiøse handlinger, mens vanlige mennesker fremstår som handlingsbundet av kirken.

4.4.5 Alle tiders historie – Heum et al., 2013

Denne boka nevner at kirken hjalp fattige og syke, og at Benedikts klosterregler ble brukt i hele Vest-Europa. Munker utførte bønn, jordbruk, skriving, undervisning og diakoni, og slik utgjorde munkene forbilder for andre menneskers himmelstreben (Heum et al., 2013, s. 64-65).

Videre betones kristne handlinger i lys av Augustins syndelære.⁶² Kirken definerte mange handlinger som syndige, og særlig handlinger relatert til seksuallivet. Kirken fastsatte også tilgivelseskriterier i form av botsgjerninger og bøter. Videre påla kirken tiendskatten, som gikk til kirkers vedlikehold, presters lønninger og fattighjelp. Folk søkte trøst og hjelp hos helgener og martyrer, og relikvier «var nyttige for å hente mot, kraft og håp i en vanskelig hverdag» (Heum et al., 2013, s. 75). De troende skulle imidlertid «først og fremst følge kirkens pålegg om å delta i gudstjenesten og sakramentene» (Heum et al., 2013, s. 144).

⁶¹ Kontrasten mellom middelalderkirken og vitenskap gjenspeiles i kapittel 4.3.4.

⁶² Se kapittel 4.3.5.

Fagstoffet nevner altså mange kristne handlinger, men utdyper disse i liten grad. Eksempelvis nevnes botsøvelser, men ikke hva de innebar. Kanon kan dermed sies å være forholdsvis bred, men samtidig tynn og uten tydelige representanter.

Man kan argumentere at forfatterne, i likhet med Aase & Dyrvik (2003), skiller mellom kirkens og kristnes handlinger. Geistlige levde da religiøse klosterliv mens vanlige kristne utførte botsøvelser. Boka gjenspeiler dette til en viss grad. Imidlertid tillegges klostervesenet diakoni og jordbruk i tillegg til rent åndelige handlinger. Dessuten fremheves munkene som forbilder for andre kristne. Man kan dermed anse munkers bønn, diakoni og jordbruk som handlingsidealer også for lekmenn.

Læreboka beskriver kristne gjerninger i kontekst av synd. Folk unngikk syndige handlinger og utførte tilgivende botshandlinger. Her tillegges menneskene situasjonelle attribusjoner, mens kirken hadde definisjonsmakt over syndige og tilgivende handlinger. Videre påla kirken tiendeskatt og religiøse handlinger. Dette skaper inntrykk av en handlingsregulerende kirke.

Imidlertid fremstår også vanlige mennesker til dels som aktive aktører. De tillegges nemlig enkelte disposisjonelle attribusjoner, da de selv søkte helgener, martyrer og relikvier.

Handlingene tillegges dessuten positive nytteverdier i form av håp, kraft, trøst og hjelp. Disse nytteverdiene fremheves i større grad enn botsgjerningers tyngende aspekter.

Religiøse gjerninger var altså kirkelige pålegg, men de ble utført og nyttiggjort av aktører. Kristne handlinger defineres dermed både ovenfra og nedenfra, og aktører tillegges både situasjonelle og disposisjonelle attribusjoner. Videre fremstår de fleste handlingene mer som religiøse enn som juridiske. Kirken fremstår dermed som mer religiøst regulerende enn handlingsregulerende.

Oppsummert innehar bokas kanon flere kristne handlinger, hvorav få utdypes. Munkenes liv og handlinger var forbilder for andre kristne. Kirken definerte syndige gjerninger og hvilke gjerninger som gav tilgivelse, mens mennesker søkte hjelp hos helgener, relikvier og martyrer. Kristne handlinger ble pålagt ovenfra men utført av til dels frie aktører. Handlingene fremstår som religiøse snarere enn normregulerende og tyngende.

4.4.6 Oppsummering

Kanonenes innhold

Lærebøkene beskriver kristne handlinger i ulik grad, og særlig Moen (1977) og Aase & Dyrvik (2003) betoner få kristne handlinger. Skriftemål, botsgjerninger og seksualnormer utgjør bøkernes fremste representanter. Disse fremheves særlig i Emblem et al. (1988) og Benedictow (1995), men de nevnes også i Heum et al. (2013) og Moen (1977). Diakoni og barmhjertighet nevnes av samtlige forfattere unntatt Benedictow (1995), men disse handlingene betones i liten grad. Heum et al. (2013) og Emblem et al. (1988) nevner også religiøse handlinger og ritualer, deriblant sakramenter, pilegrimsreiser, messer, helgendyrkelse og relikviedyrking. Også disse handlingene betones imidlertid svært kortfattet. Følgelig fremstilles kirken som særlig opptatt av seksualitet og bot.

Skriftemål og botsgjerninger

Flere lærebøker fremhever skriftemål og botsgjerninger i kontekst av kirkens synds- og fortapelselære. Lærebøkene vurderer imidlertid utførelsen og konsekvensene av dette noe ulikt, og bøkernes vekting danner ulike bilder av middelalderkirken.

Emblem et al. (1988) fremstiller skriftemål som et kirkelig pålegg. Alle måtte skrifte, mens kirken vurderte folks synder og tilla botsgjerninger. Botsgjerningene ble utført av situasjonelle aktører og kirken fremstilles som en oppdragelsesinstitusjon. Dette gir et noe negativt bilde av kirken.

Også Heum et al. (2013) fremhever at kirken definerte hva som var syndig og hva som gav tilgivelse. Boka fremstiller likevel ikke kirken som en oppdragelsesinstitusjon.

Botsgjerningene ble utført av delvis disposisjonelle aktører, og læreboka belyser gjerningenes nytteverdi. Dette danner et nyansert bilde av kirken.

Benedictow (1995) fremstiller skriftemål og borsgjerninger som kirkelig atferdskontroll. Kirkens forbud og påbud fremstår som utelukkende negative. De undergravde folkehelsen, begrenset folks frihet og forårsaket angst og uro. Prestene grep inn i folks liv og tillegges disposisjonelle attribusjoner, mens vanlige mennesker fremstilles situasjonelt som «skrekkslagne kristne». Kristne handlinger var dermed ytre påført, under trussel om fortapelse. Dette gir et svært negativt bilde av en undertrykkende middelalderkirke.

Seksualitet

Samtlige lærebøker nevner kirkens relasjon til seksualitet. Moen (1997), Aase & Dyrvik (2003) og Heum et al. (2013) nevner hovedsakelig sølibatkravet blant geistlige. Dette fremstiller kirken som opptatt av seksualitet innad i egne rekker. Sistnevnte lærebok bemerker også at mange seksuelle handlinger ble ansett som syndige på generell basis.

Emblem et al. (1988) nevner frivillig sølibat. Boka fremstiller imidlertid «sølibatkravet» som urimelig og betoner folks motstand mot dette. Kirken verdsatte sølibatet over ekteskapet, krevde livslangt monogami og fordømte utroskap. Dermed beskrives seksualitet i lys av kirkelige påbud og forbud.

Benedictow (1995) fremstiller kirken som særdeles opptatt av å kontrollere og begrense menneskers syndige seksualitet. Kirkelige seksualnormer fremstår som beskjærende, undertrykkende og som kilder til angst og uro. Læreboka fremhever de påbud som situasjonelle aktører måtte følge. Disse påbudene ble gitt av disposisjonelle prester som «løftet dynene» og truet med fortapelse. Alt i alt fremstilles en middelalderkirke som aktivt grep inn i og undertrykket menneskers seksualitet.

Lærebokforfattere gir altså ulike vurderinger av kirkens seksualnormer. Med få unntak fremstår imidlertid normene som krav som måtte følges av situasjonelle aktører. Ulike lærebokforfattere vurderer seksualnormene negativt eller nøytralt, men ikke positivt.

Dessuten begrunnes påbudene sjelden religiøst utover at seksualitet ble ansett som syndig. Påbudene fremstår dermed mer som atferdsmessige påbud enn som religiøse handlinger. Alt i alt fremstilles kirken som særlig opptatt av seksualitet, både i egne rekker og i samfunnet.

Struktur og aktør

Man kan spørre seg hvorvidt kristne handlinger beskrives med utgangspunkt i aktive aktører eller i kirkens strukturer og bestemmelser. Et annet spørsmål er hvorvidt ulike aktører tillegges disposisjonelle og/eller situasjonelle attribusjoner.

Heum et al (2013) tar utgangspunkt i både aktører og strukturer. Kristne handlinger ble definert av kirken og utført av aktører. Både geistlige og vanlige aktører foretok valg innenfor sine rammer, og de fremstilles dermed både situasjonelt og disposisjonelt. Aase & Dyrvik (2003) har et noe mer strukturelt preg. Geistlige utførte klosterreglenes bestemmelser og

bestemte hva mennesker skulle gjøre, mens vanlige mennesker var situasjonelle og avmektige.

Emblem et al. (1988) har en tydelig strukturell tilnærming. Kristne handlinger ble definert og pålagt ovenfra, og utført av situasjonelle aktører nedenfra. Et unntak fra dette er de aktørene som trosset kirkens seksualnormer. Geistlige fremstår som både disposisjonelle og situasjonelle. De bestemte nemlig over andre, men var selv underlagt krav og normer.

Benedictow (1995) fremstiller situasjonelle kristne som ble kontrollert ovenfra og måtte følge kirkestrukturens bestemmelser. I kontrast fremstilles prestene som disposisjonelle aktører gjennom skriftemål og atferdskontroll.

Med unntak av Heum et al. (2013) fremstiller dermed lærebøkene vanlige kristnes handlinger nærmest utelukkende som ytre definerte påbud. Middelalderens kristne fremstår ikke som aktive religionsutøvere, men som individer underlagt kirkestrukturens bestemmelser. I kontrast fremstilles geistligheten både situasjonelt og disposisjonelt. De geistlige var selv underlagt kirkestrukturen, men de bestemte over vanlige menneskers liv. Disse tendensene fremstiller middelalderkirken som en handlingsregulerende struktur og middelalderens kristne som underlagt og begrenset av denne strukturen.

5. Hovedfunn og diskusjon

I dette kapitlet vil jeg trekke frem og diskutere det jeg anser som analysens hovedfunn. Kapitlet er tredelt. Først presenteres hovedfunn vedrørende bøkens kanoner. Jeg vil da påpeke hvilke kategorier og hvilket fagstoff som betones i størst grad, samt vise til likhetstrekk og ulikheter mellom lærebøkene. I kapitlets andre del påpekes tendenser i lærebøkens fremstillinger av middelalderkirken. Til sist vil jeg fremheve lærebokforfatteres rolle i seleksjon og fremstilling av fagstoff, samt diskutere hvorvidt forfatterne har et religionsdidaktisk ansvar.

5.1 Lærebøkens kanoner

Analysen viser at lærebøkene samlet sett innehar et bredt spekter av fagstoff. Enkelte kirkehistoriske momenter nevnes gjentakende, mens andre momenter inngår i kun en lærebok. Innholdsmessig preges bøkene dermed av både likheter og ulikheter.

Jevnt over inneholder lærebøkene mest fagstoff fra kategoriene *Kirkeinstitusjonen* og *Kirken og styresmakter*.⁶³ Alle lærebøkene fremhever momenter ved kirkens institusjon, embeter, sosiale rolle og innflytelse på politisk nivå. Mengden fagstoff om *Kirkens tro og lære* og *Kristne handlinger* varierer i større grad fra bok til bok. Enkelte bøker innehar ikke en tydelig kanon om disse kategoriene.

Fagstoffet i *Kirken og styresmakter* er svært stabilt og gjentakende på tvers av bøkene. Nærmest samtlige lærebøker betoner Frankerriket, investiturstriden, korstogene og pavens minkende makt i senmiddelalderen. Få momenter nevnes utover disse tematikkene. Lærebøkens beskrivelser av middelalderkirkens politiske rolle er dermed svært samstemte.

Kirkeinstitusjonen er også tydelig representert i utvalget. Samtlige lærebøker nevner klostervesenet, paven og andre geistlige aktører. Paven utgjør institusjonens hovedrepresentant i tre av lærebøkene og alle bøkene fremhever hans lederrolle innenfor middelalderkirken.

⁶³ Benedictow (1995) er et unntak fra dette.

Lærebøkene betoner imidlertid ulike sider ved kirkeinstitusjonen og dets embeter. Benedictow (1995) fremhever sogneprestenes rolle; Heum et al. (2013) betoner klostervesenet; Moen (1977) beskriver den geistlige overklassen; Emblem et al. (1988) påpeker presters gjøremål og nonners kår. Jevnt over inneholder bøkene mer fagstoff om kirkens sosiale rolle og makt enn dens religiøse funksjon og diakoni.

Kirkens tro og lære vektlegges ulikt mellom lærebøkene. Moen (1977) og Aase & Dyrvik (2003) innehar knapt en kanon om denne kategorien. De andre lærebøkene fremhever særlig synd og troen på det hinsidige liv, og da særlig fortapelsen. Utover dette fremhever bøkene et spekter av ulike trosforestillinger, deriblant skolastikken, kirkens kvinnesyn, og Augustins lære. De fleste av disse trosforestillingene utdypes i liten grad og fremstår som sidekommentarer. Troen på Jesus, helgener og sakramenter betones ikke. Bøkenes kanoner er derfor ulike, men deres fokusområder har noen likhetstrekk.

Også fagstoff fra kategorien *Kristne handlinger* innpasses svært ulikt i lærebøkens kanoner. Skriftemål, botsgjerninger og seksualnormer utgjør kanonenes hovedrepresentanter i denne kategorien, men bøkene betoner disse i ulik grad. Alle bøkene nevner diakoni og barmhjertighet, men uten å utdype dette. I lys av Smarts religionsdimensjoner inneholder bøkene langt mer fagstoff om kirkens juridisk/etiske enn dens praktisk/rituelle dimensjon (Andreassen, 2016, s. 95).

Med unntak av fagstoff fra *Kirken og styresmakter* innehar altså lærebøkene et temmelig variert fagstoff. Kirkelige seksualnormer, paven, synet på hinsidigheten og kirkens institusjonelle rolle er gjentakende. Utover dette kan det vanskelig påvises kontinuitet i bøkens kanoner. Man kan dermed ikke snakke om en gjentakende kanon i historiebøkene, men snarere om likhetstrekk og ulikheter mellom lærebøkens individuelle kanoner.

Analysen understreker dermed lærebokforfatterens frihet til seleksjon av fagstoff. Forfatterne konstruerer sine kanoner. Denne friheten gjenspeiles ved at læreplanene har gitt lærebokforfatterne få innholdsmessige føringer. Hver bok gjenspeiler dermed det bokas forfattere anser som «nøkkelkunnskap» om middelalderkirken, hvilket skaper svært ulike fremstillinger av middelalderens kristendom (Andreassen & Lewis, 2014, s. 2).

5.2 Fremstillinger av middelalderkirken

Lærebøkernes samlede innhold er altså bredt og lærebokforfatterne vinkler sitt fagstoff ulikt. Dette vanskeliggjør tydelige konklusjoner rundt bøkernes helhetlige fremstilling av middelalderkirken. Det må derfor påpekes at ingen konklusjoner om bøkernes fremstillinger vil være dekkende for samtlige lærebøker.

Jeg ser likevel grunnlag for å trekke frem enkelte likhetstrekk ved bøkernes fremstillinger. Jeg har valgt å innsnevre disse likhetstrekkene til fire hovedtendenser. Disse tendensene gjelder ikke uten unntak, men gjenspeiler mine overordnede inntrykk fra analysen.

5.2.1 Nedtoning av religiøse momenter

En tendens er at lærebøkene nedtoner middelalderkirkens religiøse dimensjon til fordel for dens sosiale og politiske dimensjoner. Dette synliggjøres mellom kategoriene, da *Kirkeinstitusjonen* og *Kirken og styresmakter* tillegges mer fagstoff enn *Kristen tro og lære* og *Kristne handlinger*.⁶⁴ Kirkens tro og religiøse utøvelse fremstår dermed som av underordnet betydning i lærebøkene.

Nedtoningen av religiøse momenter synliggjøres også innad i kategoriene. For det første betones få trosforestillinger i *Kristen tro og lære* og kirkens trosdimensjon fremstår som smal. Videre fremhever *Kristne handlinger* regler og påbud snarere enn religiøse handlinger, og disse reglene tillegges sjelden religiøs motivasjon. Kirken fremstår dermed som mer oppdragende enn religiøs. Til sist nedtones religiøse momenter i *Kirkeinstitusjonen*. Paven tillegges ikke religiøse funksjoner, kun Emblem et al. (1988) og Benedictow (1995) fremhever presters religiøse gjøremål og kirken fremstår ikke i hovedsak som en religiøs institusjon.

Klostervesenet utgjør et unntak fra denne representasjonen, da klostervesenet fremstilles som en religiøs institusjon bestående av religiøse individer. Bøkene beskriver dermed et skille: pavekirken fremstilles som en sosial maktinstitusjon mens klostervesenet fremstår som en religiøs institusjon. Pavekirken vektlegges imidlertid mest, og pavekirken representerer dermed middelalderkirken i større grad enn det klostervesenet gjør.

⁶⁴ Benedictow (1995) vektlegger samtlige kategorier.

Lærebokforfatternes vektlegging kan ses i kontekst av historiefaget. Historiebøker er historiedidaktiske snarere enn religionsdidaktiske og læreplanene fremhever sosiale og politiske forhold i større grad enn religion. Nedtoningen av religiøse momenter er derfor noe forståelig, og den indikerer ikke nødvendigvis at forfatterne nedvurderer middelalderkirkens religiøse betydning. Samtidig beskriver Moen samtidens historiesyn som «samfunnsorientert og sosialt preget»; det fremhevet «fysiske, sosiale og økonomiske» men ikke religiøse momenter (1977, s. XIV). Dette historiesynet må sies å prege lærebøkene. Dermed indikerer lærebokforfatterne muligens at religiøse momenter er av underordnet historisk betydning.

Uavhengig av forfatternes standpunkt vil lesere kunne trekke følgende konklusjon om middelalderkirken: dens betydning lå mer i dens sosiale rolle, innflytelse og makt enn i dens religiøse dimensjon i menneskers liv.

5.2.2 Pavens og kirkens makt

Jevnt over fremhever lærebøkene pavens og kirkens makt i middelalderen. Lærebøkene beskriver stater, konger og maktforhold, og kirken fremstilles i lys av dette. Vektleggingen av kirkens makt gjenspeiles i utsagn som «Kirken var på 1000-tallet den sterkeste maktfaktoren i Europa» (Aase & Dyrvik, 2003, s. 113). Vektleggingen gjenspeiles også i bøkens ordvalg. Paven og/eller kirken beskrives nemlig med ord som inneholder «makt»⁶⁵ ved 50 anledninger. Jevnt over fremstår kirken som en maktinstitusjon med stor innflytelse, både sosialt og politisk.

Det må innvendes at lærebøkene også nevner momenter som ikke er maktrelaterte, deriblant diakonalt arbeid og enkelte trosforestillinger. Dessuten fremstilles ikke alle kirkepolitiske hendelser utelukkende som politiske maktkamper. Eksempelvis nyanserer Heum et al. (2013) investiturstriden ved sosial og religiøs kontekst. Jevnt over må man likevel si at kirkens makt utgjør en rød tråd i bøkene, mens andre momenter nevnes mer sporadisk og kortfattet. Dette indikerer at kirkens makt anses som «nøkkelkunnskap» og mest verdt å vite om middelalderkirken (Andreassen & Lewis, 2014, s. 2).

Inntrykket av en maktorientert vektlegging forsterkes ved representasjoner av paven, som utgjør lærebøkens hovedrepresentant i både *Kirkeinstitusjonen* og *Kirken og styresmakter*. Paven fremstilles i hovedsak som en autoritetsfigur og politisk maktaktør.⁶⁶ Han tillegges

⁶⁵ Eksempelvis ordene «maktkrav/pavemakten/makten/maktkampen/mektig».

⁶⁶ Heum et al. (2013) fremstiller også paven som en religiøs autoritet.

disposisjonelle attribusjoner, søkte aktivt å fremme sin egen og kirkens makt, og fremstår ofte som en undertrykkende og kynisk makthaver. Særlig Moen (1977) fremhever pavens «maktkrav».

Oppsummert vies middelalderkirken et bredt spekter av fagstoff, men den fremstilles hovedsakelig som en maktinstitusjon ledet av en mektig pave. Lærebøkene vektlegging er forståelig, da historiefaget fremhever utvikling innen overordnede samfunnsforhold. Her var middelalderkirken utvilsomt en viktig faktor.

Samtidig kan den maktorienterte vektleggingen gi negative assosiasjoner til kirken på et generelt nivå. Ifølge deskriptiv representasjonsteori gir representanter et inntrykk av en større helhet. Man kan dermed konkludere at kirken i sin essens har vært en maktinstitusjon.

Lærebøkene er noe mer nyanserte enn dette, men deres vektlegging kan likevel skape dette generelle inntrykket. Man kan eksempelvis spørre hvorvidt representasjonen av en maktsøkende pave skaper et negativt inntrykk av den katolske kirken generelt.

5.2.3 Fremstilling ovenfra

En tredje tendens ved lærebøkene fremstillinger er at middelalderkirken beskrives ovenfra snarere enn nedenfra. Alle lærebøkene fremhever pavens lederrolle, og i Moen (1977), Emblem et al. (1988) og Heum et al. (2013) er paven kirkeinstitusjonens hovedrepresentant. Lærebøkene beskriver også geistligheten, men i noe mindre grad. Kun Benedictow (1995) fremhever presteskapet som kirkens hovedrepresentanter. Den kristne grasroten betones imidlertid i svært liten grad og lærebøkene gir få beskrivelser av ordinære menneskers kristendom.

Lærebøkene ovenfra-perspektiv reflekteres altså i hvilke aktører som fremheves, men også i disse aktørenes attribusjoner. Paven tillegges nærmest utelukkende disposisjonelle attribusjoner og fremstår som en tydelig aktør. Geistligheten fremstilles både disposisjonelt og situasjonelt. De var aktive aktører, men samtidig opererte de innenfor kirkeinstitusjonens rammer. Eksempelvis måtte prester leve i sølibat og munkene fulgte fastsatte klosterregler. Til sist tillegges ordinære mennesker nærmest utelukkende situasjonelle disposisjoner.

Middelalderens kristne beskrives dermed i lys av kirkens definerte rammer. Samtlige lærebøker fremstiller troen ovenfra, som fastsatt av kirken og mottatt av kirkegjengere. Med unntak av Heum et al. (2013) fremstiller lærebøkene ordinære kristnes handlinger nærmest

utelukkende som kirkelige påbud. Mennesker gjorde som de ble fortalt og etterfulgte kirkens normer. Middelalderens kristendom fremstår dermed som en påført og upersonlig struktur.

Lærebøkernes vektlegging kan sies å gjenspeiles i læreplanene, som vektlegger sosiale og politiske momenter. Her var paven og geistligheten av stor betydning. Lærebøkene utgjør dessuten svært komprimerte fremstillinger av europeisk historie, og de kan ikke betone alle historiske momenter i lik grad. Det er dermed forståelig at paven tillegges et friere og mer innflytelsesrikt aktørskap innenfor kirkeinstitusjonen enn den jevne prest og kirkegjenger.

Samtidig fører lærebøkernes vektlegging til at kristendommen fremstilles som en ytre påført og undertrykkende ramme rundt den jevne kirkegjenger. Dette forsterkes av den generelt maktorienterte fremstillingen av kirken. Man får inntrykk av at middelalderens kristne var ufrie aktører underlagt en autoritær middelalderkirke. Særlig Benedictow (1995) kan sies å fremstille den kristne grasroten som en marginalisert og undertrykket gruppe.

5.2.4 Negative vinklinger

En fjerde tendens er at lærebøkernes fremstillinger totalt sett fremstår som mer negativt enn positivt ladde. Som vist kan bøkene gi inntrykk av at kirken i sin essens var en maktinstitusjon, at kristendom var en ytre påført og frihetsbegrensende struktur og at middelalderens kristne var ufrie individer. Dette må sies å danne et negativt bilde av middelalderkirken. Det negative inntrykket er ikke nødvendigvis intendert av lærebokforfatterne, men likevel et inntrykk.

Videre tillegges middelalderkirken mange negative skussmål og vurderinger. Kirken ignorerte bønders livskår og fortalte hva de skulle tenke og gjøre (Aase & Dyrvik, 2003); barnekorstogene beskrives som «absurde» (Aase & Dyrvik, 2003) og «grotesk» (Emblem et al., 1988); pavens gjerninger sammenlignes med holocaust (Emblem et al., 1988); menneskers seksualitet ble beskåret (Benedictow, 1995); fasteregler undergravde folks helse (Benedictow, 1995); nonner ble diskriminert og kvinner ble sammenlignet med ugress (Emblem et al., 1988); middelalderens kristne beskrives som skrekkslagne (Benedictow, 1995).

Denne sammenfattingen av negative beskrivelser kan medføre at bøkene fremstår som mer negative enn de i realiteten er. Det må derfor påpekes at ikke alt fagstoffet om middelalderkirken fremstår som særlig verdiladd. Kirken tillegges dessuten enkelte positive

vurderinger. Blant annet hjalp kirken syke og fattige (Heum et al., 2013), innførte «gudsfreden» (Moen, 1977), forkynnte om nestekjærlighet (Emblem et al., 1988) og drev sykehus (Aase & Dyrvik, 2003). Den tidvis negative fremstillingen av middelalderkirken må dermed ikke overvurderes.

Bøkene innehar imidlertid langt flere negative enn positive beskrivelser av kirken. Eksempelvis tillegges paven flere negative, men ingen positive vurderinger. *Kristen tro og lære* fremhever fortapelsesfrykt i langt større grad enn himmelhåp. *Kristne handlinger* nedtoner aktørers disposisjonelle motiver og handlingers positive konsekvenser. I kontrast fremheves frihetsbegrensninger, og da særlig rundt folks seksualitet. Det negative inntrykket av middelalderkirken skyldes dermed både negativt ladde beskrivelser og fravær av nyanserende og positive vinklinger.

Mitt inntrykk er at særlig lærebøkene før 2000-tallet vurderer middelalderkirken mer negativt enn positivt. Dette kan muligens ses i sammenheng med læreplanene. Læreplanene fra 1976 og 1997 fremhevet nemlig makt og marginalisering og gav historiefaget et tydelig normativt formål. Imidlertid er det lærebøkene skrevet etter år 2000 som kontrasterer middelalderkirken med empirisk vitenskap.

Alt i alt fremstår middelalderkirken som en kirke man er glad hører fortiden til. Man kan spørre seg hvorvidt lærebøkernes negative vinklinger har gitt grunnlag for generelt negative oppfatninger av kristendommen og dens historiske rolle.

5.3 Betydningen av forfatterens valg og vinkling

Analysen synliggjør den store betydningen lærebokforfatterens valg og vinklinger har for fremstillingen av middelalderkirken. For det første inneholder lærebøkene kanoner noe tilsvarende fagstoff, men også store ulikheter. Dette illustrerer betydningen av lærebokforfatterens seleksjon: forfatterne konstruerer bøkernes kanoner.

Videre gir lærebøkene ved flere anledninger ulike fremstillinger av tilsvarende historiske momenter. Et eksempel på dette er kirkens seksualsyn. Heum et al. (2013) nevner kort at kirken anså flere seksuelle handlinger som syndige og at prester levde i sølibat; Benedictow (1995) både oppramser en rekke seksuelle synder og deres medførte botsgjerninger, og beskriver presters dyneløfting og kontroll over menneskers seksualliv. Disse lærebøkene gir

dermed to ulike fremstillinger: en kirke som hadde oppfatninger om seksualitet, og en kirke som var særdeles opptatt av å kontrollere og sanksjonere folks seksualitet.

Et annet eksempel på lærebøkernes ulike vektlegging er fagstoff om klostervesenet. Moen (1977) nevner at kvinner kunne hevde seg innenfor klostervesenet. Emblem et al. (1988) påpeker snarere klostervesenets mangel på kjønnsmessig likestilling. Dermed gir bøkene to ulike fremstillinger: et klostervesen som gav kvinner muligheter, og et kjønnsdiskriminerende klostervesen. I motsetning fremhever Aase & Dyrvik (2003) og Heum et al. (2013) klostervesenets religiøse momenter, og de fremstiller hovedsakelig en religiøs institusjon.

En av analysens overordnede konklusjoner er dermed at lærebokforfatternes seleksjon og vinkling har stor betydning for hvordan middelalderkirken fremstilles. Slik sett understreker studien det som allerede anerkjennes i historiedidaktikken og religionsdidaktikken, nemlig at lærebøker forteller en valgt side av historien (Kvande & Naastad, 2013, s. 164) og gjenspeiler et sett verdier (Andreassen, 2016, s. 122). Historieskriving medfører dermed et etisk ansvar, også for lærebokforfattere (Kvande & Naastad, 2013, s. 170).

På bakgrunn av denne konklusjonen kan man spørre hvorvidt lærebokforfatternes etiske ansvar også omfatter fremstilling av religion. Analysen antyder nemlig at middelalderkirken fremstilles mer negativt enn positivt. Dette kan gi lesere et negativt bilde av kristendommens historiske rolle, som igjen kan tenkes å bidra til et negativt inntrykk av kristendommen på en generell basis. Spørsmålet er hvorvidt historiedidaktiske lærebøker bør ta stilling til religionsdidaktiske problemstillinger.

På den ene siden er lærebøkene historiedidaktiske snarere enn religionsdidaktiske, og lærebokforfatterne forsøker å gi en sannferdig fremstilling av historien. Slik historisk sannferdighet kan neppe tilsidesettes av religionsdidaktiske hensyn. Dette taker imot å ta religionsdidaktiske hensyn.

Samtidig viser studien at historieskriving omhandler mer enn objektive fakta.

Historieskriving dreier seg også om hvilke sider av historien som gjenfortelles eller utelates, samt hvordan det selekterte fagstoffet fremstilles. Eksempelvis kan fagstoffet i både Moen (1977) og Heum et al. (2013) være historisk korrekt, men disse lærebøkene gir likevel svært ulike fremstillinger av middelalderkirken. Det er derfor ikke gitt at religionsdidaktiske hensyn vil kontrastere historiedidaktiske formål om historisk sannferdighet.

Det kan hevdes at negative fremstillinger av kristendommen ikke er en historiedidaktisk problemstilling, med mindre disse oppfatningene er historisk unyanserte eller feilaktige.⁶⁷ Imidlertid kan problemstillingen også ses i lys av skolen som helhet. Man kan eksempelvis spørre hvordan negative fremstillinger av middelalderkirken oppleves for kristne elever, særlig dersom lærebøkene ikke gir verktøy til kritisk tenkning og refleksjon. Dersom elever opplever å havne i en forsvarsposisjon kan man spørre hvorvidt lærebøkene samstemmer med en livssynsnøytral skole.

Min analyse omhandler lærebøkernes fremstillinger, ikke elevers faktiske tolkning av disse fremstillingene. Studien gir derfor ikke grunnlag for å konkludere hvilke inntrykk elever har fått av kristendommen gjennom historiebøkene. Samtidig mener jeg at oppgaven gir grunnlag for å diskutere og problematisere forholdet mellom religionsdidaktikken og historiedidaktikken. Disse griper inn i hverandre uavhengig av lærebokforfatteres intensjoner. Jeg vil derfor fremme lærebokforfatternes religionsdidaktiske hensyn som en aktuell problemstilling, samt etterlyse videre forskning på elevers meningsdanning rundt kristendommen gjennom historiefaget.

Til sist vil jeg peke frem mot den kommende Fagfornyelsen, hvor kritisk tenkning utgjør en viktig del av opplæringens verdigrunnlag (Utdanningsdirektoratet, 2020, s. 6). Kritisk tenkning omhandler både historiefaget og religionsfagene. Jeg håper derfor at fremtidige lærebøker gir elever verktøy og nyanserende fagstoff som muliggjør gode refleksjoner, også rundt kristendommens historiske rolle. Kanskje forutsetter dette en mer tverrfaglig tilnærming til kirkehistorie og et mindre vanntett skille mellom historiedidaktikken og religionsdidaktikken.

⁶⁷ Davidsen (2020) påpeker nettopp feilkilder og manglende nyansering i lærebøkene.

6. Konklusjon

Avhandlingens siktemål var å undersøke hvordan middelalderens kristendom fremstilles i lærebøker i historie. Jeg har undersøkt dette ved å analysere et utvalg på fem lærebøker i historie for videregående trinn. Disse bøkene er skrevet mellom 1976 og 2013, og de tar utgangspunkt i ulike læreplaner og historievitenskapelige føringer. Utvalget gir ikke grunnlag for generalisering og studiens konklusjoner gjenspeiler kun utvalget i seg selv.

Analysen omfatter fagstoff som relateres til kristendommen, kirken og kristne aktører i middelalderen. Oppgaven har ikke tatt stilling til historisk sannhet, men har undersøkt et historiedidaktisk fagstoff med et religionsdidaktisk blikk. Samtidig er ikke oppgaven frakoblet historievitenskapelige momenter ettersom den gir grunnlag for å diskutere hvilke sider av historien som fortelles.

I analysen benyttet jeg en deskriptiv-analytisk tekstanalyse av lærebøkene. Jeg innledet analysen ved å kartlegge lærebøkernes aktuelle fagstoff og deretter kategorisere dette i fire kategorier: *Kirkeinstitusjonen*, *Kirken og styresmakter*, *Kristen tro og lære* og *Kristne handlinger*. Deretter analyserte jeg bøkernes kirkehistoriske fagstoff i lys av disse kategoriene.

Analysen ble utført på grunnlag av flere teoretiske perspektiver. Jeg tok utgangspunkt i Aleida Assmanns artikkel *Canon and Archive*. Dette innebærer at lærebøkene anses som lærebokforfatterens selekterte fagstoff, hvilket danner en *kanon*. Jeg har undersøkt og sammenlignet hvilket fagstoff som utgjør kanon i de ulike lærebøkene. Gjennom begrepene *representasjon*, *attribusjon* og *narrasjon* har jeg deretter analysert og diskutert hvordan lærebøkernes fagstoff fremstiller middelalderkirken.

Analysen viser at lærebøkene i utvalget inneholder et bredt spekter av fagstoff om middelalderkirken. Jevnt over inneholder bøkene mest fagstoff om *Kirkeinstitusjonen* og *Kirken og styresmakter*, og mindre fagstoff om *Kristen tro og lære* og *Kristne handlinger*. Kirkens sosiale og politiske rolle betones dermed i størst grad.

Fagstoff om *Kirken og styresmakter* er relativt stabilt gjentakende på tvers av lærebøkene, og kategorien kan oppsummeres ved fire momenter: kirkens relasjon til frankerkongene, investiturstriden, korstogene og pavens makt i senmiddelalderen. De fleste lærebøkene fremhever også pavens autoritet og ulike momenter ved geistlighetens rolle. Klostervesenet og diakoni nevnes også gjentakende.

Kategoriene *Kristen tro og lære* og *Kristne handlinger* er minst synlige i bøkene. Bøkernes kanoner om disse kategoriene er relativt tynne, siden flere momenter nevnes men få av dem utdypes. Fagstoffet fra disse kategoriene som gjentas i flest kanoner omhandler syndelære, fortapelse, seksualnormer og diverse kirkeregler.

Videre har jeg fremhevet fire tendenser ved lærebøkernes fremstillinger av middelalderkirken:

1. Religiøse momenter nedtones. Lærebøkene betoner i liten grad middelalderkirkens religiøse dimensjoner, som kristnes trosforestillinger og religiøse utøvelse. Paven og geistligheten fremstilles som sosiale og maktpolitiske ledere, mens deres religiøse rolle nedtones. Videre betones kirkelige regler og påbud i større grad enn religiøse handlinger, og disse reglene tillegges sjelden religiøse motiver. Lærebøkene fremstiller dermed ikke middelalderkirken som en hovedsakelig religiøs institusjon.
2. Pavens og kirkeinstitusjonens makt fremheves. Lærebøkene fremhever middelalderkirkens innflytelse og makt på det sosiale og det politiske plan, og maktbegreper er gjentakende. Særlig paven fremheves som en maktfyrste. Jevnt over fremstilles dermed middelalderkirken som en sosial og politisk maktinstitusjon.
3. Middelalderkirken beskrives ovenfra snarere enn nedenfra. Blant kirkelige aktører fremheves paven i stor grad, geistligheten til en viss grad og ordinære kristne i liten grad. Denne skaleringen synliggjøres i aktørenes grad av fritt aktørskap. Paven tillegges et fritt og aktivt aktørskap, mens geistligheten tillegges et visst aktørskap innenfor kirkestrukturens rammer. Ordinære, kristne mennesker beskrives utelukkende i lys av kirkeinstitusjonens rammer og regler, og de fremstilles dermed som ufrie aktører.
4. Fremstillingene av middelalderkirken er mer negativt enn positivt ladde. Kirken tillegges flere negative beskrivelser, deriblant groteske barnekorstog, fortapelsesfrykt, atferdskontroll, kjønnsdiskriminering og forfølgelse som sammenlignes med holocaust. I kontrast til dette tillegges kirken få positive beskrivelser, selv om diakoni og barmhjertighet nevnes. Dette danner et tidvis negativt inntrykk av en undertrykkende middelalderkirke.

Studien understreker også betydningen av lærebokforfatteres seleksjon og vinkling av fagstoff. Forfatterne betoner ulike sider av middelalderkirken, og de beskriver tilsvarende momenter med ulike vinklinger. Forfatterens valg gir dermed ulike fremstillinger av middelalderkirken. På bakgrunn av dette kan man spørre hvorvidt historiedidaktiske lærebokforfattere bør ta stilling til religionsdidaktiske problemstillinger.

Jeg er klar over at analysen ikke gir grunnlag for generalisering utover selve utvalget. Slik generalisering kunne vært muliggjort ved et utvalg av lærebøker skrevet innenfor et smalere tidsrom. Jeg erkjenner også at oppgaven ikke analyserer lærebøkens fagstoff i lys av bøkens indre kontekst og historiedidaktiske grunnlag. Dette medfører blant annet at lærebøkene analyseres ut ifra andre kriterier enn de kriteriene de ble skrevet innenfor. Jeg ønsker derfor ikke å være for kritisk til lærebokforfatterne, og jeg anerkjenner at å skrive en lærebok er en formidabel oppgave.

Samtidig mener jeg at analysen påpeker et spenningsfelt mellom historiedidaktikk og religionsdidaktikk, da inntrykk av middelalderkirken muligens kan overføres til inntrykk av kirken som helhet. Kanskje vil en mer tverrfaglig tilnærming til religion og historie være veien å gå. Jeg håper at denne oppgaven kan ses som et bidrag til videre drøfting rundt dette.

Med tanke på videre forskning hadde det vært interessant å undersøke elevers opplevde inntrykk av middelalderkirken og kristendommen gjennom lesing av skolens historiebøker. Det ville også vært spennende å undersøke hvorvidt historielærere tilrettelegger for god refleksjon rundt kirkens historiske rolle.

Litteraturliste

- Aase, A. & Dyrvik, S. (2003). *Portal: Eldre verdenshistorie*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Afdal, G. (2013). *Religion som bevegelse. Læring, kunnskap og mediering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Anderson, G. (2015). Retrieving the Lost Worlds of the Past: The Case for an Ontological Turn. *The American Historical Review*, 120(3), 787-810.
<https://doi.org/10.1093/ahr/120.3.787>
- Andreassen, B-O. (2016). *Religionsdidaktikk: En innføring* (2. utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Andreassen, B-O & Lewis, J. R. (2014). *Textbook Gods: Genre, Text and Teaching Religious Studies*. Sheffield: Equinox Publishing.
- Angvik, M. (1982). Skolebokanalyse som tema for lærerutdanning og forskning. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*, 1982 66(10), 367-379.
- Anker, T. (2020). *Analyse i praksis: En håndbok for masterstudenter*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk
- Assmann, A. (2008). Canon and Archive. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, 97-107.
- Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, 109-118.
- Benedictow, O. J. (1995). *Veier til vår tid 1: Norges- og verdenshistorie før 1850*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bratholm, B. (2001). Godkjenningsordningen for lærebøker 1889-2001: en historisk gjennomgang. I Selander, S. og Skjelbred, D. (Red), *Fokus på pedagogiske tekster: Artikler fra prosjektet «Valg, vurdering og kvalitetsutvikling av lærebøker og andre læremidler»* (s. 10-24). Tønsberg: Høgskolen i Vestfold.
- Breidlid, A. (2013). *Education, Indigenous Knowledges, and Development in the Global South: Contesting Knowledges for a Sustainable Future*. New York: Routledge.

- B. Tønnessen, L. K. (2011). *Norsk utdanningshistorie: En innføring med fokus på grunnskolens utvikling*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bøe, J. B. (1995). *Faget om fortiden: en oversikt over det historiedidaktiske området*. Oslo: Universitetsforlaget
- Bøe, J. B., & Hauge, K. (1984). *Barn og historie: Undervisningsteorier i historiefaget og barns forhold til historie*. Stavanger: Universitetsforlaget.
- Davidsen, B. A. (2019). *Lurt av Læreboken? Feil og forvirring om kristen tro i læremidlene*. Oslo: Veritas forlag.
- Eide, O., Kvåle Garthus, K. M., Græsli, B. H., Schulze, A-M. & Hagen Ystad, R. (2014). *Intertekst VG2*. Bergen: Bokforlaget.
- Emblem, T., Hetland, O., Libæk, I., Stenersen, Ø., Sveen, A. & Aastad, S. (1988). *Verden 1: Verdenshistorie før 1850*. Oslo: Cappelen Forlag.
- Goldstein, D. (2020, 12.01). Two States. Eight Textbooks. Two American Stories. *The New York Times*. Hentet fra <https://www.nytimes.com/interactive/2020/01/12/us/texas-vs-california-history-textbooks.html>
- Hauge, G. (2013). «*From the fury of the Northmen, good Lord, deliver us*»: Ein analyse av historiebruken og framstillinga av vikingtida i norske og engelske lærebøker frå slutten av 1800-talet og fram til i dag (Mastergradsavhandling, Høgskolen i Bergen). Hentet fra <http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/6971/106778051.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Heum, T., Moum, T. & Teige, O. (2013). *Alle tiders historie: Verden og Norge før 1800*. Oslo: Cappelen Damm.
- Holland, T. (2019). *Dominion: The Making of the Western Mind*. London: Little, Brown.
- Jacobsen, D. I. (2005). *Hvordan gjennomføre undersøkelser? Innføring i samfunnsvitenskapelig metode* (2. utg.). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Kile Enersen, D. B. (2010). *Fortellinger om 1814: Fremstillingen av 1814 i norske, svenske og danske lærebøker i perioden 1860-2000* (Mastergradsavhandling, Universitetet i Bergen). Hentet fra

<http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/4161/69633234.pdf?sequence=1&isAllowed>

≡y

- Kirke- og utdanningsdepartementet (1976). *Læreplan for den videregående skole*, Del 1. Oslo: Gyldendal norsk forlag A/S
- Kirke- og utdanningsdepartementet (1976). *Læreplan for den videregående skole*, Del 2.
- Kirke- utdannings og forskningsdepartementet (1996). *Læreplan for videregående opplæring*, Eldre historie og nyere historie.
- Kjelstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget* (2. utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Krumsvik, R. J. (2014). *Forskningsdesign og kvalitativ metode: Ei innføring*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kvande, L. & Naastad, N. (2013). *Hva skal vi med historie? Historiedidaktikk i teori og praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lenz, C. (2018). 22. juli-fortellinger og forhandlingen om hva terroren skal bety for fremtiden. *Tidsskrift for kulturforskning* 17(1), 89-106.
- Lund, E. (2011). *Historiedidaktikk: En håndbok for studenter og lærere* (4. utg). Oslo: Universitetsforlaget.
- Maagerø, E. & Seip Tønnessen, E. (2014). *Multimodal tekstkompetanse*. Kristiansand: Portal Akademisk.
- Madigan, K. (2015). *Medieval Christianity: A New History*. New Haven: Yale University Press.
- Maxwell, J. A. (2010). Using Numbers in Qualitative Research. *Qualitative Inquiry*, 16(6), 475-482. <https://doi.org/10.1177/1077800410364740>
- Melve, L. & Ryymmin, T. (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Midttun, A. (2013). Biter og deler av islam. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 98(5), 329-340. Hentet fra https://www.idunn.no/npt/2014/05/biter_og_deler_av_islam
- Moen, K. (1977). *Historien i perspektiv: Grunnbok i verdenshistorie fram til 1870*. Oslo: Aschehoug.

- Nongbri, B. (2013). *Before religion: A History of a Modern Concept*. New Haven: Yale University Press.
- Opplæringslova. (2016). Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa (LOV-1998-07-17-61). Hentet fra <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>
- Pitkin, H. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.
- Rasmussen, T. & Thomassen, E. (2000). *Kristendommen: En historisk innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Repstad, P. (2007). *Hva er sosiologi?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Ritchie, J., Lewis, J., McNaughton Nichols, C. & Ormston, R. (2014). *Qualitative Research Practice: A guide for social science students and researchers* (2 utg.). London: Sage Publications.
- Sandmo, A. (2015). *Tid for historie: En bok om historiske spørsmål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schjetne, E. & Borchgrevink Hansen, O. H. (2019). Emplotting a privileged position: The construction of the history of secular humanism in Norwegian religious education textbooks. *British Journal of Religious Education* 41(4).
- Skram, H. F. (2011). Historiefaget i Kunnskapsløftet: Dyktiggjøre og bevisstgjøre. *Acta Didactica Norge* 5(1), 1-29. <http://dx.doi.org/10.5617/adno.1063>
- Skrunes, N. (2010). *Lærebokforskning: En eksploderende presentasjon med særlig fokus på Kristendoms kunnskap, KRL og Religion og etikk*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Skårås, M. & Breidlid, A. (2016). Teaching the violent past in secondary schools in newly independent South Sudan. *Education as Change* 20(3), 98-118.
Doi: 10.17159/1947-9417/2016/1312
- Stark, R. (2011). *The Triumph of Christianity: how the Jesus movement became the world's largest religion*. New York: HarperCollins Publishers.
- Stray, J. (2015). *Hva skjer med skolen? En kunnskapssosiologisk analyse av norsk utdanningspolitikk fra 1990-tallet og frem til i dag*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Stugu, S. O. (2016). *Historie i bruk* (2. utg.). Oslo: Det norske samlaget.

- Sæle, C. (2005). «Mer ytterliggående enn noen hadde tenkt seg»: *Fremstillingen av Sovjetunionens historia ca. 1928-1938 i norske lærebøker for videregående skole* (Mastergradsavhandling). Universitetet i Bergen: Bergen.
- Sæther, E. (2017). Politiske representasjoner og diskurser. I Jordhus-Lier, D. & Stokke, K. (Red.), *Samfunnsgeografi: En innføring* (s. 165-174). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Tøssøy Høisæther, K. (2018). «Lite med europeisk overlegenhet å gjøre»: *Fremstillinger av den islamske verdens og Europas middelalderhistorie i norske lærebøker for grunnskolen og videregående etter Kunnskapsløftet* (Mastergradsavhandling, Universitetet i Bergen). Hentet fra <http://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/17973/Lite-med-europeisk-overlegenhet---gj-re.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Utdanningsdirektoratet (2006). *Læreplan i historie - fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram* (HIS1-01). Hentet fra <http://data.udir.no/kl06/HIS1-01.pdf>
- Utdanningsdirektoratet (2006). *Læreplan i samfunnsfag* (SAF1-01). Hentet fra <http://data.udir.no/kl06/SAF1-01.pdf>
- Utdanningsdirektoratet (2020). *Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. Hentet fra <file:///C:/Users/magne/Downloads/Overordnet%20del%20p%C3%A5%20bokm%C3%A5l.pdf>
- Von der Lippe, M. & Undheim, S. (2017). Hva skal vi med et felles religionsfag i skolen? I Von der Lippe, M. & Undheim, S. (Red.), *Religion i Skolen. Didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget* (s. 11-24). Oslo: Universitetsforlaget.
- White, H. (1978). *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.